

891.99

W-55

63

4-18-11

9-10-11

~~150.11~~

05

20 JAN 2006

Մատենադար «ԱՌԱՒՈՏ»-ի

— Թիւ 6/17-9 NOV 2010

291-99

4-55

ԲԱԳՐԱՏ ԱՅՎԱԶԵԱՆՑ

ԱՆԻՆ ԾԱԽՈՒԵՑԱԻ

Կ Ա Մ

ԱՆԻԻ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄԸ

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն Վ Է Պ

(1034 — 1064)

Տ Պ . « Ա Ռ Ա Ւ Յ Տ »

ՊԵՏՐՈՒԹ, 1939

6858

11.02.2013

19380

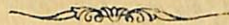
Handwritten signature

Handwritten text, possibly a date or reference

ԱՆԻՆ ԾԱԽՈՒ ՆՑԱԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԵՊ

(1034—1064)

Ա.

ԱՆԻՆԴՂ ՎԱՋԱՌԲ

Քուէի մէջ էր Անի քաղաքը...

Նորահարսի նման սպիտակ, արծաթագոյն մը-
շուշով էր քողարկուեր և ինկած՝ երազներու քաղցր
գիրքը, սլացեր էր վե՛ր, վե՛ր երկինք ու ամհնուն
«չքին ծածկուեր» Ախուրեան գետն էր միայն, որ օձի
նման գալարուելով կը քերէր Անիի ստորոտները և իր
պղտոր, ուռած ալիքներով զարնուելով դուրս ցցուած
ժայռի կտորներուն կը փոփրար, կը կառողէր, ինքն
իրեն կը շուարէր և յետոյ գլխուն առնելով կը կոր-
սուէր հեռուն...

Բայց կը սահէին ժամերը, երբ բարակ զեփուռ մը
լնջալով շոյեց Անին և գորովագու՞թ մօր նման վեր
բաձրացնելով անոր քողը իր անուշ, մեղմիկ համ-
բոյրը դրոշմեց Անիի հազար ու մէկ եկեղեցիներու

2487
47

գմբեթներուն ու ինքը կարծես վախվիտելով փախաւ հեռու դէպի ազատն Մասիս...։ Այն ժամանակ սիրուն էր Անին։ Լուսնի ցուրտ ճառագայթներն ինկան անոր աշտարակներուն, յուրաններուն, գմբեթներուն ու պալատներուն վրայ ու անոր տուին դիւթական սիրուն պատկեր մը։

Դիւթական պատկեր մը կը ներկայացնէր Հայոց թագաւորութեան խնամակալ Վեստ Սարգսի պալատը, որուն ստորոտին տակ Ախուրեանը կը շոնչէր, կը փոթորկէր, կը զարնուէր, որպէս զի դուրս նետուի հրուանդանի այդ կտորը, որ հանդարտ և ազատօրէն առաջ հոսի։ Բայց անոր ճիգը կ'ելլէր ի դերեւ։

Ժայռը, որուն վրայ կառուցուած էր այդ պալատը, խիստ ամուր և անսասան էր։ Նոյն իսկ այդ ժամանակն էր, որ Վեստ Սարգսի իշխանը վերջացնելով իր գիշերուան ընթրիքը, բարձրացուց պատուհանի թանձր վարագոյրը և դուրս նայեցաւ։ Դիւթաց իր ոտքերուն տակ տարածուած քաղաքը և յուզուեցաւ։ Ի՞նչ էր զինքը յուզողը, յայտնի չէր։ Այդ պահուն, քաղաքին մէջ կը տիրէր խոր լուռութիւն մը։ Երբեմն միայն կը լսուէր պահապաններուն ոտքերու ձայները, որոնք չափաւոր, բայց դանդաղ քայլերով կը չըլէին պարիսպներուն ու աշտարակներուն վրայ, ու հեռուն կը դիտէր։ Այդ ժամանակ գեղացիին ու քաղաքացիին, իշխանն ու ազնուականը իրենց անդորր քունին մէջ էին ընկղմած և ուն մը չէր յուզէր անոնց սիրտն ու հոգին։ Իսկ խաչնարածի շփոտներն ու ջոկերը ազահութեամբ կը շփոթէին Վանանչ խոտը և երփներանգ ծաղիկները։ Գամփունքն անդամ անուշ կը քնանային և ասոնց քունն ալ չէր վրդովէր ո՛չ հարամին և ո՛չ վայրենի գազանը։ Դիւթարային այդ պահուն ամէն ինչ խաղաղ էր ու անդորր և խաղաղութեան կենդանի վկաներ՝ Անիի 1001 եկեղեցիներու

գմբեթներն էին, որոնք տ'յնպէս գեղեցիկ կը փայլէին լուսնի արծաթափայլ ճառագայթներուն տակ...

Վեստ Սարգսի իշխանը այնպէս հրապուրուեցաւ Անիի դիւթիչ, կախարդական տեսարանով, որ աչքերէն կայծակներ թռան և լայն բանալով աչքերը, կանչեց. —

— Հրաշալի՜ք իմ Անի... ո՛հ, երբ արդեօք դուն ինծի պիտի պատկանիս և ե՞րբ արդեօք զլուստ պիտի պսակուի արքայական թագով...։ Ա՛խ, ես ոչինչ չեմ ինայեւր ո՛չինչ, միայն թէ իղձերս կատարուին և գոռոզ Անին իմ հրամանով միայն չարժի... Գահը... բայց ո՛վ կ'արժանացնէ զիս այդ գահին ու թագին։ Գահիկը, իսկական ժառանգը կենդանի է, իսկ իր պաշտպանը, Վահրամ Պահլաւուն իշխանը արթուն։ Մի՞թէ թոյլ կուտա՞յ ինծի այդ բանը զլուստ հանելու։

Վեստ Սարգսի լռեց և ինկաւ մտածմունքի մէջ։

Վրդովալից էր անոր մտածմունքը։ Վրէժխնդրութեան և բարկութեան կայծակներ դուրս կը թռչէին անոր աչքերէն, իսկ խռոխտ դէմքը, երբեմն կը գունատէր, երբեմն կ'այլալէր, իսկ երբեմն դառնապէս կը յուսահատէր... Ո՞րու դէմ կը բարկանար ան, կամ ո՞րու կը ժպտէր, յայտնի չէր։ Միայն թէ այդ ատեն, իր գլխին վրայէն կ'անցնէին փոթորիկներ, զարհուրելի քան ովկէանի անեղ ալեկոծութիւնը, որոնք շառաչելով կը զարնուէին իրար, կը փշրուէին, կը նահանջէին ու տեղի կուտային անկարող խաղաղութեան։

Թանկարծ Վեստ Սարգսի ցնցուեցաւ և իր լայն բացած աչքերը յառաջ դէպի Անիի մէկ փողոցը, ուր սե կէտ մը կ'երևնար։ Այդ սե կէտը չափազանց պիտի պալատը կ'ընթանար։

խուս՝ չէր դաշեր դեռ լուռ էր և ոչ մէկ բառ չէր կրնար արտասանել:

Վեստ Սարգիսը կը խորազննէր ան ու կը մտածէր:

Այցելուի դէմքը ծանօթ էր իրեն. տեսեր էր այդ քահանան, բայց թէ ո՞ր տեղ, չէր կրնար մտաբերել:

— Իշխա՛ն, վերջապէս ըսաւ քահանան, և դողով աջ ու ձախ նայեցաւ, ես կարճէր բան մը պիտի հաղորդեմ քեզ, սակայն այդ բանը խոր գաղտնիք պիտի մնայ իմ և քու մէջ:

Վեստ Սարգիսի աչքերը տեսակ մը փայլ ստացան, հոգին կը գուլակէր, որ այդ իսկ ընկերին պիտի զարհուրելի լուր մը լսէր:

— Գարող ես վստահ ըլլալ, սէ՛ր հայր, ըսաւ Վեստ Սարգիս:

— Բայց մեզ ոչ ոք չի՞ լսեր:

— Ո՛չ, ոք: Զգուշութեան համար, ես բոլոր դռները կը փակեմ և կիջեցնեմ վարագոյրները, ըսաւ իշխանը և տեղէն ելլելով փակեց դռները և իջեցուց թանձր վարագոյրները:

Մինակ մնացին ճրագի աղօտ լոյսին տակ: Իշխանը նստաւ քահանային կողքին և լուռ անոր կը նայէր, իսկ քահանան դեռ լուռ կը դիտէր սենեակի թանկադին զարդարանքները, որ յուշակա՞ն ճաշակով էին զարդարուած:

— Խօսէ՛, ես պատրաստ եմ քեզ լսելու, ըսաւ իշխանը խորհրդաւոր ձայնով մը:

— Իշխա՛ն, երգուի՛ր Անիի 1001 եկեղեցիներու վրայ. որ այս րանը կը մնայ մեր մէջ գաղտնիք, պատասխանեց քահանան:

— Կ'եզնո՞ւմ:

— Լսէ՛ ուրեմն ըսաւ քահանան այնքան ցած ձայնով, որ հազիւ կը լսուէր. — Ղու ինծի պէտք է որ

— Այս ի՞նչ բան է, մրմռաց Վեստ Սարգիսը, որդէն կէս գիշեր է և փողոցին մէջ դարձեալ մարդ կը տեսնուի: Այս տեղ ապատճառ բան մը կայ:

Սև կէտը հետզհետէ մօտենալով պալատին, կանգ առաւ և չփոթած, սկսաւ աջ ու ձախ նայիլ:

Դրան մօտ կանգնած պահապանը կտրեց առաջը և խրոխտ ձայնով հարցուց.

— Ո՞վ ես, ի՞նչ կ'ուզես:

— Իշխանը տեսնել կը փափաքեմ, պատասխանեց, հազիւ լսելի ձայնով մը:

— Բայց այս կէս գիշերով...

— Այո՛, խիստ կարեւոր գործ ունիմ իրեն յայտնելու:

— Սպասէ ուրեմն, ըսաւ պահապանը և երեք անգամ զարկաւ դռներն զանգակը:

Վեստ Սարգիսը շատ զարմայեց էր այդ անակնկալ հիւրին համար, և հրամայելով ընդունիլ զայն, ինքնիրեն ըսաւ.

— Տեսնե՛նք, ի՞նչ կու՛ղէ, այս անակնկալ այցելուն, ըսաւ ու ներս մտնելով սկսաւ անհամբերութեամբ պըտըտիլ տնեակին մէջ:

Քանի մը ընկէ յետոյ ներս մտաւ գիշերային այցելուն և չփոթած, կանգ առաւ դռներուն մօտ:

Վեստ Սարգիս սուր, թափանցող ափսոսանքով մը ձգեց անոր վրայ և զարմացաւ:

Իր առջեւ կանգնած էր միջին հասակով մարդ մը քահանայական զկեստով: Դէմքը գունատ էր ու ալլալած. կարծես թէ դեռ նոր ոճիր մը գործեր:

— Նստեցէ՛ք, տէ՛ր հայր, ինչպէս կ'երեւի դուք շատ յոգնած էք, ըսաւ իշխանը և առաջարկեց քահանային նստիլ:

Քահանան նստաւ ցոյց տրուած գահաւորակին վրայ, կը ջանար հանգիստ երեւել, բայց սրտի բա-

զիս տեսած ըլլաւ և ճանչնաւ: Ես կիրակոս քահանան եմ. կաթողիկոսի զրան հիւրընկալը:

— Ա՛հ, կը յիշեմ: Ես տեսեր եմ քեզ:

— Ձորս տարի է որ վերագործեր եմ:

— Բայց ո՛ւր էիր գացեր:

— Կոստանդնուպոլիս, Հոռոմոց թագաւորին մօտ:

— Հոռոմոց թագաւորին... բայց ի՞նչ կ'ընէիր այդ տեղ, հարցուց Վեստ Սարգիս զարմացած և իր աչքերը յառեց Կիրակոս քահանային վրայ:

— Ես գացեր էի բոլորովին մասնաւոր գործով, երբ բաղդը զիս այսպէս բանի մը հանդիպեցուց որ տակն ու վրայ պիտի ընէ իմ կեանքս, եթէ դուն չըօգնես ինձի:

— Ըսէ՛, ես պատրաստ եմ օգնել քեզի, եթէ կարողանամ:

— Օ՛հ... միայն քեզ ճանչցայ այդ գործին յարմար, որովհետեւ քու մասիդ Յունաստանի մայրաքաղաքին մէջ լաւ լուրեր կը պտըտին:

— Ի՞նչպէս:

— Անոնք կը գովեն քեզ և իրենց մարդը կը համարեն. իսկ ինձի ալ այդ տեսակ մարդ մը պէտք էր:

— Ի՞նչպէս. վերջապէս ըսէ՛ և համբերութիւնս մի՛ հատցնեմ:

— Շտապել պէտք չէ, իշխա՛ն, ես քեզ այս բուպէիսայնպիսի գաղտնիք մը պիտի յայտնեմ, որմէ դուն կը սարսափես:

— Ձարմանալի մարդ մըն ես, տէրտէ՛ր, ըսէ՛ վերջապէս գաղտնիքը:

— Ըսէ՛, քեզի յայտնեմ որ մեր Յովհաննէս — Սմբատ թագաւորը Պետրոս Կաթողիկոսին ձեռքով Անին իր շրջակայքով իր մահուանէ ետ՛ը կը յանձնէ Յոյներուն, Հետեապէս անոր տուած այդ թղթին զօրութեամբ Անին իր շրջակայքով կը պատկանի Յոյներու, բայց...:

— Ի՞նչ...:

— Ինձի կը պատկանի ըսաւ Կիրակոս քահանան և շնչտակի նայեցաւ ուղիղ իշխանի աչքերուն:

— Ինչպէ՛ս, խուլ ձայնով մը հարցուց Վեստ Սարգիս և շանթահարի նման վեր թռաւ տեղէն և իր աչքերը յառելով քահանային երեսին կ'ուզէ փառալ աչքերուն մէջ թէ այդ քահանան չըլլայ թէ խելագարուած էր:

— Հանդարտ, իշխա՛ն, հանդարտ, ես խելագարուած չեմ:

— Պարզէ՛ միտքդ, տէ՛ր հայր, ես դեռ չեմ հասկըցած թէ ի՞նչպէս Անին քուկդ կ'ըլլայ:

— Շա՛տ պարզ: Այն թուղթը, որով կը յանձնէր Յովհաննէս թագաւորը Անին և իր շրջակայքը Յոյներու, այդ թուղթը... քովս է:

— Ո՛ւր է, ո՛ւր է այդ թուղթը, ցոյց տուր ինձի, գրեթէ գողած Վեստ Սարգիս և խելագարի մը նման վեր թռչելով տեղէն, նախ չուրջը նայեցաւ, ապա տարաւ դէպի իր սրի երախակալը: Գլխուն մէջ չար միտք մը ծնաւ. — սպաննել Կիրակոս քահանան և տիրանալ այդ թանկագին թղթին. բայց զսպեց ինքզինք, երբ նկատեց, որ, քահանային վերաբերութիւն տակ նոյնպէս սուր մը փայլեցաւ:

— Հանդարտ, իշխա՛ն, մեր աղմուկը կրնան լըսել և զուր կասկածի տակ ձգել:

— Պատմէ՛ տէ՛ր հայր, թէ ի՞նչպէս այդ թուղթը քու ձեռքդ ընկաւ:

— Ես մայրաքաղաքին մէջ էի, երբ Կոստանդին թագաւորը իր մահուան ժամանակ կանչեց զիս իր մօտ և տալով այդ թուղթը, ըսաւ «Տա՛ր հայր քահանայ, այս թուղթը տո՛ւր թագաւորիդ և ըսէ՛ անոր

իմ կողմէն թէ ինչպէս ամէն մահականացու, ե՛ս ալ յաւիտենականութեան շեմքին վրայ եմ կանգնած, և չեմ ուզեր ուրիշի սեփականութիւնը յափշտակել. թո՛ղ ուրեմն ետ առնէ իր թագաւորութիւնը, և իր որդիներուն տայ» (1028 թ.): Կոստանդին թագաւորը մեռաւ և ես այդ թուովը քովս պահեցի մինչեւ այսօր: Հիմա խորհրդիդ կը դիմեմ թէ ի՞նչպէս վարուիմ այդ թղթի հետ, որ կարող է մեծ ապահովութիւն տալ ինծի, արդեօք նորէն վաճառեմ Յունաց նոր կայսեր, թէ՛ յանձնեմ մեր թագաւորին:

— Վաճառել... Անին վաճառել, բացականչեց Վեստ Սարգիսը խորին մտմտութեամբ և ապա վայրկեան մը լուռ մնալէ յետոյ շարունակեց.

— Իսկ ո՞ւր է թուղթ, հիմա քո՞վդ է:

Տիրեց լռութիւն: Երկուքն ալ կը մտածէին, երկուքն ալ մտքով կը օլանային փառքի և հարստութեան ետեւէն և այն՝ փարթամ Անիի փրկանքով, հայրենի վաճառքին գնովը...:

— Այո՛, ես համաձայն եմ, վերջապէս ըսաւ Վեստ Սարգիս, այդ բանը կը նպաստէ նպատակիս հասնելուն և ես ու դուն ապահով կ'ըլլանք:

— Ուրեմն դուն ալ համաձայն ես ինծի հետ, որ Անին վաճառուի մեր հանգստութեան եւ փառքին համար, հարցունք վերադառնալիս կ'իրակոս քահանան և անոր սրտին վրայէն ծանր բռն իջաւ, երբ լսեց Վեստ Սարգիսի դրական պատասխանը:

Կիրակոս քահանան գտեր էր իր հաւախոհը: Մինակը ծանր էր կատարեալ այդ վատթար վաճառքը:

— Համաձայն՝ եմ, վաղուընէ պէտք է Պոլիս երթաւ, Յունաց նոր կայսեր՝ Միխայէլի մօտ և անոր յանձնեալ այդ թուղթը: Անոնք մեծ փրկանք կուտան այդ թուղթին և ատով մեր ճամբան կը հարթուի: Ես այդ մասին հարկաւոր նամակներ կուտամ:

— Ապրիլս իշխան, ես չեմ օխալիր ընտրութեանս մէջ, պատասխանեց Կիրակոս քահանան ոգեւորութեամբ:

Այնուհետեւ երկար խօսեցան երկու այդ անարժան մարդիկը՝ հոգեւորական և աշխարհական, և բաժնուեցան իրարմէ անձնական միայն, երբ Անին կ'ուզէր նոր արթննալ իր անուշ քունէն:

Աննշմարելի Կիրակոս քահանան կերպով մը դուրս ելաւ վեստ Սարգիսի պալատէն և կորսուեցաւ Անիի փողոցներուն մէջ...:

Բ.

ԽԵՆԹԸ

Անին կ'արթննար...:

Բարձրագիւր կաթողիկէները կը թօթուէին իրենց վրայէն գիւերային մթութեան քողը և հպարտութեամբ վեր պարզելով իրենց ճակատը, կը սպասէին ողջունելու առտուան անդրանիկ ճառագայթները:

Հազար ու մէկ եկեղեցիներն արդէն կը դղրդէր առաւօտուան «երրորդ» ձայնը, իսկ Անիի յըջականերն ոչխարի մայիւնը, կովերու բարբաջիւնը, ձիերու եւրիւնջոցը և հովիւներու սրնգի ու երգի ձայները, Աղջը մի խառնուելով եկեղեցիներու զանգերու ձայնի, րիք մը կն հետ, մարդկային հոգին կը ցնցէին տեսակ նշանութեամբ, առանձին աշխուժութեամբ, որմէ ամէն մարդ լիառատ շրթունքով աղօթք կը ջէր և համբուրելով եկեղեցիի դռները, կ'երթար յո՞ծին: Փողոցները կամաց կամաց կը լեցուէին

մարդիկներով: Կեանքը սկսաւ եռ գալ. իսկ եկեղեցի-
ցերու մէջ կ'սկսէր քաղցրանուագ «Ալէլուիա»: Իշ-
խանն ու զինուորը. ծերն ու երիտասարդը, կիւնն ու
երեսան եկեղեցիներու մէջ ծնկաչոք կ'աղօթէին և
գոհութիւն կը մատուցանէին Տիրոջը, իսկ յետոյ կը-
ռկսէր: Անեցիներու առօրեայ կեանքը, — ծիւնելոյզնե-
րէն կը բարձրանար ծուխը, մատաղահաս աղջիկները
կուժը ուսերնին դէպի աղբիւրներն ու Ախուրեանը
կրշտապէին, դարբինը կը փչէր իր փուքը և երկաթը
կը շտկէր, վաճառականը՝ իր առեւտուրը կը սկսէր,
զինուորը՝ իր զինուորական վարժութիւնը, իսկ ման-
րիկ երեխաները՝ փոքրիկ աղջիկներն ու տղաքները
կը լեցուէին իրենց դռներուն առջեւ՝ փողոցներու
մէջ և կը սկսէին իրենց մանկական գուարթ խաղերը:
Խուժք մը բոկոտն տղաքներ կը խաղային փողո-
ցին մէջ, երբ ասոնցմէ մէկը ուշադրութիւնը դէպի
փողոցին ծայրը դարձնելով, կանչեց.

— Խենթը՛, խենթը՛ կ'ուզայ...:

Մանուկները վայրկենապէս դադրեցուցին իրենց
ուրախ գոռում—գոչիւնը և սլացան դէպի փողոցի ծայ-
րը, ուր երեցաւ խենթը խուժք մը մանուկներով շը-
ջապատուած:

Խենթը միջակ հասակով մարդ մըն էր, մազերը
գզգզուած, երկար մօրուքը անկանոն թափթփած,
հագուստները պատառոտուն և բոկոտն: Զուգը երկար,
ծուռմուռ փայտ մը, որուն վրայ երեքմն կը կրթնէր
ու կատաղութեամբ լի աչքերը կը դառնէր շուրջը,
ուշադրութեամբ նայելով ամէն անցորդի, կանգ
կ, առնէր, կը խօսէր ու կը խօսակցէր: Երախաներէ՛ եր-
տերը կը ծաղրէին զինքը կը քաշէին անոր պատանոր
տուն հանգերձներէն, իսկ մէկ քանիներ լուռ կը տան
տեւէին անոր օտարոտի շարժումները: Իսկ հաս
ւոր մարդիկ, մանաւանդ ստորին դասին պատկա

ները, թէ կին և թէ մարդ «սուրբի կապած» կ'ան-
ւանէին զայն և ամէն յարգանքներ ցոյց կուտային
իրեն: Ո՛վ էր այդ խենթը, ո՞ր տեղացի էր կամ ո՞ր
տեղէն կուգար ան առտուները և կամ ո՞ւր կ'երթար,
— ոչ ոքի յայտնի չէր: Ամբողջ քաղաքացին անիկա
կը ճանչնային խենթ անւան տակ, որ առաւօտները
խիստ կանուխ կը տեսնուէր Անիի փողոցներուն մէջ
և գիշերները ուշ ատեն կ'անյայտանար...:

Ահա ձեռքի փայտը ճօճելով կ'անցնի առաջ դէպի
Վեհտ Սարգիսի պալատը, և տեղ տեղ կանգ առնելով՝
կը դռչէ.

Մի հարցունեք բէ ով եմ ես;

Վա՛յ ինձի, վա՛յ ինձի

Սիրուն ու շէն Սնին եմ ես

Վա՛յ ինձի, վա՛յ ինձի . . .

Կիւերն ու հարսերը դռներու բացուածքէն կը նա-
յէին խենթին, գլուխներին կը ճօճէին և զանազան
ենթադրութիւններ կ'ընէին: Անոնք կը հաւատային
թէ սուրբերը կը խօսեցնեն խենթը և թէ՛ Անիի գլ-
խուն մեծ չարիք մը կայ զալիք:

Շատ տեղ, ուր կանգ կ'առնէր խենթը և իր «վայ
ինձի, վա՛յ ինձի» կ'ըսէր, կանայք կը խաչակնքէին
իրենց երեսները և խենթին հաց, պանիր, ձու և այլ
կ'առաջարկէին. սակայն խենթը կը նայէր անոնց,
զլուխը կ'երեցնէր և ճօճելով իր փայտը կ'առաջանար:

— Է՛յ. թողէ՛ք զիս, թողէ՛ք, հէ՛յ, հէ՛յ, հէ՛յ:

Աղջի՛, Խախո՛ւն, կը լսէ՛ք խենթը. ան ալ չա-
րիք մը կը գուշակէ Անիի գլխուն, ինչպէս որ անցած

գիշեր կը զուշակէր մեր դրկից Մարօն, և գարձաւ կին մը իր հարեւանուհիին, որ մտամոլար կը նայէր խենթին ետեւէն:

— Հա՛, Եղսօ՛ ջան, ճիշտ է, աշխարհի վերջը և կեր է, ժամանակները գէ՛շ, ա՛լ ոչ մեծ կայ, ո՛չ փոքր: Աստուծոյ բարկութիւնը չուտով պիտի իջնէ Աստուծոյ բարկութիւնը չուտով պիտի իջնէ Անիի գլխուն, պատասխանեց հառաջելով:

— Հարկաւ Աստուծոյ բարկութիւնը պիտի իջնէ, Աստուած ի՞նչպէս կարող է համբերել այն յրբու-թիւններուն, որ մեր ջահիլները կը գործեն: Մի՞տքդ է անցեալ օրուան դէպքը Մայր տոճարին մէջ թէ ի՞նչ օյիճ հանցին խեղճ հայր սուրբի գլխուն: Անոնք հայր սուրբի կտրիճ հասակին վրայ ծիծաղել ուղեւով ահագին գրքակալ մը դրեր էին առջեւ, որպէսզի խեղճը չ'կարենայ Աւետարան կարդալ ու լինք վրան խնդան: Հա՛, լաւ խնդացին, ահոր առէժքը զուր չը-անցնիր անեցիներու գլխուն:

— Թո՛ղ Տէրը փրկէ մեզ, պատասխանեց Եղսն, և ներս գաց:

Մինչդեռ երկու հարեւանուհիները կը խօսակցէին այդ միջոցին խենթը Դաբնոց փողոցէն չեղելով մտաւ Բուն փողոցը և իր փայտը շարժելով կանգ առաւ Արքունի տաճարին մօտ, ուր կ'ապրէր այդ ժամանակ Վեստ Սարգիս իշխանը: Վերը նայեցաւ, վարը նայեցաւ ու կարծես հիացաւ անոր նուրբ քանդակները ու պատերու դեղին ու սև քարերը, կազմած զարդերը տեսնելով: Բայց յանկարծ գոյնը նետեց, աչքերը կատաղութեամբ լեցուեցան և գրեթէ խեղդուած ձայնով մը կանչեց:

Մի հարցնե՛ք բե՛ ով եմ ես
Վայ՛ ինձի, վայ՛ ինձի,

Սիրուն ու շէն Աճիճ եմ ես. . . :

Փայտը պինտ մը գետինը զարկաւ, քանի մը յիմար ոտիւններ ըրաւ և ապա դիմելով Վեստ Սարգիս իշխանի ծառաներուն՝ գոռած:

— Ի՞նչ էք կեցնի խենթին պինի տուէ՛ք, գինի, . .

— Արի՛, խենթ, ա՛րի՛, գինի տանք քեզի կանչեցին ծառաները:

— Հօ՛, հօ՛, հօ՛, ըսաւ խենթը, փայտով ետ քշեց երեխաները և ան ձեւելով սիւնազարդ սրահէն, մտաւ խոհանոց, ուր ծառաները համով կերակուրներ կը պատրաստէին իշխանին համար: Խենթին գինի տը-ւին, սա առնելով գաւաթը, դատարկեց, մի քանի ծա-մածոութիւններ ըրաւ ու խնդացուց ծառաները:

— Խենթ, գինի դեռ կ'ուզես կը հարցնէին:

— Տուր գաւաթ մըն ալ, ըսաւ և նորէն դատարկելով սկսաւ սւելի խենթութիւններ ընել ու զուար-ճացնել ծառաները:

Կարճ ժամանակ անցաւ և խենթը յանկալի ձեւով զլխին կարկաւ, փայտը մէկգի չպրտեց և առանց խօսք մը ըսելու պառկեցաւ սնկիւն մը: Քիչ յետոյ իր խռմփոցը լսուեցաւ:

Ծառաները բնաւ ուշադրութիւն չդարցուցին ա-նոր վրայ: Կը ճանչնային խենթը և այդ առաջին ան-գամ չէր, որ խենթը մէկ երկու գաւաթ գինի խմելէ յետոյ կը քնանար խոհանոցը: Անոնք արդէն մոռցան խենթը և հիմա սկսան իրարարաւ հետ կատակներ ը-նել:

— Կարօ՛, այս գիշեր ո՞վ էր, մեր իշխանին մօտ եկաւ, հարցուց ծարայ մը դռնապանին որ դեռ նոր մը-տած էր իր բաժին կերակուրը ստանալը:

— Զգիտեմ, քահանայ մըն էր և գիտե՞ս լոյսը

կը բացուէր երբ հեռացաւ: Այս գիշերը մեր իշխանը
չքնացաւ:

— Ինչ կար որ: Մի՞թէ կարեւոր գործ էր:

— Զե՛մ գիտեր: Ախորապանին արգէն հրամայուած
է չորս ընտիր ձիեր պատրաստել այս գիշերուան հա-
մար: Կարծեմ թէ այդ քահանային հետ չուսում ող-
կիրը պիտի ուզեկցին:

Խենթը, որ ամենեւին քնացած չէր, այլ գիտմամբ
քնացած կը ձեւանար, ցնցուեցաւ երբ այդ խօսքերը
լսեց, բայց չուսով զօպեց զինքը, որպէսզի ծառաները
խելամուռ չըլլան ու անուշ մը քնացնելով, իր խոմ-
փոցը չարունակեց:

— Զարմանալի՛ բան, մեր իշխանը հոգո՞ւնէր չառ
կը սիրէ, միշտ անոնց հետ կը թղթակցի:

— Հա՛, բայց Աստուած վերջը բարի ընէ, ըսաւ
դոնապանը և դուրս ելաւ: Խօսակցութիւնը ընդհատ-
ւեցաւ:

Խենթը մէկ քանի անգամ դարձաւ կրակի վրայ
խորովուածի սը նման, ապա յանկարծ վեր թռաւ տե-
ղէն, վայրկեանբար չորս կողմը նայեցաւ և կանչեց:

— Էյ, հէ՛յ... Զլո՛ւր սուէք ինծի սիրտը՝ կ'երի,
ջո՛ւր...

Զուր տուին, խմեց, փայտը կրկին ձեռքը առաւ
և դուրս ելաւ խոհանոցէն, կրկին կանչեց իր երգը:

Բայց այս անգամ ձայնը կը դողար ու որունքնե-
րը կը ծալուէին: Իսկ ուշադրութեամբ նայողը կը
տեսնէր, որ անոր աչքերէն առատօրէն կը թափէր ար-
ցունքը, և զլորուելով անոր գլգղուած մօրուքի վրա-
յէն գետիւղ կ'իյնար:

Խենթը կուլար:

Պ.

ՓՈԹՈՐԻԿԻ ՄԷՋԵՆ

Բնութեան տարերքը կատաղած էին:

Սպառնալից ամպերը կծկուած էին, ամէն ինչ
կորսուած էր, խորին անթափանցելի խաւարին մէջ:

Զարհուրելի փոթորիկ մը պիտի պայթէր Անիի գլու-
խուն: Մրրիկը սոսիւլի կատաղութեամբ կը փչէր և
բուռն ուժով յարձակելով Անիի պարիսպներուն վրայ
կ'ուզէր խորտակել, հիմնայտակ ընել զանոնք: Բայց
զիմադրութեան հանդիպելով՝ ետ կը նահանջէր գէպի
արձակ ու ազատ դաշտերն ու ձորերը և այն տեղ կը
սկսէր յուսահատ ոռնումը...

Անիի շրջակայքը քամին կ'ոռնար ու կուլար լա-
լագին, կը կորսուէր հեռու և կ'անյայտանար լեռնե-
րու մթին խորշերուն մէջ: Բնութեան տարերքի այդ
արհաւիրքի պահուն, չորս ձիաւոր մարդեր ոտից ցը-
ղլուխ զինուած, մօտեցան Արիի Կարուց դռանը և
կանգ առին: Այդ դուռը փակ էր և պահապանը չէր
երևնար:

— Անիծեալ Պահապանը չէր երևնար, ո՞վ պիտի
մեզի համար դուռը բանայ, մրմռաց ձիաւորներէն
մէկը:

— Հա՛, խնդիր ալ է թէ, մեզի պէտք չէր անոր

2487

47

(5)

Թթուած դէմքը տեսնել պատասխանեց միւսը :

Առաջ անցան և սկսան դուռը ծածկել: Իսկոյն եւրեցաւ պահապանը և իր երկայն նրդակին կրթնած, կանչեց.

— Ո՞վ կայ հոն:

— Բա՛ց դուռը, ըսաւ ձիաւորն ելէն մէկը և ձին առաջ քշեց խիզախօրէն:

— Սպասեցէ՛ք, չէ կարելի, նշանաբանը ըսէ՛ք:

— Կեցցէ՛ Գագիկ, ըսաւ ձիաւորը:

— Ծի՛շտ այդպէս է, անցէ՛ք, բայց լաւ օր չէք տեսներ այս փոթորիկին, ըսաւ պահապանը և դուռը բանալով ձիաւորը ձգեց Անիի պարիսպներէն դուրս և քիչ յետոյ շունչիւնով նորէն փակելով մրմռաց.

— Զարմանալի մարդիկ կան, որ այս տեսակ փոթորիկի ժամանակ ալ հայնքիստ չեն մնար և կը մտածեն ճամբորդել: Ի՞նչ է, միթէ չեն կրնար սպասեր լուսնար:

Մինչդեռ պահապանը դուռը կը փակէր և ինքնիւրեն կը մրմռար, ձիաւորները չտապով կը սլաւային դէպի Կարին տանող ճամբան:

— Աստուած վկայ, լաւ ժամանակ ընտրեցինք: Մեզ ոչ ոք չնշմարեր, ըսաւ ձիաւորներէն մէկը:

— Այո՛, լաւ ժամանակ ընտրեցինք, բայց մրդի պիտի բռնուինք. կը տեսնե՞ս ինչպէս կը փչէ. կրնայ մեզ ձորը ձգել, կամ ժայռէն վար գլտորել, պատասխանեց միւսը:

— Չէ՛, քամին բան մը չկրնար ընել, եթէ դեւերը մեզ չը մոլորցնեն, սրախօսեց միւսը:

Դեւերը գործ չուէին հոս, մրմռաց միւսը և ձեռքը դողալով դէպի ծոցը տարաւ, ուր թուղթ մը չոշափեց: Կարծես թէ կը վախնան որ դեւերը չյափշտակեն այդ թանկագին թուղթը, որուն բովանդակութիւնը միայն ինքը գիտէր:

Ձիաւորները լռիկ կը յառաջանային. մրդիկը հետզհետէ կը կատգէր և հեռուէն կը լսուէր արդէն որոտման խուլ դղրդիւնը. քիչ յետոյ պիտի սկսէր տեղատարափը: Եւ արդէն, գիշերային ճամբորդներ, գեռ մէկ քանի մղոն չէին հեռացեր, երբ առաջին փայլակը, զողդողալով վայրկեան մը միայն լուսաւորեց և դարձեալ խորին խաւարի մէջ ընկղմեց շրջակաները:

Այդ միջոցին առջեւէն գացող ձիաւորը՝ յանկարծ սանձը քաշեց և կրցուց երիվայրը:

— Ի՞նչ կայ, տէ՛ր հայր ինչո՞ւ ձին կեցուցիք հարցուցին միւս ձիաւորները, շրջս պատեւով առջեւէն գացող ձիաւորը, որ մեզի ծանօթ Կիրակոս քահանան էր:

— Փայլակի լոյսին տակ մարդ մը անցաւ մեր ճամբուն մէկ կողմէն ի՛նչու, և խաւարտին մէջ պահուրտեցաւ, կը վախնամ օր մեր լրտեսնողներ ըլլան:

— Մ, այդ անկարելի է, իշխանէն մենք հրամանաւնինք: որ սպանենք ամէն լրտես կամ մեզ արգելք եղող, պատասխանեց միւսը:

— Պէտք է Գիշ մըն ալ սպասել և կրկին փայլակի լոյսով դիտել շրջակայքը, եթէ ոչ, ծուղակի մէջ կ'իյնանք:

Փայլակը նորէն շողած աւելի երկար և աւելի ահարկու, բայց շուրջը ամայութիւն կը արիւնդէր և ոչ մէկ շարժում կէտ չէր երևնար: Կիրակոս քահանան լայն բացած աչքերով կ'ուզէր մէն մի քար, մէն մի թուփ խուզարկել, սակայն վայրկեանական լոյսով բան մը չէր կրնար տեսնել:

— Չէ՛. տէ՛ր հայր, բա՛ն մը չկայ, ինչպէս կ'երևայ գազան կամ ուրիշ կենթանի մըն է եղեր. որ չտապով անցեր է մեր ճամբուն վրայ, թէ չէ ո՞վ կը համար ձակի դուրս ելլել այս եղանակին: Մի՛նչէ մտադի՞ր են անոնք դազաներուն կերակուր գառնալու:

— Այո՛, ա՛լ ոչ ոք չերեւար, բայց ես սխալած ըլլալու չեմ: Կարծես թէ մարդ մըն էր որ անցաւ, ըսաւ Կիրակի ոտ քահանան, մամաւալով:

— Դաշտը ընդարձակ է, մենք կրնանք չեղիլ մեր ճամբէն, և փոխանակ շիտակ ճամբէն երթալու՝ դաշտին մէջէն երթալ և յետոյ շարունակել իր ճամբան:

— Չէ՛, այդ անկարելի է, Գիշերը մուր է, և մենք ճամբան կրնանք հորոնցեւել կամ խրամատներու հանգիւղի:

Վախցող մարդը գիշերով տունէն պէտք է չէ՛ մեկնի ըսաւ մեկը, և ձին առաջ քշեց: Անոր հետեւացան միւսները: Քանի մը քայլ դեռ չէին ըրած, երբ յանկարծ, քարերու տակէն մարդ մը դուրս ելաւ ու կեցաւ ձիաւորին առջեւ:

— Անձնաւոր, եղէ՛ք, ապա թէ ոչ ձեզի մահ կը սպառնայ, գոռաց այնպիսի խրոխտ ձայնով մը, որ մեր ճամբորդներուն մարմինէն ցաւը դող մը անցաւ, Անոնք պահ մը քարացածի մը նման անշարժ մնացին և յետոյ, երբ փայլակի լոյսին տակ գիտեցին, որ գիրենք չըլապատողը՝ միայն հետիոտ մարդ մըն է, խելքերնին գլուխնին ժողովեցին և սուրերնին հանելով յարձակեցան անոր վրայ:

— Ինչ, գուք կռուի՞լ կ'ուզէք, կանչեց նոյն ձայնը և իր ձեռքի անագին փայտով զարկաւ ձիաւորին, որ տեղն ու տեղը չունչը փչելով, վար գլորուեցաւ ձիէն: Միւս ձիաւորները տեսան իրենց ընկերով մահը և աւելի կատաղութեամբ յարձակեցան: սկայն իրենց թրերով վնաս մը չկարողացան տալ երկար փայտին, որ աջ ու ձախ հարուածներ կ'հասցնէր և մէկը միւսին ետեւէն կիսամեռ կը տապալէր: Այդ խառնակութեան ժամանակ ձիաւորներէն մէկը չեղելով ճամբէն կորսուեցաւ թմբի մը ետեւ, երբ դարան մտնող մարդը իր փայտով այնպիսի հարուած մը իջեցուց վերջին

ձիւնորին, որ ան չկրցաւ անդամ մը ձայն հանել և փայտի մը պէս գլորեցաւ գետին: Դարան մտած մարդը՝ փայտը դեռ աջ ու ձախ կը պտըտցնէր ու ինքն իրեն կ'ըսէր:

— Ո՛ւր էր, ալ չկա՛ք, ալ չկա՛ք...

Տեսնելով որ ա՛լ մարդ չկայ, որու ճեղ կարող ըլլար կռուիլ, դարան մտած մարդը փայտը մէկդի նետեց և մօտեցաւ կիսամեռ մարդուն, որուն բերանէն փրփուր և արիւն կը պոսթկար, գոչեց.

— Է՛յ, անիծեալ արժատ, ըսէ՛ օ՛ր սատանի քամին կը տանէր ձեզ և ո՛ւր:

Ինկած մարդը մահամերձ խրխրոց կը հանէր և մէկ քանի անկապ կցկտուր խօսքեր կ'արտասանէր: Կարծես թէ իր լայն բացած աչքերով չկուզէր տեսնել թէ ո՞վ էր իրեն հետ խօսողը: Եւ երբ փայլակի լոյսին տակ նշմարեց իրեն վրայ կոթնած մարդը սոսկալով ցնցուեցաւ, ճիգ ըրաւ գլուխը բարձրացնելու, բայց նորէն գլուխը վար ձգելով կանչեց.

— Խենթը՛...

— Հա՛, խենթը, լաւ ճանչցար, ըսէ՛ ո՛ւր կ'երթայիք, եթէ ոչ մաս մաս կ'ընեմ քեզ:

Բայց վիրաւորը մէկ քանի անկապ խօսքեր ալ ըսաւ և շանկարծ մորթուած հաւի մը նման քանի մը ցնցումներ ընելով մնաց անշարժ: Մեռած էրթեր խենթը, երբ անոր մահը գիտեց, զայն ձգեց և մօտեցաւ միւսներուն ճամբան, երեք գիակ միայն գտաւ, որոնց հաջուտաները և զրպանները քննելէ յետոյ, ուսգեց չորրորդ ձիաւորն ալ խուզարկել, բայց անոր գիտե կը չգտաւ: Խենթը գոռկաց:

— Ո՛ւր է չորրորդը: Ձորս էին անոնք, Ձորս ձիջ

չորս մարդ: Վա՛յ ինձ, փախա՛ւ, տարաւ ըսաւ ու երկու ձեռքով գլուխը ծեծեց:

Այդ միջոցին ճիշտ իր գլխուն ամպը կարծես ճաթեցաւ: խուռացաւ որոտման ահաւելի դղւղիւնը և խոչոր անձրեւը սկսաւ թափիլ խենթի գլխուն:

Խենթը պահ մը կանգ առաւ խոր ա՛խ մը քաշեց և իր փայտն առնելով, առաջ անցաւ եւ կորսուեցաւ խոր մթութեան մէջ:

Պ.

ԿԻՐԱԿՈՍ ՔԱՅԱՆԱՆ

Վոսփորի գեղարուեստական ասիերուն վոսյ, 1044 թուականին կը ծաղկէր ու իր բարգաւաճէր Բիւզանդիոնի Ֆայրաքաղաք Կոստանդնուպոլիս: Մէկ կողմէն Պոնտական (Սեւ ծով) իսկ միւս կողմէն Միջերկրական ծովերու եզերքներէն վաճառականական ն աւերը կը շտապէին դէպի Յունաց այդ քաղաքը և վաճառականութեան հետ միասին կը ծաղկեցնէին նաեւ այդ քաղաքին ճարտարապետութիւնը: Աստուան ժամը 10է: Կ. Պոլիսը խիստ մեծ իրարանցումի մը մէջ էր: Կեանքի եռուզեռը կ'շարժէր և ամէն դասակարգի մարդիկ մըջիւններու նման անց ու դարձ կ'ընէին զանազան փողոցներու մէջ: Բեռնակիրները նաւահանգիստներուն մէջ կը փոխադրէին նաւերէն զանազան ապրանքներ, կամ դէպի նաւերը կը կրէին հակերով բեռները: Փողբրիկ նաւակներով կ'անցնէին իշխաններն ու իշխանուհիները Վոսփորի մէկ եզերքէն միւսը, իսկ զինուորականները շարդարուած զէնքով ու զրահով,

փայլուն զգեստներով և հեծած նժոյգներու վրայ, արաքապէս կը սլանային Կ. Պոլիսի փողոցներէն: Այդ միջոցին Յունաց Միքայէլ կայսեր ստանալ կը զըզդրաւ պալատականներով, իշխաններով և զինուորներով: Թէեւ խուճր մը պահապաններ կը հսկէին պալատին մուտքը, սակայն ամէն զասակարգի մարդիկ անց ու դարձ կ'ընէին պալատի չքեղ աստիճաններէն, ներկայանալու Միքայէլ կայսեր: Զնդհանուր դահլիճին մէջ արդէն հաւաքուած էին շատ խնդրարկուներ և պալատի սենեկապետը մէկ մէկ կը հրաւիրէր զանոնք կայսեր առանձնասենեակը, ուր ինքը կայսրը զահի վրայ բազմած կ'ընդունէր այցելուները և կը լսէր անոնց խնդիրը:

Դահլիճի այցելուներուն մէջ կը գտնուէր հայ քահանայ մըն ալ, որ եկեր էր ներկայանալու կայսեր կարեւոր գործի մը համար, որ դեռ զաղանիք էր ամէնուն համար և այդ պատճառը, որ դեռ անոր վրայ ո՛չ ոք ուշադրութիւն չէր դարձնէր:

Իբրեւ աննշան հայ մը, և այն ալ քահանայ, դեռ շատ պիտի սպասէր, մինչեւ որ արժանանար կայսեր տեսութեանը: Որովհետեւ ամէնէն առաջ կ'ընդունուէին պալատական և զինուորական անձինք որոնք մեծ յարգանք կը վայելէին այդ ժամանակ: Թէ՛ պալատին և թէ՛ քաղաքին մէջ:

Միջահասակ մարդ մըն էր՝ այդ քահանան, ճաղատ եւ խորամանկ աչքերով, որոնք թաքնուած էին անորտակ իսկ դէմքին արտայայտութիւնը խորիւս եւ յանդուգն: Արդէն մէկ քանի ժամէն աւելի էր որ կը սպասէր, բայց դեռ չէին հրաւիրեր զինքը: Յայտնի էր, անհամբերութեամբ կը սպասէր այն րոպէին, ուր զինքը ներս պիտի հրաւիրէին եւ իր գործը պիտի վերջացնէր:

Ըստ երեւոյթին, այդ «գործը» զինքը անհանգիստութեան մէջ էր ձգած: Մինչեւ իսկ մէկ քանի ան-

գամ մտածեց մեկնիլ պալատէն, հրաժարիլ իր մտա-
դրութենէն, բայց կրկին կը զօպէր զինք, կը սպասէր
վերջացնել իր գործը. որմէ կախուած էր իր ապահովու-
թիւնն ու երջանկութիւնը: Այդպէս կը մտածէր, այդ-
պէս համոզուած էր ան:

Վերջապէս իրեն եկաւ կարգը, եւ ներս հրաւիր-
ւեցաւ Առաջին անգամ սիրտը դող ինկաւ յետոյ ինք-
զինքը հաւաքեց և ներս մտաւ կայսեր առանձնասեն-
եակը: Երկրորդածութեամբ աչքերը վերցուց և տեսաւ,
որ ինքը Յունաց հզօր կայսեր քղանցքը:

Կայսրը խորխտ էր և դէռ չէր գիշաներ իւր նայ-
ւածքը ուղղելու ղէպի ողորմելի քահանայ մը: Վերջա-
պէս խօսեցաւ:

— Ո՞վ ես ինչ կ'ուզես, ըսաւ:

— Կիրակոս հայ քահանայ կըսեն ինձի ամենահը-
շօր կայսր, ըսաւ դողդոջուն ձայնով քահանան և եր-
կնցուց ղէպի կայսրը թղթի փաթեթ մը:

Միքայէլ կայսրը կարդաց թուղթը և գոյնը նետեց
Ուրախութեան թէ՛ բարկութեան վրդովմունք մըն էր
որ անցաւ կայսեր ղէմքին վրայ— յայտնի չէր, միայն
թէ թղթի ընթերցումը խոր տպաւորութիւն մը դոր-
ծեց անոր վրայ: Ըստ երեւոյթին այդպիսի բան մը չէր
սպասեր: Դեռ նոր իր զինուորականներուն հետ կը
խօսէր Հայաստանի մասին ու ծրագիրներ կը կազմէր
Հայաստանը ձեռք ձգելու և յանկարծ բաղդի բեր-
մունքով, իր ձեռքը կը տրուի Հայոց Յովհաննէս—Սմ-
բատ Թագաւորին առ իւր նախորդն ուղղած կտակի
թուղթը, որով անհկա Հայաստանը Յոյներուն կը յանձ-
նէ:

— Ո՞վ տուաւ քեզ այս թուղթը, հարցուց կայս-
րը: Չեր նախորդ Կոստանդին կայսրը, Տէ՛ր, մահուան
անկողնէն կանչեց զիս և տալով այս թուղթը, հրա-
մայեց ետ տալ Հայոց Յովհաննէս—Սմբատ Թագաւոր-

րին սակայն ես...

— Սակայն դո՛ւ...

— Ես պահեցի քովս որպէսդ յանձնեմ Ձերդ Մե-
ծութեան:

Կայսրը լուռ, ապուշ կրթած աչքերով կը նայէր
դաւաճանին որ կարծես մտքով. «Հայրենիքիդ ստոր
և ցած դաւաճան»: Նա սոսկումով կը լսէր Կիրակոս
քահանայի խօսքերը և կը զարմանար, որ այդ ըսողը
հայ է և այն ալ՝ հայ քահանայ մը:

— Ի՞նչ կուզես ասոր փոխարէն, հարցուց կայս-
րը կարճ լռութենէ մը ետքը:

— Ահա՛ այս նամակիս մէջ յիշուած է ամէն ինչ,
պատասխանեց Կիրակոս քահանան և յանձնեց կայսեր
ուրիշ գրութիւն մը: Կայսրը կարդաց այդ նամակն ալ
և գոհունակութեան ժպիտ մը փայլեցաւ անոր ղէմ-
քին վրայ: Այդ նամակը հայ իշխան Վեստ Սարգիսէն
էր, որ Հայաստանը՝ Յոյներուն կը խոստանար տալ,
միայն թէ վարձատրէին զինքը: Ան ամէն պատրաս-
տակամութիւն կը յայտնէր օգնելու, Հայաստանը Յոյ-
ներու ձեռքը տալու:

— Ըսէ՛, խնդրէ՛ ինչ ինչ որ կը ցանկաս: Ես կը
կատարեմ խնդիրդ, ես կը տեսնեմ որ դուն հաւատա-
րիմ խնդիրդ, ես կը տեսնեմ որ դուն հաւատարիմ
ժառանգ մ'ես ինձի, ըսաւ կայսրը, ժպիտը երեսին:

— Ես Ձերդ Մեծութեան առողջութիւնը կը ցան-
կամ և կը խնդրեմ վարձատրել զիս, որպէս զի ապա-
հովցընեմ կեանքիս վերջին փնացորդը, ըսաւ Կիրակոս
քահանան գլուխը վար ծռելով:

Միքայէլ կայսրը ցաւակցաբար գլուխը շարժեց:
Նա զգաց որ անպիտան քահանան իր ապահովութեան

համար կը ծախէ իր հայրենի ապահովութիւնը, ուստի զառնալով իր պալատականներուն, ըսաւ:

— Ամենալաւ պատիւները տուէք այս քահանային և մեծ քանակութեամբ ոսկիով վարձատրեցէք: Սա մեծ ծառայութիւն մը կ'ընէ մեզի: Յետոյ դառնալով կիրակոս քահանային աւելցուց.

Յայտնեցէ՛ք իմ համակրանքս Հայոց թագաւորութեան խնամակալ իշխան Վեստ Սարգիսին և ըսէ՛ք, որ ինք ալ կը վարձատրուի ինէ և շուտով զօրավարներէս մէկը կուղարկեմ Հայաստանը գրաւելու. այն ժամանակ, ես վստահ եմ, որ Հայերը ազատ չունչ կը քաշեն զանազան բազմախնդիր իշխաններու բռնութիւններէն և բարբարոսներու յարձակումներէն:

Կիրակոս քահանան գլուխը խոնարհեց կրկին համբուրեց կայսեր զգեստի փեշին ծայրը և գոհ սրտով մեկնեցաւ,

Ամէն բան կատարուած էր...:

Ե.

ԾԵՐՈՒՆԻ ՀԱՅՐԵՆԱՍԵՐԸ

1040 թուականին մեռնելով Յովհաննէս—Սմբատ Հայոց թագաւոր, Հայաստանը երերուն դրութեան մէջ ինկաւ: Վերջին օրհասը մօտ էր, և Բագրատունեաց շառաւիղը պիտի մարէր ընդ միշտ: Այդ էր թուլամորթ թագաւորին կտակը, այդ էր անոր թողած յիշատակը: Ան մտնելով ժառանգ չթողոնց: Ո՛չ, թողուց, բայց ոչ կենդանի, խօսուն արարած, որ կարենար լուանալ իր խայտառակ թուլամորթութիւնը, այլ թուղթը մը,

կտակ մը, որով իր նախնիքներէն սրբադորձուած երկիրը՝ իր մահէն յետոյ կը յանձնէր Յոյներուն: Շատ սուղ ծախսեց ինքզինքը հազարաւորներու և տասնեակ հազարաւորներու իր վերջին օրերը և ազգին ազատութիւնը կորոնցնելով՝ դերեղման իջաւ...:

Սեւ յիշատակ: Ճիշտ այդ ժամանակն էր և զեռ թուլամորթ թագաւորին հոգին կը պտըտէր Անիի վըրայ, երբ հայ իշխաններէն մէկը՝ Վահրամ Պահլաւունին սեռազի մէջ էր մտեր: Ան սուգ կը պահէր ո՛չ թագաւորին համար, այլ ազգին, Անիի 1001 եկեղեցիներուն համար: Ան կ'զգար որ անոնք պիտի կործանուի ի՛ր իսկ ազգէն, օտարներու ռոտակոս ըլլալով պիտի տանջուի, չարչարուի և անէ՛ծք միայն պիտի կարդայ իր թագաւորին:

Վահրամ Պահլաւունին յայտնի էր թագաւորին կտակին գոյութիւնը և այդ բանը խիստ կը յուզէր և կը կռկծեցնէր անոր սիրտը: Երեք օր էր որ դուրս չէր ելած, ոչ ոքի երես չէր ուզեր տեսնել, ոչ մէկը չէր ուզեր ընդունիլ, այլ փակուած իր սենեակին մէջ, ինչէր էր մտածութեանց ծովը, և ելք մը չէր փնտռէր Հայաստանը՝ այդ անելանելի դրութիւն ազատելու, բայց ոչ մէկ բանի վրայ չէր կրնար դանգ առնել: Մտքերը, անարկու կերպով կը պաշարէին զայն, և տակն ու վրայ կընէին անոր սիրտը: Երբեմն երբեմն այդ մտքերը վիթխարի դադոններու նման գլուխին վեր կը բարձրացնէին և կը յուզէին անոր սիրտը, կը ճնշէին, տակն ու վրայ կընէին զինքը, կարծես թէ պիտի ցամքէր անոր արիւնը երակներուն, կամ ցնդէր ուղեղը: Այդ ժամանակ, վայրենի մռիւնջիւն մը միայն դուրս կը թռչէր անոր բերէն, և անոր խոր աչքերէն բոց ու կրակ կը ժայթքէր: Վա՛յ ան թշնամիին, որ այդ ժամանակ անոր կ'երեւար. ան պատրաստ էր անոր արիւնը անգամ խմելու: Իսկ երբեմն մտածումները կը

գուրգուրային, կը փայլէին և իրենց թեւերուն վրայ կը տարածէին զինք ո՛վ դիտէ ո՛ւր: Այն ատեն միայն անոր աչքերուն մէջ կերեւնային արցունքի վճիռ կաթիլներ, որոնք կը գլորուէին անոր ալեզարգ մօրուքէն վար: Ի՞նչ արցունքներ էին ատոնք, ուրախութեան, թէ՛ տրամոլութեան, վշտի՞ թէ՛ բերկրանքի — յայտնի չէր, միայն թէ՛ այդ ժամանակ անոր սրտէն դուրս կը թռչէր այնպիսի հառաչանք մը, որ խորին կսկիծի արտայայտութիւն կը նշանակէր: Եւ այդ հառաչանքները միայն քիչ չափ կ'ամոքէին ծերունի հայրենասէրին սիրտը...

Ճիշտ այդ գրութեան մէջ էր ծերունի վահրամը, երբ իր սենեակին դուռը բացուելով, չէմքին վրայ երեւցաւ իր աղջիկը, որ սասնուկեց դարուններ տեսած գեղանի օրիորդ մըն էր: Մերունին չփոթեցաւ: ան ուղեց իր արցունքները, իր վիշտը պահել իր աղջիկէն բայց ուշ էր:

— Հայր, դուն կ'ուլաս, կանչեց՝ օրիորդը և փաթթուեցաւ հօրը վիզին:

— Գոհա՛ր, սիրելի՛ աղջիկս, ի՛նչու եկար վրդովելու հօրդ խաղաղութիւնը: Պատասխանեց վահրամ և համբուրեց աղջկան ձիւնափայլ ճակատը:

— Ախ, հայր, դուն միշտ կուլաս, առանց հարցնելու թէ ի՞նչպէս կը բաբայէ սիրտս և ի՞նչպէս կը վրդովի հոգիս երբ ես արցունքներդ տեսնամ: Միթէ՞ դուն Գոհարն չե՞ս ձանչնար, որ կը պահես ինէ՛ վիշտըդ, տրամոլութիւնդ: Ըսէ՛ ինձի հայր, ի՛նչ փոթորիկ կը սպասէ հայրենիքին, ի՞նչ վտանգ կը սպառնայ Հայաստանի, որ քեզ կը ստիպէ լալու և արտասուելու:

— Չէ՛, Գոհարիկ, զգայուն սիրտդ չի գիմանար այն հարուածին, որ կը պատրաստուի հայրենիքին: Ես գիտեմ, որ դուն հօրդ պէս կը սիրես հայրենիքդ, թուտի կը վախճամ քեզ յայտնելու այն գոյժը, որ կը

պտըտի մեր Անիի զխուռն շուրջը:

— Ի՞նչ է, հայրիկ, դուն կը սարսափեցնես զիս.

— Այո՛, աղջիկս, սարսափելի է, խի՛ստ սարսափելի:

— Ի՞նչ, միթէ՛ կրկին ապստամբութիւն, կամ որ և էիջխանի մը սառնութիւնը լսեր ես:

— Ո՛չ, ո՛չ, հօրդ երակներուն մէջ վախկոտի աւրիւն չը՛ վազեր, որ երկիւղ կրէ որ և է իշխանի մը դաւաճանութենէն, բայց այժմ տակէ՛ ալ սոսկալի բան մը կը սպառնայ մեր գլխին:

— Հա՛, կը հասկնամ: Կրկին վետտ Սարգիսի խարդախութիւնները քեզ վրդոված ըլլալու են:

— Անին մեր ձեռքէն կ'երթայ աղջիկս, թագաւորը, ո՛հ, այն թուլամորթ թագաւորը՝ իր կտակով Անին կը յանձնէ Յոյներուն իր մահէն յետոյ, այժմ մենք թագաւոր չունինք, գլուխ չունինք: Անիի գահը թափուր է և այդ գահին համար ո՛վ դիտէ ինչե՛ր կը ծրարդէ մեր խնամակալը՝ իշխան վետտ Սարգիսը:

Ի՞նչ պիտի ծրարէ դուն ու մեր իշխանները թոյլ կուտա՞ք որ վետտ Սարգիսը ոտքի տակ առնէ օրինաւոր ժառանգին իրաւունքը: Չէ՞ որ Գազիկը կենդանի է:

— Այո՛, կենդանի է, բայց ուր է պահուեր Անմեզ գառը ի՞նչ պիտի ընէ՞ զայլ ճանկերուն մէջ: Վետտ Սարգիսի երեսն փախած են Կատանի Գազիկը և մեր Սարգսի ձեռքը կոյր դործիք են դարձեր: Հայաստանը կը գտնուի այս ժամանակ խաբեբայ իշխանի մը ձեռքը, որ թե առած Յոյներէն, կարծես թէ կը ձգտի գահն ալ ձեռք բերել, նոյն իսկ եթէ քանդուի Հայաստանը: Ահա թէ ի՛նչ է որ կը սարսափեցնէ զիս...

— Հայր, մի՞նչ կը քննադատուի իշխաններն ալ, սրբէ չի գտնուիր անոնց մէջ պարտաճանաչը, հայրենիքին վշտին ամբողջը, որ Վեստ Սարգիսին թոյլ կուտան իւրացնելու զայն:

— Ձէ՛, դեռ ամէն բան վերջացած չվարեա մեռած չէ Վահրամը, որ թոյլ տայ Վեստ Սարգիսին գահը յափըշտակելու: Ձէ՛ որ ըստ Յովհաննէս Մմբատ թագազաւորին կտակին՝ Անին այժմ Յոյներու կը պատկանի: Միթէ անոնք այս համեղ պատառէն ձեռք կը քաշեն առանց առիթէն օգտուելու:

— Անիծուի՛ն զաւանանսիւր, անիծուի Վեստ Սարգիսը՝ որ Հայաստանը արեան ասպարէզ պիտի ընէ, գոչեց Գոհար, և իր աչքերուն մէջ արցունքներ երեւցան:

— Մի՛ վրդովիր, Գոհարի՛կ, ես գիտեմ որ դուն կը սիրես հայրենիքդ՝ որ դուն կեանքդ ալ չես խնայեր Անիի համար, ո՛ւր մնաց որ դուն մտածէիր քու Հարպիդ համար: Ձէ՛ որ, եթէ նշանած Հարպիկդ իյնայ պատերազմի մէջ, ատիկա փառք մըն է քու անունը համար:

— Ո՛չ թէ ան, այլ եթէ ես ալ իյնամ, Անիի փրկատակներուն աակ: մեծ երանութիւն է ինծի համար: Ես կը սիրեմ այն տղամարդը, որ իր հայրենիքին համար իր կուրծքը դէմ կուտայ պաշտպանելու, և ոչ թէ անարդ զինուորի նման փախուստ կուտայ կռուի դաշտէն: Մարդիկը ես կը ճանչնամ, անիկա վախկոտներէն չէ՛ և վա՛յ այն մարդուն որ անոր սուրին բերանը կ'իյնայ...

— Այո՛, Գոհարիկ, այո, իմ յոյսս ալ Հաբէլի որդիներուն վրայ է: Ես գիտեմ, որ բոլորն ալ, չորս եղբայրներն ալ, որոնց թիւին մէջ է քու Հարպիկդ ալ, քաջ և հայրենասէր տղաքներ են: Անոնք փախուստ չեն տար կռուի դաշտէն, եթէ իրենց կեանքն ալ դնեն:

լու ըլլան իօկ Հարպիկը, այդ ազնիւ, հայրենասէր տեղան արժանի փեսացու է քեզի:

— Այո՛, անոնք արժանի են գովասանքիդ հայրի՛կ, և կը տեսնես որ, քու աղջիկդ ալ ետ չպիտի մնայ անոնցմէ, պատասխանեց գոհարիկ և անոր աչքերը փայլեցան տեսակ մը ոգեւորութեամբ:

Վահրամ յուզուեցաւ: Գրկեց իր աղջիկը, և համբոյր մը դրոշմեց անոր ճակտին, սակայն Վահրամ իշխանին սիրտը հանգիստ չէր: Ան կը զգար որ չարագուշակ բան մը կը պտըտէր Անիի նուն:

2.

ՊԱՅՏԻ ՏԵՂ ՍՈՒՐ

Տաղտկալից աշունը սկսեւ էր...

Թռեր էին ծիծեռնակները, դաշտերն ու լեռները գունատուեր, երկինքը դորշ գոյն էր ստացած, որուն վրայ միշտ կը ռողային անվերջ վհատեցուցիչ ամպեր...: Բնութիւնը կը մեռնէր...: Կը մեռնէր օրէ օր, դարնան կրկին արթննալու, կրին զուարթանալու յոյսով, մինչդեռ մարդկանց սրտերը կը պատէր տեսակ մը թախիծ, տեսակ կը կսկիծ, որ անջնջելի կերպով կը զրոյժուէր հոն խոր ակոս մը...: Մարդէ կը զգային որ ձմեռ մըն ալ կը զլորուի յաւիտենակութեան գիրկը, որ անոնք տարի մըն ալ կը մօտենային դէպի անդառնալի կորուստը...:

Անանային ցուրտ քամին կը փչէր Անիի դաշտավայրը և կը մաղէր անձրեւի կաթիլներ: Անի քաղաքին մէջ այդ միջոցին դադրած էր շարժումը, դադ-

րած էին մանուկներու ճիչերը, փողոցներուն աղմուկն ու ժխորը: Ամէն տեղ լուռ էր ու խաղաղ: Չորս կողմը կը տիրէր արդէն խաւարը, տեղ տեղ միայն կ'արկարծէին լոյսի ցոլումներ:

Այդ լիջոցին Անիի պարիսպներէն դուս, առանձնացած փոքրիկ հիւղակի մը մէջ վառ կերպով կ'առկայէ՞ կանթեղի մը լոյսը: Գետնափոր էր այդ հիւղակը, որուն առջեւ ձգուած էին պայտերու փայտեր և քանի մը պայտերու գործիքներ: Այդ հիւղակը, որուն մէջ կը բնակէր դարբին Բեռնիկ և իր աղջիկը Լուսիկ, կը գտնուէր Անի քաղաքը տանող ճամբուն վրայ, ուր արեւի ծագելէն մինչեւ մտուտքը, դարբին Դեռնիկ կը պայտէր անցորդ եղներու ու ձիերու ոտքերը, իսկ այնուհետեւ մինչդեռ չէս գիշեր, պայտէր կը ռած և յետոյ խոնջ մարմնովը քուն կը մտնէր, մինչդեռ աղջիկը կը յոգար տան պիտոյքները: Քանի մը տարի կար որ մեռած էր դարբին Դեռնիկի կինը, և տան բոլոր հագերը ծանրացեր էին Լուսիկի վրայ: Ինք կը լուար ճերմակեղէնները, կը կարէր կը կարկտէր հանդերձները, կը կթէր իրենց ունեցած միակ կովը և իւղ ու պանիր կը պատրաստէր:

Հանգիստ ու խաղաղ, կ'անցնէր ծերունի դարբինին կեանքը, և միշտ, գործը վերջացնելէ յետոյ, կը դառնար իր սիրուն աղջկան ու կ'ըսէր:

«Լուսիկ Զան, բե՛ր տեսնենք ինչ ես պատրաստեր հօրդ համար»: Իսկ լուսիկ, ժպիտ երեսին, վառվոտն աչքերով, շտապով կը փռէր թախտին վրայ կապոյտ սփռոցը, կը շարէր այնտեղ բոքոնն ու լաւաչը ու թանէ տաք ապուրը, եւ յետոյ երկուքն ալ նստելով կողք կողքի, կ'ուտէին Աստուծոյ տուած կերակուրը և յետոյ ճրագը մարելով քունի հրեշտակը կը տարածէր իր հովանի թեւերը մինչեւ կենսաբեր լոյսի առաջին ցուրերը:

Սակայն այդ գիշեր այդպէս չէր դարբին Դեռնիկի հիւղակը: Դարբին Դեռնիկի գէմքը մտայլ էր ու խիստ Շտապ շտապ երկաթը կրակին մէջ կը կոխեր, կը կարմրեցնէր: Ետոյ դն դակի վրայ դնելով՝ մուրճով կը ծեծէր զայն, կը կին կը հանէր և դարձեալ կը ծեծէր: Եւ դարմանալի՝ քան: Մուրճի ներքեւ երկաթը փոխանակ պայտի ձեւ ստանալու, երկար ու տափակ ձեւ մը կը ստանար, որ ամենեւին պայտի նմանութիւն չունէր: Այս գիշեր կարծես ինքն ալ չէր հասկնար թէ ինչ կը շինէր: Դիտելի էր միայն, որ ան խիստ վրդոված, խիստ յուզուած էր և մտմտութեամբ կը կրծէին անոր սիրտն ու հոգին:

Գործը վերջացնելու սովորական ժամն արդէն անցեր էր, բայց դարբին Դեռնիկը տեղէն չէր շարժեր: Հնոցը աւելի կը կատղեցնէր և կարծես ամէնեւին մը տաղուրութիւն չունէր գործը ընդհատելու, այն ինչ Լուսիկը ընթերիքը պատրաստեր և հօրը վեր դառնալուն կը սպասէր: Մէկ քանի անգամ մօտեցաւ հօրը և դարմացաւ անոր օտարոտի լէժքին արտայայտութենէն: Իր հօր գէմքը առաջուան նման հեղ և բարի չէր, այժմ խրոխտ և սպառնալից էր: Ինչ բան արդեօք վրդոված էր իր հօրը, ո՞վ արդեօք բարկացեր էր իրեն — չգիտեր, բայց այս անգամ երբ դիտեց որ իր հայրը փոխանակ պայտի, ուրիշ բան մը կը շինէ սարսափեացաւ:

— Հայրիկ, սիրելի՛ հայրիկս, կանչեց Լուսիկ սրտաւորով:

Դարբին չլսեց աղջկան ձայնը, ու ժգնութեամբ մուրճը կը զարնէ սալին և շիկացած երկաթը կը կաւկուղցնէր:

— Հայրիկ, չես լսեր, ըսաւ Լուսիկ և քաշեց անոր փէշը:

Դարբին դադարեցուց մուրճի հարուածները, դէմքը դարգուց դէպի իր աղջիկը, և քանի մը վայրկեան լուռ, անմիտ աչերով Լուսիկին նայեցաւ: Կարծես թէ այդ վայրեանին չէր ճանչնար իր աղջիկը, Կարծես թէ իր սիրելի աղջիկը չէր իր առեւը կեցողը:

— Հայրիկ, ի՞նչ է պատահեր քեզի, սարսափած կանչեց Լուսիկը:

Դարբին Ղեւոնդը ցնցուեցաւ, նա կարծես վանեց իրմէ մօայլ մտածումները և դէմքը մէկ վայրկեան մէջ կրկին սկսաւ իր սովորական արտայայտութիւնը. Դէմքը այժմ հեզ էր ու բարի և այդ հեզ ու բարի դէմքին վրայ փայլեցաւ, երանութեան ժպիտ մը շողաց:

— Ի՞նչ է, Լուսիկ, իմ աննման աղջիկս, պատասխանեց դարբինը:

— Դուռն հիւանդ չե՞ս, հայրիկ:

— Օ... ո՛չ, աղջիկս ես հիւանդ չեմ, թող Տէրը պահէ զիս հիւանդութենէ:

— Այդ ի՞նչ կը չինես, հայրիկ, դուռն զիս կը վախցնես:

— Հը՛մ, ի՞նչ կը չինեմ, միթէ չե՞ս տեսներ, իմ աննման Լուսիկ, թէ ինչ կը չինեմ: Ի՞նչ կը չինէր հայրդ մինչեւ հիմա:

— Պայտեր, բայց անոնք պայտեր չեն, հայրիկ:

— Այո՛, պայտեր չեն, աղջիկս, սուրեր են, սուրեր: Պայտերը սուրերու փոխուեցան: Այժմ հայրդ ալ պայտեր չը չինէր չորքոտանիներու ոտքերը պայտելու ալ սուրերը կը չինէ թշնամիներու սիրտը մխելու, ըսաւ դառն ժպիտով մը դարբին Ղեւոնդ, և վերջին կարմրոցած երկաթն ալ տափակցնելով նետնի մէկդի և մուճը վար դնելով՝ ըսաւ:

— Այսօր բաւական է: Պէտք է ընթրիք ընել և հանգստանալ:

— Դուռն զիս կը սարսափեցնես, հայրիկ, այդ ի՞նչ սուրեր են և ինչո՞ւ համար:

— Ամէն բան կիմանաս, դո՛ւստրս, համբերութիւն ունեցի՛ր, միայն կը ցաւիմ որ մեր այսօրուան հիւրը չեկաւ: Ես կարեւոր լուրեր ունէի հաղորդելու անոր:

— Ո՞վ չեկաւ, հայրիկ:

— Գոհարիկը: Միթէ չգիտե՞ս, որ ան միշտ կ'այցեկէ: Կ'երևի թէ այս գիշեր անձրեւը արգելք եղաւ դալուն:

Լուսիկ ալ բան մը չհարցուց, Սեդան նստան և սկսան վայելել ընթրիքը. Անձրեւը կրկին կը սկսէր և աչնանային քամին իր նուազը կ'ածէր ճիշտ այդ պահուն երբ. գրպէն քոտաձայներ լսուան և ապա քիչ յետոյ, հետեւեալ խօսքերը:

Մի հաբցնեք քե ո՞վ եմ ես

Սիրուն ու օհն Անիս եմ ես

Խենթն է, գոչեցին հայր ու դուստր, եւ աչքերնին դէպի դուռը դարձուցին: Յիշաւի քանի մը վայրկեան ետքը, հիւղակին դուռը երեւցաւ մեզի ծանօթ Խենթին աժառանգ կերպարանքը իր մեծ սրայտը ձեռքը:

— Ողջո՛յն բարեկամներու, ըսաւ փայտը մէկդի դրաւ և մօտեցաւ անոր: — Ինչպէս կ'երեւար, լաւ ժամանակ հասայ և արժանի կը լինիմ Լուսիկի քնքոյշ մատերով պատրաստած անուշ ապուրը ճաշակելու:

— Հրամայէ՛ք, մեր գլխուն վրայ տեղ ունիս, ըսաւ դարբինը գոհ և ուրախացած, տեղ տալով անոր:

— Խենթը նստեցաւ, փայտէ դգալով մէկ քանի ումպ ապուր լափեց և յետոյ ետ քաշուելով ըսաւ:

— Ու՛Ֆ, օրհնեա՛լ ըլլա՛ս, Լուսիկ, սիրտս հովա
ցաւ:

— Դու սիրտդ շատ շուտ կը հովանայ: Խենթ, իսկ
իմը, օ... քու տեւած լուրդ զիս կ'այրէ կը խորովէ,
պատասխանեց Ղեւոնդ:

— Է՛հ, վարդապետ, այդ տեսակ փոթորիկներ
շատ են եկեր ու գացեր, այդ ալ կանցնի: Բայց ափ-
սո՛ս, որ միւսը ձեռքէն փախաւ, և տարաւ իր հետ
սեւ Մարգուն թուղթը: (Խենթին կողմէ այդպէս կը
յորջորջուէր Վեստ Սարգիս):

— Հա՛, տալաւ, բայց ո՞վ գիտէ ի՞նչ թուղթ էր:
Սատանան անոր հետ, մեր վահրամ իշխանը
մեռած չէ, որ Վեստ Սարգիսը կարողանայ բան մը
ընել: Բայց կը գաւի՞մ որ Գոհարին սիրտը կը վրդովւի:

— Այսօր պիտի դար, չեկաւ: Դուռն իրեն յայտ-
նեցի՛ր եղելութիւնը, Խենթ, հարցուց դարբինը:

— Չէ՛, դեռ չեմ յայտնած: Վաղը, անշուշտ, ես
ամէն բան կը յայտնեմ:

— Իսկ ի՞նչ կ'ըսեն իր որդեգիրները:

Օ... անոնք կ'օրհնեն Գոհարի կեանքը: Թող
այդ տեսակ օրիորդներու թիւը բերապատիկ ըլլայ:
Հարիւրաւոր որբեր ու աղքատներ կ'օգտուին իր լուս-
րիքներէն:

— Այդ մենք գիտենք, Խենթ, բայց տեսնենք, ինչ
կ'ըսէ օրիորդը Վեստ Սարգիսի վարմունքին մասին:
Տեսնենք կրկին իր բարկութեամբ ու չաղութիւնը չի՞
դաբաներ, թէ՛ կարեւորութիւն սալով կը զգուշանայ:
Չէ՞ որ Վեստ Սարգիսը կը գործէ ուղղակի վահրամին՝
իւր հօր դէմ:

— Այդ թողունք, վալպետս, Խենթը խիստ յոգ-
նած է, այսօր հարիւր տուն է շրջեր ու բաժներ օրիոր-
դին տուած դրամները: Քնանալ կ'ուզէ, ըսաւ Խենթը
և ելաւ տեղէն:

Լուսիկ ափռոցը ժողվեց, իսկ Խենթը երգ մը մը-
մառով սկսաւ քալել խրճիթին մեջ, երբ գիտեց հընո-
նոցին մօտ լցուած սուրերը:

— Այս ի՞նչ կը շինես, վարպետ, ըսաւ դառնալով
Ղեւոնդին:

— Չե՞ս տեսներ. — սուրեր,

— իսկ պայտե՞րը:

— Պայտերը ալ ձեռք չեն տար: Այժմ սուրեր
պէտք են մեր վահրամը պաշտպանելու:

— Հա՛... հա՛... հա՛... Ապրիս, վարպե՛տ, կ'ի-
րեւայ թէ փորձուած մարդ ես: Վաղօրօք սուրեր կը
պատրաստես թշնամիներուդ կուրծքը մխելու:

Անցաւ կարճ ժամանակ և խորին լուսթիւն տի-
րեց հոն:

Է.

ՍԵՒ ՄԱՐԴԸ

Երկու ձիաւորներ Անիի քաղաքէն մեկնելով,
ճամբաները բռնեցին դէպի Սուրմառուի բերդը և
վանդաղաքայլ առաջ կ'երթային: Ձիաւորներէն մէկը
Հայոց թագաւորութեան խնամակալն էր՝ դռնոց իշ-
խան Վեստ Սարգիսը, իսկ միւսը իր հաւատարիմ ծա-
ռան՝ Նզօ:

Մոայլ էր իշխանին դէմքը, մոայլ էր ծառային

դէմքը: Ո՞ր կ'երթային և ինչո՞ւ երկուքն ալ տխուր էին — յայտնի չէր: Սակայն երկուքին դէմքը կը հասկըցուէր թէ իրենց հոգին կը յուզուէր, վրդոված են, անհանգիստ բան մը կը տանջէր երկուքն ալ: Չէր խօսեր տէրը: չէր խօսեր ծառան: Ամէն մէկը, իր մեծամտութիւն մէջ ընկղմած կերթային, մինչեւ որ հասնէին մեղի ծանօթ դարբին Ղեւոնդի խրճիթին առջեւ, և կեցուցին ձիերը: Դարբին Ղեւոնդ նստած էր իր զոհանի առաջ. և երկաթի կտոր մը դրած սալին — կը մքմէր: Ինքը չէր նկատած թէ ինչպէ՞ս երկու ձիաւորներ կեցեր էին իր առջեւ և իրեն կը նայէին:

— Նղօ՛, վար իջի՛ր, պէտք է ձիուս ոտքը պայտել եթէ ոչ կաղալ կը սկսի:

Նղօն վար թռաւ և բռնելով Վեհտ Սարգիսի ձիուն սանձը. օգնեց իշխանին իջնելու:

Դարբին Ղեւոնդը դեռ ապշած կը նայէր իշխանին երբ Նղօն գոռաց անոր վրայ:

— Ե՛ր, տխմար: Ի՞նչ կը նայիս ապուշի նման իշխանն է. պէտք է պայտել սնոր ձին:

Դարբինը ահամայ գլուխը ծռեց իշխանին և ապա սեղ ցոյց տալով նստելու, ինքը գործի ոկսաւ:

«Չը՛մ, լաւ բանի մը համար չէք ճամբորդեր մտա՞ծից Ղեւոնդ, ես ձեր ձիերը ա՛յնպէս մը պայտեմ, որ կէս ճամբան մնաք»:

Վերջացուց դործը և ապա դառնալով իշխանին ըսաւ.

— Պատրաստ է, տէ՛ր:

— Լաւ պայտեցի՞ր, վարպետ:

— Հրաշալի՛, տէր, ամբողջ տարի մը բաւական է, ըսաւ Ղեւոնդ դառն ժպիտով մը:

— Ապրի՛ս, վարպե՛տ, ըսաւ և հեծնելով ձին, ոսկի մը նետեց վարպետին: Բայց Ղեւոնդ չտապով բարձրաձնելով դրամը, դարձաւ իշխանին ըսելով.

— Տէ՛ր, այս ոսկին ես չե՛մ կրնար ընդունիլ, զարմացած հարցուց իշխանը ձիուն սանձը քաշելով:

— Այս ոսկին, տէ՛ր, այս ոսկին...:

— Ի՞նչ այդ ոսկին:

— Մեր մեծ իշխանէն դրամ չենք առներ, ըսաւ Ղեւոնդ և երեսը դարձուց:

— Լա՛ւ, ըսաւ, Վեհտ Սարգիս և մտրակեց ձին:

— Անոնք անցան գոցին, մինչ Ղեւոնդ երկարատեն, դեռ կը նայէր ետեւէն և ինքնիրեն կը մոմըռար:

— Որովհետեւ այդ ոսկիին մէջ թոյն կայ, իշխան, թո՛յն, օձի թոյնէն ալ զօրաւոր:

Ղեւոնդ կրկին գործի սկսաւ, մինչ իշխանն ու ծառան կը օլանային առաջ: Նրբ անոնք չըջապատւեցան լուռ դաշտերով, Վեհտ Սարգիս դանդաղեցուց ձիուն ընթացքը և ծառան իր քով կանչեց:

— Նղօ, ըսաւ, մօտ եկուր: Դեր ընելիքի մասին խօսինք: Գիտեմ, դուն հաւատարիմ ես ինձի, ուստի ես քեզմէ գաղտնիք չեմ պահեր: Այս բնութեան ծոցին մէջ ազատ ենք և ո՛չ ոք կրնայ լսել մեզ:

— Հրամայէ՛ տէ՛ր, ես պատրաստ եմ լսելու: Նղօն, իշխան. քո ստրուկն է, ու կեանքը պատրաստ է քեզ համար զոհելու:

— Գիտեմ: Բայց լսէ՛ ինձի մանրամասնօրէն, անգամ մըն ալ թէ ո՞ւր է պահոււթած պատանի Գագիկը, կամ աւելի լաւ է ըսել, ո՞ւր են պահեր զինքը:

— Անպատի վանքին մէջ է ապաստանած, տէ՛ր: Ես ու Մարկոսը լաւ լրտեսեցինք անոր տեղը: Վահրամիանք ամէն կերպով կ'աշխատէին զաղտնի պահել և անոր հետքը ծածկել, սակայն անոնք չգիտեն, որ սեղ իսկ չի պահուի իմ աչքերէս:

— Ապրի՛ս Նղօ՛ բայց ըսէ՛ ինձի, ի՞նչպէս կ'ապրի անիկա վանքին մէջ. միթէ՛ վանականներու նը-

ման ի՞նչ ալ աղօթքի ապաւինած է:

Եղօն ժպտեցաւ:

Ո՛հ, տէ՛ր, վանականներու մէջ անիկա կ'ապ-
րի արքայի պէս: Հազած է արքայական զգեստ և չի
նայելով իր 14 տարու հասակին, զէնք ու զրահի մէջ
է կորսուած և երբէք չի զատուիր այդ զէնքերէն:

— Ի՞նչպէս: Մի՞թէ կը յուսայ արքայական գահը
բարձրանալ, ըսաւ Վեստ Սարգիս դառն ժպտով մը և
անոր աչքերուն մէջ երեցան վրէժխնդրութեան մոլի
կայծակներ:

— Ինչպէս կը թուի, տէ՛ր, ան այդ միտքն ալ
ունի, որովհետեւ գիշեր ցորեկ զինավարժութեամբ ժա-
մանակ կ'անոյնէ:

— Կը տեսնենք, Եղօ, կը տեսնենք թէ կը ժա-
ռանգէ այդ արքայական գահը: Միամիտ պատանին:

— Այդ պատանին մեղք չունի իշխան, զինքը կը
դրդէն վահրաժեանք, որպէսզի թագաւորցնելով զայն,
իրենց գաղտնի նպատակներուն հասնին: Անոնք չեն
ուզեր քեզի պէս լաւ խնամակալ մը ունենալ, որով-
հետեւ գիտեն, որ դուն անոնց թերութիւնը երեսներ-
նուն կը զարնես, և չես թող տար որ ազգը կործան-
ւի, կը դադրին ապրելէ իրենց խարդախութեամբ,
պատասխանեց Եղօն շողջորդելով իր տէրը, որուն
խօսքերէն միշտ կ'ախորժէր:

— Բայց այդ ծերուկ աղուէսը՝ չի հասնիր իր նը-
պատակին: Ան կը տեսնէ թէ ինչպէս կը ջախջախուին
իր նպատակները, և իր փայփայած Գագիկը: Այն ժա-
մանակ կը տեսնենք որ ու կ'առաջարկուի արքայական
թափուր մնացած գահը:

Եղօն ապուշ ապուշ նայեցաւ իր տիրոջ դէմքին:
Այդ դէմքը զարհուրելի և դաժան էր, որմէ Եղօն ան-
զամ սոսկաց: Դժուրը կը ցոլար իշխանին աչքերուն
մէջ:

Անոնք լուռ մուռ առաջացան, երբ Վեստ: Սարգի-
սը դառնալով Եղոյին, խուլ գերեզմանական ձայնով
ըսաւ.

— Եղօ:

— Հրամայէ՛, տէ՛ր:

— Պէտք է ծանրակշիռ գործ մը կատարես, և
հարթես իմ համբաս: Պատանի Գագիկը պէտք է վեր-
ցնես մէջտեղէն: Անիկա արգելք է ինծի:

Եղօն հասկեցաւ տիրոջ միտքը և ցնցուեցաւ:

— Ի՞նչպէս հարցուց տիրոջ երեսը նայելով:

— Ինչպէս, այդ քու գիտնալու բանն է: Բայց
պատանի Գագիկը այլ ևս գոյութիւն չպիտի ունենայ
այս աշխարհի մէջ: Պիտի մեռնի ան:

— Իշխան...

— Ոչ մէկ բառ, ընդհատեց Վեստ Սարգիս խրոխտ
ձայնով մը, պիտի մեռնի ան: Իսկ երբ կը կատարես
ատիկա, այն ատեն մեծամեծ պատիւներու կ'արժա-
նանաս: Ըսէ՛ համաձայն ես:

Պահ մը տիրեց լռութիւն, Տէր և ծառայ իրարու
աչքեր կը գիտէին: Անոնք կարծես կ'ուզէին թափան-
ցել իրարու հոգիի խորը:

— Պատրաստ եմ կամքդ կատարել, իշխան, վեր-
ջապէս ըսաւ Եղօն:

Վայրկեան մը, և Վեստ Սարգիս դէմքին մոայլը
փայլեցաւ: Անհուն ուրախութեան ժպտը փայլեցաւ
անոր դէմքին վրայ և մօտենալով իր ձին Եղօյին,
զրկեց զայն, համբուրեց և պինդ մըսեզմելով ըսաւ.

— Ապրի՛ս, Եղօ՛ դուն արժանի ես իմ վստահու-
թեանս: Մենք մանրամասնութեան մասին յետոյ կը
խօսինք:

Երկուքն ալ մտրակեցին ձիերը, և առաջ սլացան:
Երեկոյ էր, երբ հասան Սուրմառուի բերդը, ուր
իշխան ու ծառայ փակուեցան առանձնասենեակին մէջ:

Ը.

ԴԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

Խրամ գետը կատղած էր: Գլտոր ալիքներով կը
քրչէր կը տանէր քար ու փայտ: և կատղած գագանի
մը նման փրփուրը բերանը կը վազէր առաջ... Այդ
Խրամ գետէն քիչ մը վեր, Շամշուրդէ բերդէն ո՛չ հե-
հեռու ժայռի մը զլուխը կը փայլէր Ս. Անապատ վանքի
կաթուղիկէն: Այդ վանքին մէջ կը լսուէր սաղմոսեր-
գութեան տխուր մեղեդին: Երեկոյ էր արդէն: Արեւը
դէպի մուսք կը խոնարհէր արդէն, իսկ աշխարհային
գձուձ գործերէն հեռու փախած կրօնաւորները իրենց
իրկուան աղօթքը կը մրմնէին: Բնակ աւելի կրօնա-
ւորներ ծունկ չոքած սեղանին առջեւ, կ'աղօթէին Աս-
տուծոյ և կը փառաբանէին զայն...

Սրբոց պատկերներուն առջեւ կը վառուէին կան-
թեղներ և անուշահոտ խնկի ծխով կը խնկարկէին ա-
նոնց: Տեսակ մը աստուածային, վեհանձն, երկիւ-
ղած տպաւորութիւն մը կը թողուր օտարին վրայ այդ
վայրկեանը, Ս. Անապատի վանքը, իր աղօթող կրօ-
նաւորներով: Ամէն ինչ, ինչ որ աշխարհային էր, կը
մոռցուէր այդ տեղ, և տեսակ մը դիւրութեամբ կը
լեցնէր մարդուն հոգին:

Այդ կրօնաւորներ, ուն հետ ահա ծունկ չոքած Աս-
տուածամոր պատկերին առջեւ, լուռ կ'աղօթէր նաեւ
տասնընորս ամեայ պատանի մըն ալ, որ կը տարւերէր
կրօնաւորներէն իր մատուաջ հասակով և զգեստներով:
Այդ պատանին կրօնաւորներու նման սեւազգեստ չէր,
այլ փայլուն արքայական զգեստին հետ միասին զէնք
ու զրահի մէջ էր կորսուած: Այդ զէնքերէն աղօթելու
ժամանակ անգամ չէր բաժնուած ան: Չնայելով իր
մատաղ հասակին, բայց ազդող հայեացքին տակ կար-
ծես կը կրծէր անոր հոգին. ինչու սիրուն զէմքին
վրայ դրօշմուած էր վշտի անողորմ կնիքը, քանի որ
այդ հասակին մէջ աշխարհային հոգեբը գոյութիւն չը-
պիտի ունենան և միշտ պիտի ժպտի, փայլի արեւի
պայծառ ճառագայթներուն պէս: Կամ ինչո՞ն սեւազ-
գեստներու մէջ կը գտնուի ան, մի՞թէ կեանքին գառն
արկածները, կեանքի առաջին աստիճաններուն մէջ
ստիպեր է անոր թողուլ սիրուն կեանքը և խտաւկ-
եաց կրօնաւորներուն հետ միասին հանդերձեալ
աշխարհի մասին մտածել...: Յայտնի չէր: Միայն կը-
երեւար թէ րոյոր կրօնաւորներն ալ երկիւղածութեամբ
և պատկառանքով կը վերաբերուէին դէպի այդ պա-
տանին:

Աղօթքը վերջացուցին: Կրօնաւորները քաջուե-
ցան իրենց խուցը երբ պատանին դուրս ելաւ եկե-
ղէցիէն և պարիսպներուն վրայ մտալ զէմքով մը վար
նայեցաւ: — Ոտքերուն տակ, Ս. Անապատի վանքէն
քիչ մը հեռու, կը գոռար Խրամը և փրփրալով կ'ար-
շաւէին:

Պատանին գետին կը նայէ՛ր, կը նայէր անոր փր-
փըրած, կատղած ալիքներուն և անոր մատաղ սիրտը
կը յուզուէր: Գը տեսնէր թէ՛ ինչպէս գետը կատղեր
էր և իր կատաղութեան կը զոհէր ամէն ինչ, թուփ,
ծառ ու քար: Անխնայօրէն կ'ոչնչացնէր իւր արդեւորեա-

րը, ճամբայ կը հարթէր և իր ցանկացած ճամբէն կ'երթար... Մինչդեռ ինք ի՞նչ կ'ընէր...

— Օ՛... դառն է ինծի համար այս կեանքը ես ազատ, լայն ասպարէզ մը կը ցանկամ ուր կարենամ սուրին զօրութիւնը փորձել. մինչդեռ, ես ստիպուած ինչպէս կալանաւոր մը, օրերս կ'անցնեմ այս սեւազգեստներուն մէջ: Ինչո՞ւ, ի՞նչ պատճառաւ: Անօրէն Վեստ Սագրոսի ձեռքէն, որ ձեռքն առնելով թագաւորութեան ղեկը, կ'ուզէ ոչնչացնել Բագրատունեաց տոհմը, և ինքը թագաւորել...: Չէ՛, Գագիկը դահի իսկական ժառանգը դեռ կենդանի է. ան թէ՛ փոքր է, ան թէ՛ փոքր է, բայց առիւծի սիրտ մը կայ անոր մէջ:

Գագիկ, թուլասիրտ Յովհաննէր Սմբատ թագաւորին եղբոր որդին, լռեց և իր յուզուած սրտով նօթէն նայեցաւ Խրամի պղտոր ջորերուն: Այդ ատեն միտքը եկաւ Անին իր դիմ Ախուրեան գետով, իր հազար ու մէկ եկեղեցիներով, պալատներով ու շքեղ շինութիւններով: Յիշեց իր տունը, յիշեց իր հայրը՝ Աշոտին և իր մայրը, որոնք պալատին շքեղ սենեակներուն մէջ կը գուրգուրային ու կը շոյէին զինք և ապագայ թագաւոր կ'անուանէին...: Իսկ հիմա ուր են իր ծնողքը, չկան: Անոնք չիկան չքացան երկրիս երեսէն, Հայաստանի գահը յանձնելով գայլերէն մէկուն, որ իր փառասիրութեան համար պատրաստ է ամէն բան հաքի տակ առնել, ամէն իրաւունք ոչնչացնել...

Գագիկ, խորունկ մտածութեան մէջ ընկղմած, դեռ կը մտածէր: Իր պատանի, բայց իմաստուն խելքով դատողութիւն կ'ընէր, Հայաստանի ապագան կը գուշակէր մինչ մուծը հետզհետէ կը տարածուէր չորս կողմը և ամէն ինչ կ'ընկղմէր խոր խաւարի մէջ: Յանկարծ Գագիկ ցնցուեցաւ և ակամայ իրուշաղբութիւնը դարձուց դէպի թուփ մը, ուր կարծես թէ բան մը, խը-

լըրտաց և ապա ամէն ինչ անշարժութեան մէջ մնաց: Գագիկ նորէն նայեցաւ դէպի այդ թուփը, և սոսկաց: Տեսաւ որ ճիւղերու մէջէն կը փայլէին երկու արիւննալի աչքեր, որոնք ուղղուած էին իրեն և հեռուէն անգամ կ'ուզէին զինքը կլլել: Գագիկ ակամայ ձեռքը դէպի իր սուրին երախակալը տարաւ, յետոյ չփեց իր ճակատը եւ շոյելով գանգուր մագերը, ինքն իրեն ըսաւ... —

— Այս ի՞նչ էր, միթէ երազի մէջ էի, թէ իրօք արիւնիս ծարաւի մարդիկ կը պտըտին շուրջս...

Բայց միթէ անոնք չեն գիտեր որ Գագիկ գնացած չէ:

Գագիկ նորէն նայեցաւ այն կողմը, բայց ա՛լ բան մը չտեսաւ: Չորս կողմը, ամեն ինչ խաղաղ էր և լուռ և բացի Խրամ գետին գոռումէն բան մը չէր լսուեր:

Գագիկ դարձաւ և ուղղուեցաւ դէպի իր բնակարանը: Ժպտեցաւ, երբ քանի մը բայլ դէպի առաջ: տեսաւ իր հաւատարիմ չուրը՝ Հարպիկ իշխանին երրորդ որդին, որ ձեռքը սուրի վրայ գրած, կը հօկէր իր տիրոջը և ամեն քայլափոխին կը հետեւէր անոր:

— Լեւոնիկ, գիտե՞ս ի՞նչ տեսայ, ըսաւ բռնելով անոր ձեռքը:

— Ի՞նչ, տէ՛ր իմ:

— Ինծի թուեցաւ թէ, մեզ կը լրտեսեն այս տեղ որ դայլերը մեր հօտն առեր են և ուշ կամ կանուխ պի՞տի մտնեն և ո՛վ գիտէ ինչեր պիտի ընեն:

— Բայց, տէ՛ր, միթէ անոնք չեն գիտեր որ քեզ կը պահպանէ Հարպիկ իշխանի որդին, որ գիշերները մէկ աչքով կը քննանայ, իսկ միւսովը կը հօկէ իր տիրոջը: Չէ՞ որ վահրամ իշխանը ինծի է վստահեր

քեզ: Միամիտ եղիր, տէ՛ր, և հանգիստ բնակարան մտի՛ր: Իսկ եթէ տեսնենք որ անոնք մեր տեղը իմացեր են, Հայաստանի մէջ չստանանք կը գտնուի, մինչեւ որ անոնք փոթորիկը,

— Այդ այդպէս է Լեւոնիկ, սակայն այս գիշեր պէտք է զգոյշ մնալ: Դադիկի աչքերը սուր են և ղինքը չեն խամեր: Թո՛ղ թշնամին դայ և մեզ պատրաստ դանէ:

— Համբերէ՛, տէր, ես այս բոպէիս կը թռչիմ խուզարկելու բոլոր թուփերը և վա՛յ անոր որ իմ սուրիս բերանը կ'իյնայ:

— Ո՛չ, Լեւոնիկ, ես կը հաւատամ որ դուն քաջ ես, սակայն մինք մեր թշնամիին չպիտի զգացնենք թէ մեզի յայտնի է իր ներկայութիւնը, Հրամայէ՛ վաճառի գոնքը փակել և ինքք արթնուն կ'եցիր մինչեւ անգամ չ'արժէ՛ր վանականներուն խաղաղութիւնը վրդովել և յայտնել մեր կասկածը:

Դադիկ մտաւ իր բնակարանը, և ճրագի լուսաւորութեան տակ երկար ժամանակ կը խօսէր ծերունի վանականին հետ Հայաստանի երեւոյն գոթեան մասին, մինչեւ որ վանահայրը հեռացաւ իրմէ:

Դադիկ ոչ մէկ խօսք ոչ մէկ բառ չ'ըսաւ վանահօր իր կասկածին մասին, այն ինչ իր սրտէն չէր հեռանար այն աչքերուն արտայայտութիւնը, որոնք ուղղաժէն իրեն վրայ:

Դադիկ չէր վախար մահէ, ամենեւին չէր մտածէր թէ կրնան զինք սպաննել, թէ թշնամիներ շատ պիտի ունենայ. քանի որ ինք է միակ ժողովուրդի մնացած գահին, սակայն կը զգուէր այն տեսակ մարդիկներէն, որոնք գողտադողի կը լրտեսէին զինք: Երկարատեան կը պտըտէր անհետկին մէջ, մինչեւ որ քունը կամայ կամայ յաղթեց իրեն: Հանուեցաւ, պառկեցաւ փափուկ անկողինին մէջ եւ յետոյ յառե-

լով իր մեծ աչքերը դէպի առաստաղը, կրկին ուղեց քունը փախցնել սրմէ, սակայն ֆիզիքական հանգիստութեան, և երկտասարդ ոգին խաղաղութիւն կ'ուզէր:

Հետզհետէ Դադիկի աչքերը ծանրացան և քունի հրեշտակը զինք իր գրկին մէջ առաւ: Քնացաւ: Հանգարտորէն կ'եղեւէջէր անոր կուրծքը մինչ, իր մատաղ դէմքին վրայ կը շողար անհուն երանութեան ժպիտը: Ինչ կ'երազէր այդ բոպէին — յայտնէ՛ր, սակայն կը ժպտէր, ժպիտ մը, որ յատուկ է պատանի հասակին:

Շատոնց արդէն խոր գիշերը տարածուեւր և ամեն կողմ սփռուեւր էր խորունկ լուսթիւն մը: Դադիկի հաւատարիմ Լեւոնիկն ալ զէնք ու զրահի մէջ կորսուած, կը կրթներ Դադիկի նշնանին դռներուն առջեւ: քարէ պատուանդանին և արթուն կը հսկէր իր տիրոջը: Չէր մոռցեր Դադիկի խօսքը թէ՛ «Լեւոնիկ պէտք է այս գիշեր արթուն մնալ, քանզի կը լրտեսեն»: Թերեւս ո՛վ գիտէ ինչ կրնար պատահիլ: Ծերունի վանահօր Դադիկի պաշտպանութիւնը միայն իրեն վստահեցաւ: Ան լաւ կը յիշէ թէ՛ ինչպէ՛ս վանահօր իշխանը համբուրեց զինքը և ըսաւ «Լեւոնիկ, Դադիկը պահպանէ աչքիդ լոյսին պէս, գիշերը չորս աչքով դիտէ՛, ցերեկը երկու և վա՛յ քեզի անոր մաղին դպո՛ղ ըլլայ»: Այդ խօսքերը յիշեց Լեւոնիկ և յետոյ երեւակայութիւնը թռաւ, գնաց դէպի իր հայրենի հիւրը, լեռնոտ Պաղին գաւառը, ուր լեռներու ծերպերուն և ձորերուն մէջ կը վազէր ինքը որսի հետէ և նիզակի հարուածով մը գետին կը գլորէր որսը եւ յետոյ ուրախ գուարթ կը դառնար սմբոց և հպարտութեամբ ցոյց կուտար հօրը: Կը յիշէր թէ ինչպէ՛ս իր հայրը՝ ծերունի Հարեմը, խորժակով կ'ուսէր որսի միսը և միշտ կը գովէր զինքը ու կ'ըսէր. «Ապրի՛ս,

Լեւոնիկ, դուն ալ քաջ ես ինչպէս միւս եղբայրներդ. բոլորդ ալ արժանի էք իմ որդիներս կոչուելու: Վա՛հ մի՞թէ ես կը քնանամ, յանկարծ ըսաւ Լեւոնիկ և ցըցուեցաւ: Յիւրաւի, տեսաւ որ իր աչքերը ծանրացեր են, իր քունը կը աանէր և ինքը չէր կրնար ա՛լ արթուն մնալ:

— Չէ՛, ոչ մէկ ատեն ես ինծի թոյլ չեմ տար քընանալ: Այդ ի՛նչ յիմարութիւն է, չէ՛ որ ես խօսք եմ տուեր արթուն մնալու, այս ի՞նչ նուաստութիւն է իմ կողմէն, ըսաւ Լեւոնիկ և դուրս ելլելով սկսաւ ալ ու ձախ նայիլ, ականջ դնել թէ կը լսուէ՛ր արդեօք քայլերու ձայն մը, կամ չկա՞յ արդեօք կասկածելի բան մը: Բայց Լեւոնիկ կասկածելի բան մը չտեսաւ: Իր ուշադրութենէն այն վերպեցաւ միայն որ չնկատեց վանքին պատերուն տակ ձգուած երկու մարդկային մարմին: որոնք արիւնածարաւ աչքերով իրեն կը նայէին:

— Չէ՛, Գաբիկ խաբուե՛ր է, կասկածառիթ բան բան մը չերեւար ըսաւ Լեւոնիկ, և նորէն ներս մտնելով, Գաբիկի ննջարանին առջեւ կեցաւ,

Քիչ յետոյ Լեւոնիկի մտքին մէջ դարձեալ եկաւ իր հօր ամրոցը, հայրենի խնճոյքներն ու ուրախութիւնները: Ա՛խ, ինչպէս կը ցանկար թռչիլ այն տեղ, ի՛նչպէս կ'ուզէր դո՛նէ մէկ վայրկեան հոն ըլլալ և քաջել իր եղբօր որդիին՝ չարաճճի Պօղոսի ականջները, որ միշտ կը կենար իր առջեւ և նետը ձեռքը կը կանչէր «Հօրեղբայր, ի՛նչ կը նուիրէիր ինծի, եթէ նետով այս նշանը զարնեմ: — Համբոյր մը կը պատասխանէիր իրեն...»: Եւ յիւրաւի, այդ չարաճճին կը զարնէր նըշանը, և իր վարդազոյն այտերը մօտեցնելով կ'ըսէր. «Դէ՛հ, հօրեղբայր, նշանը զարկի համբուրէ, միայն ինծի համար սուր մը գնէ՛. ե՛ս ալ կ'ուզեմ մէջքս սուր կրել, ինչպէս պապս և դուն կը կրէք»: — Եւ

Լեւոնիկ փայփայուելով այդ յուշերով, չէր զգար որ, իր աչքերը բաց են, բայց իր մտքը հետզհետէ կը քնանայ, հետզհետէ կը կորսնցնէ իր զգաստութիւնը և կոպերը կամաց կամաց կը ծանրանան:

— Ա՛խ, Եսթե՛րա... Եսթե՛րա... որքան ատեն կայ որ զինքը չեմ տեսներ, խորհեցաւ դարձեալ Լեւոնիկ: Նայիսի չը զգաց թէ ինչպէս իր աչքերը փակուեցան և մէկ րոպէի մէջ ամէն բան թռան իր մտքէն: Ուղեղը դադրեցաւ դորձելէ ու խաղաղ անվրդով նիւջը պատեց զինքը...

Լեւոնիկին ականջները չլսեցին անգամ թէ՛ ինչպէս դրսէն լսուեցաւ զգուշաւոր քայլերու ձայներ, թէ ինչպէս իր դուռը բացուեցաւ, մարդ մը, սուրը հանած իւր գլխուն վերեւ կեցաւ:

Մարդասպանը կայնած էր անոր գլխուն վրայ և սուրը կը ճոճէր, կը մտածէր թէ սպաննե՞ր զինքը թէ ոչ: Այդ չէր իր նպատակը. Լեւոնիկին կեանքը պէտք չէր իրեն. տեղի թանկագին կեանք մը պէտք էր իրեն: Վերջ պիտի գնէր Գաբիկ իշխանի կեանքին, որ ստանար վնաս Սարգիսին սուղ շնավ ձեռք բերած ոսկիները: Եւ մարդասպանը վճռեց նախ զայն սպաննել, յետոյ միւսը: Սա արդեւք էր իր նպատակին: Եւ մարդասպանը սուրը բարձրացուց և ուղեց մխել Լեւոնիկին կուրծքը, երբ անորոշ խուլ շշուկ մը լսեց դրսէն: Մարդասպանը կանգ առաւ և դէպի դուռը նայեցաւ ուր դանդաղ, զգուշաւոր քայլերով մէկը կը մօտենար:

Այդ միջոցին Լեւոնիկ աչքերը բացաւ և տեսաւ մարդասպանին մերկ սուրը ձեռքը: Վայկեան մը, և Լեւոնիկ վեր լիսաւ տեղէն, և երկուքին միջեւ կը

աիւք սկսաւ .

— Է՛, Կէ՛յ, լաւ ժամանակ զգար, Լեւոնիկն ըստանելու, գոռաց, անձնատուր եղի՛ր, եթէ ոչ, կտոր կտոր կ'ընեմ քեզ:

Մարդասպանը սուրի հարուածով վիրաւորեց Լեւոնիկին ուժը: Լեւոնիկ ցաւէն կոկծաց: Բայց աւելի զայրացաւ, երբ տեսաւ որ դուռը բացուելով ուրիշ չարագործ մըն ալ ներս մտաւ և յարձակեցաւ իր վրայ:

— Ա... անիծուածնե՛ր, դուք երկուքդ էք թէ ցեւ կան ուրիշներ ալ: Միթէ դուք չէ՞ք գիտեր որ Լեւոնիկին համար տասն ալ քիչ է:

Կեիւք երկար չաւաց: Սրագործներէն մէկը չուտով վար ինկաւ իսկ միւսը զայն տեսնելով, խոյս տուաւ ու չուտով անյայտացաւ:

Այդ միջոցին պատանի Գալիկը ելաւ տեղէն և տեսնելով վիրաւոր չարագործը, գլուխը շարժեց: Չարագործը կը հեծէր մահուան տագնապի մէջ:

Աղմուկը ինկաւ վանքին մէջ և չուտով ամէն կողմէ ճրագներ վառուեցան: Անուք ամէն կողմ փնտռեցին միւս չարագործը բռնելու, սակայն հետքն ալ չգտան: Ո՛ր տեղէն այդ մարդասպանները ներս էլն եկեր և ո՛րտեղէն փախուստ տուաւ. անոնցմէ մէկը, առիկա անյայտ մնաց: Սակայն երբ նայեցան վիրաւորուածի գէմքին, — սոսկացին, — վանքին ծառաներէն մէկն էր, Մարկոս:

— Դաւաճա՛ն, կ'ուղէիր սպաննել. կանչեց վանահայրը բարկութենէն գողացող շրթունքներով:

— Ներե՛... վանահայր, ես մեղք չունիմ... Եղօն... խօսքը կ'իստատ մնաց վիրաւորի բերանին մէջ և ունչը փչեց:

— Կաշառուած էր Եղօն, բայց թէ ո՞վ է այդ Եղօն, տհա՛ գաղտնիքը. ըսաւ Լեւոնիկ և սառնադրս տալիս, իր վերքը բացաւ կապելու...:

Թ:

ՅՈՒՍԱՅԱՏ ՍԻՐՏԸ

Լուսիկի մատաղ կեանքը կը ծաղկէր և ուրախ թռչնիկի նման կը թռթռար, Դեռափթիթ վարդի մը պէս օր օրի կը բացուէր ու կը գեղեցկանար: Գայնա. նային արեւին անգրանիկ ճառագայթները նոր սփռուած էին աշխարհիս վրայ երբ Լուսիկ ոտքի վրայ էր: Իր կողք նոր և զաւտը արձակած էր իսկ ինքը բոկոսն մտեր էր իր փոքրիկ պարտէզը, ու նարինջն ու չուշանը, ռեհանն ու սուսամբարը կը լարէին անուշահոտութեամբ: Կը դիտէր ամէն մի մարդ. ամէն մէկ ծաղիկէ առանձին կը հոտոտէր և ապա կը ջրէր իր ծաղիկները...: Լուսիկ կը սիրէր փոքրիկ պարտէզը, որ իր ձեռատունկն էր և ուր ազատ ժամերը կանցնէր իր ծաղիկներուն ու վարդերուն հետ խօսակցելով: Այդ վարդերու թուփերուն վրայ ամէն առտու կը նստէր պլպուլը եւ իր սիրուն երգը կը երգէր: Պլպուլը կ'երգէր...: Անոր ձայնը խիստ անուշ, խիստ քնքոյշ էր, որ կը թրթռացնէր Լուսիկի սրտին ամենանուրբ թեւերը ևւ զայն լացնելու չափ կը յուզէր... Ո՛հ, պլպուլը սէր կ'երգէր, մատաղ կեանքի մը սէրը, նոր բացուող վարդի կոկոնին սէրը: Լուսիկի սիրտն ալ կարօտ էր այդ սիրոյն, կարօտ իր գիծ Սահփանիկի սիրուն գէմքին, բայց տհա՛ ամիսներ կը գլորուէին իրարու ետեւէ, սակայն չկար ու չկար անի...: Ա՛խ, Թո՛ր, պլպուլ, Թո՛ր հեռացի՛ր իմ ձեռատունկ վար-

դերէս. քու երգը մեղրէն ալ քաղցր եւ թունալից՝ քան օձի թոյնը. դուն կրակ կը թափես սրտիս մէջ ու կ'այրես զայն, եւ թոյն կը թափես, կ'սպաննես զիս: Մինչդեռ մեղեդիներ ալ կ'երգես, որոնք քաղցր են քան նոյն ինքն երջանկութիւնը...: Ա՛խ, երգեր, խաբուած՝ կը մոռամ ամէն ինչ եւ անոր գիրկը զիս կը կարծած, բայց սուտ է ամէն ինչ, դատարկ ցնորք սնտոի երա՛գ: Ստեփանիկ զիս խաբեց եւ ա՛լ չը վերադառնար...:

Այսպէս կը մտածէր Լուսիկ եւ ամէն օր պլպուլի երգը լսելէ յետոյ կը ջրէր իր պարտէզը, ծաղիկներէն փունջ մը կը կաղ՛էր եւ իր խրճիթը կը զալդարէր, ապա դիմելով հօրը շարունակ կը հարցնէր:

— Հայրի՛կ, Հարպիկ իշխանէն լուր չունի՞ս, ե՛րբ պիտի գայ Ստեփանիկը:

— Ի՞նչ է, աղջիկս, ի՞նչու կը թառմին այտերդ եւ կը խաւարի աչքերդ՝ չէ՞ որ գիտ՝ Ստեփանիկը խօսք տուաւ վերադառնալու. ի՞նչու դուն համբերութիւն չունիս:

— Ա՛խ, հայրի՛կ, օրերը կանցնին, բայց ո՛չ Հարպիկ իշխանը կ'երևի, եւ ո՛չ Ստեփանիկը, իսկ ես կը մաշիմ:

— Համբերութիւնը լաւ բան է, Լուսիկ, չէ՞ որ ես ինքս օրհնեցի երկուքիդ նշանադրութիւնը եւ ինքը Հարպիկ իշխանը խոստացաւ խաչդ բռնել: Միթէ Հարպիկ իշխանը կը դրժէ՞ իր խօսքը, միթէ կը մոռնա՞յ իր խոստումը: Չէ՛, ուր որ է, մէջտեղ կ'ելլէ, որովհետեւ սիրտն ալ կապուած է մեր Գոհարիկին հետ...: Բայց ի՞նչ կը տեսնեմ, Լուսիկ, նայէ՛ ջիտակ ճամբան, կարծես թէ փոշիէ ամպեր բարձրացան, խօսքը յանկարծ փոխեց. փոխեց դարբին Ղեւոնդ եւ ձեռքը ճակտին դնելով՝ ուշադրութեամբ սկսաւ գէպի փոշիի ամպը նայիլ:

— Այո՛, հայրիկ կարծես թէ խումբ մը ձիաւորներ կուգան պատասխանեց Լուսիկ եւ անոր սիրտը կարծես թէ կանգ առաւ ուրախութենէն: Հարպիկ իշխանին եւ իր գիտ՝ Ստեփանիկին կ'ըստատէր այդ կողմէն:

— Անպատճառ Հարպիկ իշխանն է, քսաւ Ղեւոնդ,

— Չեմ կարծեր, հայրիկ, Հարպիկ իշխանը պաշտիլ չը սիրեր խումբ ձիաւորներով, ան միակ Ստեփանիկի հետ կը պտըտի, մինչ այս խումբը մեծ է: Չե՞ս տեսներ, հայրիկ ի՞նչպէս կը փայլին զէտքերը, արեւի ճառագայթներուն տակ, ով որ նշանաւոր է իշխաններէն մէկը ըլլալու է. քսաւ յուսահատ ձայնով, Լուսիկը:

— Հա՛, կը հասկնամ, մեր թագաւորութեան խը նամակալ Վեստ Սարգիսը պէտք է ըլլայ: Օ. եթէ ան է, մենք չուտով պիտի հեռանանք դռներէն: Ես չեմ ուզեր անոր երեսը տեսնել:

Մինչդեռ հայր ու աղջիկ կը խոսէին՝ ձիաւոր խումբը մօտեցաւ անոնց, եւ սրարչաւ անցաւ անոնց առջեւէն գէպի Անի քաղաքը: Հայր եւ աղջիկ զարմացած, դեռ կը նայէին անոնց ետեւէն: Այդ խումբը բաղկացած էր մօտ հարիւր ձիաւորներէ քանի մը իշխաններէ, որոնց առջեւէն կ'երթար յոյն իշխան մը:

— Պատգամաւոր Հոռոմներէն...: Այս ի՞նչ բան է քսաւ Ղեւոնդը:

— Այո՛, յոյն իշխան էր առաջին ձիաւորը, բայց ան ի՞նչ բան ունի մեր երկրին մէջ:

— Անշուշտ նոր վիշտ մը, նոր տառապանք մը կը բերէ Հայսրուն համար, եթէ ոչ Հոռոմոց թագաւորը մեր օգուտին համար մեզի մօտ պատգամաւորը չը՝

զրկէր, կ'երեւայ թէ փորցաւ ունի,

— Բայց տեսա՛ր հայրիկ, ինչ գոռոզ կերպարանք ունէր, կարնես թէ ինք ըլլար մեր Հայաստանի տէրը, այնքան ինքզինք կը յոխորտար. չէ՞ որ մեր թագաւորներն ալ այդպէս գոռոզ կերպարանք ունին, ինչպէս յոյն իշխանը:

— Է՛հ, աղջիկս, հիմա անոնց գոռոզնայու ժամանակն է, քանի որ մենք թագաւոր չունինք, բայց երբ Գագիկ իշխանը, թագաւոր օծուի, այլ ժամանակ ասոնք չեն համարձակիր այդպէս գոռոզ գիրգ բռնել:

— Ի՞նչ Գագիկը, ո՛ր է, աղջիկս: հազիւ 15 տարեկան. և անպիտան վեստ Սարգիսի ձեռքէն ծածուկ պահուած: Ա՛խ, թող իր թիւերը մի քիչ ամրանան, այն ժամանակ ցոյց կուտայ վեստ Սարգիսին թէ ինքը ինչ տեսակ արծուի ձագ է:

— Լա՛ւ, ինչո՞ւ վեստ Սարգիսը թշնամութիւն կընէ Գագիկին:

— Ի՛նչու — անոր համար որ գահը ինքը ժառանգէ և ոչ թէ Գագիկը: Հարցուր Խենքին, տես ինչեր կը պատմէ վեստ Սարգիսի կեանքէն: Ան իր փառաբիրութեան համար ամէն ինչ կը զոհէ և ես կը կարծեմ որ այս յոյն իշխանն ալ ինք է հրաւիրեր, ո՞վ գիտէ իւր օտառանայութիւններ նիւթելու համար:

— Ի՞նչ Հարպիկ իշխանը որո՞ւ կողմն է միթէ ան կը պաշտպանէ վեստ Սարգիսը եթէ հարկը ստիպէ:

— Եթէ հարկը ստիպէ... Եթէ հարկը ստիպէ, ան վեստ Սարգիսի արիւնը կը խմէ, ինչպէս և վահաքաճը, բայց ինչ կ'ընես որ վեստ Սարգիսը ներկայիս ուժեղ է և թագաւորութեան բոլոր գանձը իր ձեռքն է: Այդ է պատճառը, որ վահաքաճն հեռուէն կը մրմռան, բայց զեռ բան մը չեն կրնար ընել անոր,

— Աստուած վերջը բարի ընէ, հայրիկ, լաւ չէ, մեր իշխանները փոխանակ ձեռք ձեռքի տալու իրա-

բու գէժ կ'երթան:

— Հըմ, ճիշտ, այդ է որ մեր տունը կը քանդէ. Եթէ այս ամիսքանութիւնը չըլլար, մեր ազգին նման ուժեղ և զօրաւոր ազգ չէր գտնուեր հիմա: Բայց ինչ կ'ընես, որ արտաքին թշնամին ճիշտ այդ կէտը բաներ է ու մեր աչքը կը հանէ: Եթէ, ինչպէս կը համարձակէր կամ յոյնը կամ աքարը՝ մեր աշխարհը աւերել և ոտքի տակ առնել:

— Բայց վեստ Սարգիսը ի՛նչ կ'օգտուի, հայրիկ, իր ամիսքանութիւնէն:

— Այդ արդէն մեր բանը չէ: Կ'օգտուի, թէ չըօգտուի, չգիտեմ, բայց թէ Հայաստանը տակն ու վըրայ կ'ըլլայ, այդ լաւ գիտեմ: Է՛, աղջիկս, կը մեծնաս, զեռ շատ բան կ'իմանաս: Այժմ գնա՛, դուռն ապուրը պատրաստէ, ով գիտէ գուցէ չա հիմա կ'երեւայ Ստեփանիկը և իր դժտութիւնը բանեցնէ ու քննէ շուտով ապուր ուղէ: Չէ՞ որ քու եփած ապուրըդ կը սիրէ:

Լուսիկ խոր ա՛խ մը քաշեց ու հեռացաւ, մինչ պարրին Ղեւոնդ. մասազբաղ սկսաւ խրճիթին առջեւը պըտըտիլ: Թէ ինչ կը մտածէր — յայտնի չէր, կ'երեւար միայն թէ անոր սրտին մէջ ներքին կռիւ մը կար, անյայն որդ մը բոյն էր դրեր անոր սրտին մէջ և անդթօրէն կը կրծէր անոր սիրտը և կը վրդովէր հոգիին խաղաղութիւնը...

Ժ.

ՓԱՐԵՑԷՔ ԽԱՉԻՆ, ՎՏԱՆԳԸ ԿԸ ՄՕՏԵՆԱՅ

Եւ յանկարծ բօթարեր գոյժը ցնցեց Հայաստանի մէկ ծայրէն միւսը...

Յոյները կը պահանջեն Հայաստանը, Անոնք տէր են թղթի մը, որ թուլամորթ թագաւորը՝ Յովհաննէր Սմբատ՝ իր կնքով ու ստորագրութեամբ վաւերացնելով. իր մահէն յետոյ Հայաստանը կտակ կ'ընէ Յոյներուն... Դիւրին է ըսել թէ կտակ ըրեր է... բայց չէ՛ որ տունմը, այգի մը, ամայի երկիր մը չէր որ այդպէս դիւրաւ անցնէր մէկուն ձեռքէն միւսին: Չէ՞ որ Հայաստանը մեռած չէր և չպիտի մեռնէր Յովհաննէս թագաւորէն յետոյ... Ան կ'ապրէր ազատ ինքնագլուխ և պիտի ապրէր:

Հայաստանը ստրկական կեանքին վարժ չէր եւ իր ազատութիւնը այդպէս դիւրին թղթի մը զօրութեամբ չէր տար յոյներուն: Եւ շտուաւ ալ:

Յոյն պատգամաւորները կը պահանջէին.

— Ձեր թագաւորին տուած թղթին զօրութեամբն մերն է Անին և իր շրջակայքը. առէ՛ք մեզի, և այն մամանակ դուք մեծապէս կը վարձատրուինք և կ'արժանանաք մեծագոր կայսեր ողորմածութեանը:

— Ձէ՛, մենք մեր ձեռով մեր տունը չենք քանդեր, չենք ուզեր ո՛չ ձեր ոսկիները, ո՛չ ձեր այստեղ դալը, հեռացէ՛ք մեզմէ և մենք խաղաղ կ'ապրինք ձեզի հետ, ըսին մէկ քանի իշխաններ. իսկ ուրիշ մէկ

քանի իշխաններ կախեցին գլուխնին ու մտածեցին:

— Ի՞նչ չա՛հ, եթէ Գագիկը թագաւոր ըլլայ, մենք աւելի լաւ կ'ընենք, եթէ մեծագոր կայսեր ծառայութիւնը ընդունինք. ան մեզ առատ առատ կը վարձատրէ:

Յոյն պատգամաւորը թէ ճարտար էր թէ՛ խորամանկ: Յոյց առաւ անոնց իայլուն ոսկիներ և հայ իշխաններէն շատերը հրապուրուած անկէ՛ խաբուեցան իրենց հաւատքէն: Վրայ հասաւ վեհոյ Սարգիս ալ, որ ծածուկ կը դրդէր Անին տալ Յոյներուն: Սակայն մեռած չէր վահրամ իշխանը: Գոտրուած սրտով իշխանները ժողովի հրաւիրեց և յոյն պատգամաւորին անիրազորձեղի պահանջը բացատրեց:

— Բարեկամսեր, ըսաւ, լաւ էշոնցէ՛ք թէ ի՞նչ պիտի ընէք որպէսզի ապագային ամօթով չմնանք եւ մեր ապագայ սերունդները մեզ անէծքով չյիշեն: Ինչո՞ք արդեօք ինչ կը պահանջէ մեզմէ Յոյնը: Ան կը պահանջէ մեր ազգին կործանումը, մեր թագաւորութեան քայքայումը: Ան կ'ուզէ որ մենք մեր ազատութիւնը ծախենք անարգ գերութեան և ստրկութեան հետ, որ մենք մեր սուրը վար դնենք և վիզերնիս զէմ տանք մեր թշնամիներուն, որ կտրէ մեր վիզը և բնաջինջ ընէ մեզ... Ըսէ՛ք, համաձայն էք:

— Ո՛չ, ո՛չ... լսուեցան խուլ ձայներ ալ ու ձայնէն:

— Եթէ ոչ, ուրեմն Յոյն իշխանը որ խաղաղութեամբ եկեր է, մեր կողմէ թող յայտնէ մեծագոր կայսեր որ՝ իր պահանջը անիրազորձեղի է, որ ինքը չ'ուզէ մեր արիւնը կը պղտորէ, որ ան ցնորք պիտի համարի մենէ Անին առնելը. իսկ եթէ ան կը համար

ձակի դարձեալ ոտք դնել Հայաստան այդ պահանջներով, այն ատեն երգուեցէ՛ք այս, խաչին վրայ, որ ծինչեւ մեր վերջին արեան կաթիլը, պիտի պահպանենք մեր հայրենիքը և մեր ազատութիւնը։ Թո՛ղ փայսրը իմանայ որ մենք կ'ապաւինինք մեր պահպանողորմութիւնը խաչին և զէնքը ձեռքերնիս կը կռուինք մինչեւ մեր վերջին շունչը և ան՝ մեր դիակներու կոյտերուն վրայէն անձնելով միայն կ'առնէ Անին և իր ըջլակայքը...։ Ըսէ՛ք իշխաններ, համաձայն էք, ըսաւ Վահրամ իշխանը և իր ձայնը դողաց, մինչ աչքերէն կայծակներ կը թռչէին և կը ոտարձոցնէին հոն զօրմարտած իշխաններուն մարմինները։

— Համաձայն ենք, հրամ իշխան, մենք մինչեւ մեր վերջին շունչը կը կռուինք մեր հայրենիքին ազատութեան համար, ըսին մէկ քանի իշխաններ։

— Իսկ դուն ի՞նչ կըսես, մեծազօր խնամակար, իշխան Վեստ-Սարգիս, դարձաւ Վահրամը և այնպիսի նայուած մը ձգեց անոր վրայ, որ ան իսկապէս պիտի սարսուար, սակայն Վեստ Սարգիսի զէմքին մէկ մը կանոնէ ալ չչարժեցաւ։ Փորձ ու խորամանկ էր, Գրետէր այդպիսի զէպքերու մէջ ինքզինքը զսպել։

— Ո՛հ, Վահրամ իշխան, քու բերնով Աստուած քնքն է որ կը խօսէր և ես ալ անէծք կը կարգամ այն իշխանին դուխին, որ իր ձեռքով իր անունը կը քանգէ և Անին իր հազարումէկ եկեղեցիներով Յոյներուն կը յանձնէ։ Վատ և անարգ է այն հայը, որ կը դաւաճանէ իր հայրենիքին։

— Իսկ դուն, Վեստֆա՛ն տէր, ի՞նչ կըսես մեր վճռին, դարձաւ Վահրամ իշխանը Գրետոս գետադարձ կաթողիկոսին, որ ներկայ ըլլալով ժողովին, լռութեամբ կը լսէր իշխաններուն խորհուրդը։

— Իշխաննե՛ր, այդ թուղթը, որուն զօրութեամբ

Յոյները կը պահանջեն Անին և իր շրջակայքը, իմ ներկայութեամբ գրուած է և ես մեղաւորս ո՛չ մէկ կերպով չկրցայ մեր հանգուցեալ թագաւորին համոզել որ ատիկա ազգակործան թուղթ մըն է։ Ան գրեց այդ թուղթը և իր կարճամեայ հանգիստութիւնը շատ թանկ գընեց։ Բայց հրմա լաւ պէտք է մտածէք որ՝ Յոյները այլ ևս չեն ձեռք ցաշեր այդ պահանջն, ուստի եթէ դուք ձեր մէջ ոյժ մը կը զգաք, եթէ ձեր մէջ ըլլայ անքակտելի միաբանութիւն մը՝ Յոյներու դիմադրելու, այդ պարագային համաձայն եմ ձեր վճռին և կ'օրհնեմ ձեր միաբանութիւնը։ Իսկ եթէ ձեր մէջ երկպառակութեան չար որոմը պիտի իյնայ, Հայաստանը պիտի ոտն սկոխ ըլլայ, այդ պարագային ինծի բը մընայ լոն և ձեր յանձնաքը ձեր վզին փաթթել։

— Դաւաճանը իր արժանաւոր պատիժը կը ստանայ, Վեստֆա՛ն Տէր, և քանի Վահրամ իշխանը կենդանի է, Յոյները Անիի տէրը չեն դառնար, Մեր գահը թէ և թափուր է, բայց անիկա և ունի Գագիկը՝ անոր օրինաւոր ժառանգն է և պիտի ժառանգէ այդ գահը, ըսաւ Վահրամ և հրամայեց յոյ՛ն պատգամաւորին ժողովի հրաւիրել։

Անցաւ քիչ մը ժամանակ և յոյն իշխանը խորհրդարան մտաւ և տեսակ մը դողող արհամարհական նայուածք մը ձգելով շուրջը, հարցուց։

— Ինչո՞ւ համար կը կանչեն զիս հայ իշխանները։

Վահրամ իշխանին զէմքի զոյնը թռաւ։ Բարկութեան շանթեր անցան անոր զէմքին վրայէն ու բարկութիւնէն ակոսները կրճանց։

— Դուք մենէ կը պահանջէք Անին, այնպէս չէ՞։

— Կը պահանջենք, որովհետեւ մերն է, միթէ կը յանդգնի՞ք զէմ կենալ մեծազօր կայսեր հրամանին։

— Յոյները Անիին չեն տիրանար։ Եայտնեցէ՛ք կայսեր որ այդ զնորքը հանէ իր մտքէն, պատաս-

խանեց վահրամ:

— Ինչպէ՞ս... դուք անարգ իշխաններդ կը յանգրգնի՞ք մեր կայսեր դէմ կենալ, ըսաւ յոյն իշխանը, արհամարհական ժպիտ մը զրկելով վահրամ իշխանին:

— Իշխան, լեզու իդ չափ դի՛ր, ճանչցիր թէ գուն ո՛ւր կը գտնուիս, պատասխանեց վահրամ իշխանը մինչեւ ականջները կարմրելով:

— Ինչ, ես պիտի վախնամ անարգ Հայերէն...:

— Հո՛ւ, ապա թէ ոչ, շանսատակ կ'ընեմ քեզ, ցոռաց վահրամ և սուրբ պատեանէն հանելով, կ'ուզէր յարձակիլ յոյն իշխանին վրայ, որ կը համարձակէր միշտ անարգ լեզու գործածել Հայերուն դէմ. սակայն այդ միջոցին մէջ ինկաւ վեստ Սարգիս և զանոնք բաժնեց: Յոյն իշխանը, որ երկիւղէն պահուրտեր էր վեստ Սարգսի ետին, հիմա սիրտ առած, իր սուրբ մերկացուցած էր և կը գոռար:

Բայց վեստ Սարգիսը դուրս տարաւ զայն և քիչ մը յետոյ Ժողովն ալ փակուեցաւ:

Հայաստանի գրողներն տաքնապալից էր... վրտանդը կը մօտենար:

ԺԱ.

ԼԵՌՆԵՐՈՒ ԱՒԱԶԱԿԸ

Հայաստանի Զորքորդ Հայք նահանգին մէջ, Տօրոս լեռներէն գէպի հիւսիս, Պաղին կամ Բաղնատուն գաւառը, անմատչելի լեռներուն գաղաթը կը բարրանային մէկ քանի անմատչելի բերդեր, ուր կ'իյնէին Հաբէլ իշխանը և իր որդիքը՝ Հարպիկ, Գաւթ, Լեւոն և Կոստանդին: Շրջակայ թշուաժիներէն ո՛չ մէկը չէր համարձակիր խանգարել այդ քաջերու անդորրութիւնը: Թաթարն ու Յոյնը խոյս տուած էին սառնց երեսէն, լսէ՞լիրենք, անուաններէն անգամ կը գողային: Վա՛յ էր անոր որ կ'իյնար այդ չորս եղբայրներու սուրբերուն բերանը, անոր ալ ազատում չկար և սուրի մէկ հարուածը վերջ կը դնէր անոր կեանքին:

Միթիւն անտառներուն մէջ և լեռներու խոր ձորերուն ու ծերպերուն մէջ կը մղէին մեծ թիւով վայրի գաղաններ. որոնք չէին համարձակիր Հաբէլի որդիներու անէն իրենց զլուխները դուրս հանել: Անոնք գիտէին թէ՛ մահաբեր նեաը վերջ դնէր իրենց կեանքին: Թուղանները միայն ազատ կ'երգէին անտառներու մէջ և իրենց ճուղիւնով օդը կը թնդացնէին: Անոնք ազատութիւն կը վայելէին հոն: Անոնք զիտէին թէ՛ Հաբէլի որդիքը իրենց ձեռք չեն դպցնել և

Թէ՛ ուրիշներն ալ չէին համարձակեր խանդարելու իրենց հանգստութիւնը։ Եւ յիրաւի, Հաբելի որդիքը իրենց ձեռք չեն դպցներ և թէ՛ ուրիշներն ալ չէին համարձակեր խանդարելու իրենց հանգստութիւնը։ Եւ յիրաւի, Հաբելի որդիքը որքան արիւնածարաւ էին, այնքան բարի և խղճով։ Անոնք անխնայ կը կոտորէին վայրենի զազանները, բայց ձեռք չէին դպցներ անմեղ թռչուններու։ Այդպէս ալ կը վարուէին մարդկանց հետ։ Հայ իշխանները հոգւով չափ կը սիրէին ու կը պաշտպանէին, իսկ Յոյներն ու Թաթարները ատելով կ'ատէին։ Անոնք ծառաւի էին ատոնց արհաւը, որոնք կը դաւաճանէին իրենց ազգին։ Եւ այդ է պատճառը, որ զանոնք որքան կը սիրէր գեղջուկը, այնքան կ'ատէին Յոյները, Թաթարները և Հայ դաւաճան իշխանները որոնք անոնց անունը՝ «աւազակներ» հուշակէր էին։

Եւ ահա՛ այն տեղ, լեռներու կողերուն վրայ կը բարձրանար Արգնի ամրոցին հսկայ պարիսպները, որոնց գլխուն վերեւ կը սաւառնի բարձրաթուիշ արծիւը և իր սրատես աչքերով որս կը փնտռէ։

Հաբել իշխանը կանգնած էր աշտարակներէն մէկուն վրայ և գոհ սրտով հեռուն կը դիտէր, մինչ իր երեք որդիքը՝ Հարպիկ, Դաւիթ և Կոստանդին, խորին ակնածութեամբ կանգնած են իրենց հօրմէն քիչ մը հեռու և լուռ, իրենց հօր հրամանին կ'ոպատեն։ Բաւական է փոքրիկ նշան մը ակնարկ մը, որ երեք որդիներն որդիական ակնածութեամբ զիրենք վար գլորէն աշտարակի բարձրէն։ Հաբել կը նայի գոհունակութեամբ զէպի իր ոտքերուն տակ տարածուած լեռներու ձեւերը, ուր խոխովալով կը վազեն լեռնային առուակները և սպիտակ ժապաւէնի մը պէս կոլորի լեռներու շրջա կողմը։ Հաբել գոհունակութեամբ ըզփէ իր ալեգարդ մօրուքը և յետոյ կամայ նայուածքը

զէպի վեր կը բալձրացնէ ուր դեռ կը պտըտէր արծիւը։ Յանկարծ անոր գէմքը կը կծկուի և այդ խորխոր գէմքին վրայէն կ'անցնի Ժպիտի նման բան մը յետոյ դառնայով իր որդիներուն կ'ըսէ։

— Զաւակներս, մօտ եկէ՛ք։

Երեք որդիներն ալ ակնթարթի մը մէջ կը վազեն քովը, և ձեռքերը կուրծքերին խորին ակնածութեամբ կը խոնարհին իրենց հօր առջեւ։

— Վեր նայեցէ՛ք, կը տեսնէ՛ք այդ արծիւը, որ մեր գլխուն վերեւ կը պտըտի։ անիկա որս կը փնտռէ։ Հաբելի որդիներուն ներկայութեան անիկա կ'ուզէ յափշտակութիւններով, բայց չէ՛ որ անոր այդ իրաւունքը չէ տրուած։

— Այո՛, հայրի՛կ, ան չը համարձակիր, կը պատասխանէ Հարպիկ, մեծ որդին, և կրկին գլուխ կը խո՛ւարհէ։

— Հը՛մ,բայց ան մեզ չի ճանչնար, մեր իրաւունքները կ'ուզէ ոտնակոխ ընել, և թոցնել մենէ որս մը։

— Ան կը պատժուի, հայր, եթէ իրաւունք կուտաք ըսաւ գարձեալ Հարպիկ։

— Այո՛, պէտք է պատժել, պէտք է սորվեցնել թէ ո՛վ կ'ապրի այս աշտարակին մէջ, ըսաւ Հաբել և հեզնական կերպով դիմելով անոնուն, աւելցուց։

— Բայց ո՛վ արդեօք ձենէ մէկ նետի հարուածով վար կը գլորէ զայն իր բարձրութիւնէն։

— Ես հայրի՛կ, ըսաւ Հարպիկ աչքով չափելով տրծիւին հեռավորութիւնը։

— Ես ալ, պատասխանեց միջոգը։

— Ես ալ, ետ չմնաց կրդեօյը և սիրտը թունդ ելաւ թէ արդեօք կը բաղդաւորեցնէ՛ հայրը, այդ գործը իրեն յանձնելով։

— Ինչպէս կը տեսնեմ ամէնքնիդ ալ պատրաստ եք, և եթէ Հեռոնիկս ալ հոս ըլլար ան ալ ետ չէր մը-

նոր, բայց ան լաւ գործի է: Դէ՛հ, Կոստանդին սկսէ
այդ պատիւը քե՛զ կ'ուտամ, իբրեւ ամենափոքրին: Ես
կը տեսնեմ որ աչքերդ անհամբերութենէ կը փայլին,
ըսաւ Հաբէլ:

Կոստանդին ալ սպասեցնել չտուաւ: Վերցուց նե-
տը, դրաւ աղեղի մէջ և վայրկեան մը դիտեց արծուի
պըտոյտին ձեւը: Հայր և որդիք հետաքրքրութեամբ կը
նայէին թէ արդեօք չը վրիպիր նշանը: Արծիւը բաւա-
կան բարձր էր:

Յանկարծ Կոստանդին հասաատուն ձեռքերով քա-
չեց լարը, եղան դրաւ և արձակեց նետը: Նետը սը-
լաքաւ վեր և քանի մը վայրկեանէն հայր և որդի տե-
սան, որ թռչուններու թագաւորը տատանեցաւ, ե-
րերաց և ուժգնութեամբ վար սլացաւ, քանի վայրկե-
ան ալ ան ինկաւ Հաբէլի ոտքերուն տակ...:

Հաբէլ տեսաւ որ արծուի կուրծքին միտուած է,
Կոստանդինը արձակած նետը, և անոր կուրծքէն կը
բխի արիւնը:

— Ապրի՛ն, զաւակս, դ.ւն արժանի ես իմ որդիս
կոչուելու ըսաւ հայրը:

Կոստանդին մօտեցաւ հօրը, ծունկ չոքեց և համ-
բուրեց հօրը ձեռքը: Իսկ հայրը անոր ճակատը:

Ատեն մը լուռութիւն տիրեց: Հաբէլ կարծես պահ
մը մոռցաւ արծիւը, և դէմքին վրայէն մթին ամպ մը
անցաւ: Գերեար թէ բան մը անհանգիստ կ'ընէր զինք
և տակն ու վրայ կ'ընէր սիրտը:

— Հարպիկ բաւական ժամանակ է որ մենք տե-
ղեկութիւն չունինք Շիրակէ. այդ բանը չտտ անհան-
գիստ կ'ընէ զիս, արդեօք ի՞նչ է պատահեր այնտեղ,
ըսաւ Հաբէլ, խօսքը տղուն ուղղելով, և սակայն ա-
ռանց անոր դառնալու:

Այո, հայր, մէկ քանի ամիս է որ վերադարձեր
եմ, և անկից յետոյ դեռ լուր չունինք, թէ և վահրամ

իշխանը խոտացաւ շուտ շուտ տեղեկութիւն տալ մե-
զի:

— Գերեւայ թէ այնտեղ կարեւոր բաներ պատա-
հեր են, և վահրամ իշխանը միջոց չունի մեզի տեղե-
կացնելու: Բայց դուն չե՞ս կարօտցած Գոհարիկդ գար-
ձաւ Հաբէլ, և չե՞տակի նայեցաւ աւագ որդոյն աչքե-
րուն:

Հարպիկի ամօթխածութենէն մինչև ականջները
կարմրեցան:

Ա... կը տեսնեմ որ սրտիդ լարերէն կը խօսիս
բայց համբերութիւն ունեցիր և ամէնը լաւ կերթայ:

— Շտապելու բան չկայ, հայրիկ, դեռ կարեւոր
գործեր կան:

— Ի՞նչ գործեր, զարմացած հարցուց հայրը:

— Յոյները կրկին հանգիստ չեն մնար, և դեռ
մեր նոր կալուածներուն վրայ յարձակում գործեցին:

— Ի՞նչպէս... յետոյ...:

— Յետոյ անոնք ստացան իրենց արժանի հատու-
ցումը:

— Հը՛մ... մինչ Յովհաննէս թագաւորը վախճա-
նէր է. ատոնք երես են առած. պէտք է անոնց գաս
մը տալ. ինչպէս կ'երեւայ նախկին դասերէն չեն խը-
րատուեր:

— Այո, հայրիկ, լուրերուն եթէ նայինք, Յօյնե-
րը մտադիր են յարձակելու նաև մեր բերգերուն և ինչ
պէս կ'ըսեն, այդ գործին կ'օգնեն նաև հայ իշխաննե-
րէն մէկը,

— Ո՛վ:

— Թլպաղտոյ բերդի իշխան Թորոսիկը:

— Թորոսի՞կը... և ի՞նչ կ'ուզէ, միթէ կը փափաքի

որ մեր բերդերը Յոյներու տանք, և անոնք մեզմէ առնելով իրեն հրամղենն:

— Ան յիմարցեր է, հայրիկ, կ'ուզէ վաստկներու, Մերո՞ւ ժաններու գասակից ըլլալ: Անոնց դոփնինները Թորոսիկին հանգստութիւն չեն տար:

— Իսկ ա՛յ որ որդին, Ստիփաննիկը, չէ՞ որ մեր քովը պատանդ է:

— Ուղի՞ն հօր արիւնէն չէ, Ստեփանիկը, ամենահայրենասէր երիտասարդներէն մէկն է, կ'ատէ իր հայրն:

— Կ'ատէ՛...: Այդպէ՛ս ալ պէտք է, բայց հարկաւոր է զգուշ մնալ: Ով գիտէ ինչ կրնայ պատահիլ:

— Ես երաշխաւոր եմ Ստեփանիկի համար, հայր, անիկայ չուզեր մինչեւ իսկ իր հօրը երեսը տեսնել: Դաւաճան կ'անուանէ իր հայրը:

— Լաւ: Բայց ահա ով որ մեր ամբողջը կը բարձրանայ:

Հրամայեց բանալ գոները և ընդունիլ:

Կրկին լուսթիւն տիրեց: Հարեւի որդիներէն մէկը իսկոյն հեռացաւ, և կարճ ժամանակէ մը մեղ դարձաւ յաղթանդամ մարդու մը ուղեկցութեամբ: Անծանօթ մարդը զեռ հեռոնէն տեսնելով Հարեւ իշխանը, կանչեց

Ինձ մի հարցնեմ, ով եմ ես...

— Ենթե՛ն է, ըսաւ Հարեւը ու ժպտեցաւ:

Խենթը մօտեցաւ Հարեւ իշխանին, ձեռքերը կուրծքին դրաւ գլուխը կախեց:

— Բարեւ, Խենթ, բարեւ, հը՛, կրկին խենթ ես թէ խելօքդած եմ:

— Տեղ կայ Խենթ, տեղ կայ խելօք, իսկ տեղ կայ ոչ խելօք և ոչ խենթ... բայց առէ՛ք վահրամ իշխանի նամակը:

Հարեւ իշխանը կը կարդար նամակը և դէմքը հե-

ազնեօէ կը գունաւորուէր: Բարկութեան ախիքները կ'անցնէին անոր գէմքին վրայէն և քերը կատաղութեամբ շանթեր կ'արձակէին:

Հարպիկ իշխանը կը նայէր հօր դէմքին, և անոր սիրտը գուշէր էր ելլէր, Ան կ'զգար, որ օտարոտի անցքեր պատահեր են Հայաստանի մէջ: Արդեօք Գոհարիկին բան մը չէ պատահեր:

Հարեւ իշխանը վերջացուց կարգաւը, և գառնալով որդւոյն ըսաւ.

— Հարպիկ որդիս, զուէն պէտք է իսկոյն երթաս Անի: Գործերը խիստ ծանրացեր են. Յոյները կ'ուզեն Հայաստանի տէր դառնալ, իսկ վեհօր Սարգիս իշխանը Հայոց Թագաւորութեան խնամակալը դադարի կերպով կ'օգնէ անոնց, յօւսալով որ անոնք Հայաստանի թագը կ'օգնէ անոնց, յօւսալով որ անոնք Հայաստանի թագը կ'օգնէ անոնց: Բայց վա՛յ գաւաճաններուն:

— Իսկ գո՛ւ, Դաւիթ, դառնալով միւս որդւոյն ամբողջօր մեր բերդերը և գունդերդ պատրաստ պահէ պէտք եղած դէպքերուն օգնութեան երթալու վահրամ իշխանին: Հայաստանի սիրտը Անին է, եթէ Անին խելօք մեղմէ, ամէն բան կը վերջանայ: Սիրտը դադարի ետքը մարդս չկրնար գոյութիւն ունենալ: Լաւ տեղ են բռներ անպիտան Յոյները:

Հարեւ իշխանը վեր ելաւ և գառնալով Խենթին,

ըսաւ.

— Լաւ լուրեր չես բերած, Խենթ, հետեւէ ինձի պէտք է այս մասին մանրամասնօրէն խօսիլ:

Անոնք հեռադան աշտարակէն, իսկ քիչ մը ետքը երկու ձիաւոր ցուրս գալով Արզնոյ ամրոցէ՛, ձիերուն զլուխները դարձուցին զէպի Անիի ճամբան սլացան արագ:

Ձիաւորներէն մէկը Հարպիկ իշխանին էր իսկ միւսը Ստեփանիկը՝ դաւաճան Թորոսիկ իշխանի որդին:

ԺԲ.

ԴԱԽԱՋԱՆԸ ԿԸ ՀՐԱՊՈՒԻ

Վեստ Սարգիս իշխանը, մտադրադ իր սենեակին մէջ էր նստած, Կոթնած էր թանկագին օթոցին, և աչքերը կէտի մը յառելով կը մտածէր: Ծանր էր գաւաճանի դրութիւնը... անոր սեւ սրտին մէջ խիղճը երբեմն երբեմն թոյլ կ'երպով կը շանթէր, բայց անհետք, առանց նշան թողելու, կը կորչէր կը չքանար: Անոր հոգւոյ մէջ բոյն էր դրած սեւ փառամոլութիւնը, որ կը նեղէր, ոչնչացնէր ամեն լաւ զգացումի նշան: Բայց գաւաճանին սիրտն ալ մարդու սիրտ է, հոն ալ գոյութիւն ունին արտասուներն և ուրախութիւնը, խիղճն և անխղճութիւնը: Ան ալ երբեմն կուլայ, երբ կը տեսնէ անմեղ զոհի մը տանջանքն ու չարչարանքը, և անոր հետ կը տանջուի և կ'ուրախանայ: Վերջը անոր սիրտն ալ կը կրծէ և դառն մտածումները անոր արիւն ալ կը սառեցնեն երակներուն մէջ...

Վեստ Սարգիսը, այդ բոլորին, իր կատարելիք, իր դերին վրայ կը մտածէր: Անոր գլխուն մէջ մտքերը այդ բոլորին իսկ անարկու կռիւ մը կը մղէին, իսկ իր կամքը կը ծփար այդ մտքերուն մէջ: Դեռ չարագործութեան առաջին աստիճաններուն վրայ էր կանգնած. Դեռ միայն քայլ մըն էր առած, փոքրիկ քայլ մը, դէպի դաւաճանութիւնը, դէպի վատութիւնը և այդ տեղ կանգ առնե-

լով կը տեսնէր երկու ճանապարհ: Կ'զգար, որ այդ կանգնած տեղէն դեռ յոյս մը կայ ետ դառնալու, յեռ կարելի է միւս ճամէն երթալ, բայց եթէ քայլ մըն ալ առնէր, այն առն ուչ պիտի ըլլար: Անոր աչքերուն առջ կարգ կերպով կը պատկերանար երկու ճամբաներ կը տեսնուէր, կը տեսնէր որ մէկ ճամբան կը տանէր դէպի համեստ բայց պատուաւոր կեանքը, բայց միւս ճամբան դէպի փառքը, թագաւորական գահը: Բայց... Բայց առաջին ճամբուն վրայ փռուած էին երբեք անհաշիւ ծաղիկներ, իսկ երկրորդին վրայ դիակներու կոյտեր, որոնց վրայ կոխկռտելով պիտի հասնէր այն գահին, որ կը փայլէր հեռուէն... Ո՞րն էր լաւը: Երթալ դէպի ծաղկազարդ ճամբան, և հանգիստ պատուով վերջ դնել իր մարմնաւոր կեանքին, թէ կ'ոխտել արիւնաթաթաւ դիակները, լսել վիրաւորներուն դառն, աղեկոտուր հառաչանքները և արիւնոտ զոհերով փայլուն գահին վրայ... Ահա թէ ինչ բան կը տանջէր այդ բոլորին Վեստ Սարգիսը և կը չփոթէր անոր սիրտն ու հոգին...

Եւ երկար ժամանակ բուռն կ'երպով կ'ընդհատէին այդ մտքերը այնպէս, ինչպէս որ ովկիանոսի անհղ ալիքները կը ծփան, իրար կը զարնեն, կ'ոչնչանան և կրկին ժանտ օձի մը նման գլուխները վեր կը բարձրացնեն:

— Ո՞չ, քայլ մը առաջ եմ գացեր և ալ ետ դառնալ անհնարին է: Յիմարութիւն կ'ըլլայ իմ կողմէս ետ դառնալ: Հայաստանի գահը ինծի պիտի պատկանի կամ ոչ ոքի: Ես դիակներէն ինծի համար պատուանդան պիտի չինեմ և հասնիմ այդ գահին: Եւ իմ անյողողող կամքը չպիտի ըլլէ՞ր երբեք, եթէ տես-

նեմ, որ ամբողջ Հայաստանը մոխրի և աւերակներու կոյտ է դարձեր: Վեհա Սարգսը թոյլ չի տար որ խեղացնոր պատանին միայն ժառանգէ գահը իսկ ինքը ստորագրէ...: Ես պիտի երթամ առաջ, պիտի հասնիմ նպատակներուս գանդաղ, բայց հաստատուն քայլերով: Արտաքին գահին պաշտպան, իսկ ներքինին՝ գահը ժարանգող: Ահա իմ ծրագիրը, ահա իմ նպատակը: Եւ վա՛յ անոնց, որոնք իմ ճամբուս վրայ կը կանգնին: Անոնց փրկութիւն չկայ: Շուտով կ'անհետանան իմ ճամբէս Գագիկը և Վահրամը, և այն ատեն, երբ կը հասնիմ փափաքած նպատակիս, վա՛յ այն իշխաններուն, որոնք կը պաշտպանէին Վահրամի և Գագիկին:

Վեհա Սարգիս, վեր ելաւ և սկսաւ շրջիլ սենեակին մէջ, ան ատեն սենեկին դրան վարագոյրը ետ քաշուեցաւ և գլուխ մը երեւցաւ, որ հետաքրքրութեամբ վիստ Սարգիսին կը նայէր, սակայն Վեհա Սարգիս իր մտքերուն հետ ինկած, չէր տեսներ զայն:

— Իշխան ըսաւ մարդը և ներս մտաւ,

Վեհա Սարգիս կանգ առաւ և նայեցաւ այդ մարդուն: Բոպէ մը մէջ անոր կնճիռները բարձրացան, և ինքզինքին հանդիստ դէմք մը առած:

— Եպօ. բարի ես եկեր, նստէ տեսնենք ինչ նոր լուրեր բերած ես:

Լրտեսը և իշխանը նստեցան:

— Վահրամ իշխանը մեծ պատրաստութեան մէջ է, տէր, կարծես թէ հոտ է առած, որ դուն կուզես գահը ժառանգել:

— Ի՞նչպէս:

— Վահրամ իշխանը քանի մը իշխաններով և Պետրոս կաթողիկոսին հետ խորհրդակցելով կուզեն Գագիկը Անի բերել և թագաւոր օծել:

— Այդ անմիտ... տղան:

Անոնք այդպէս կ'ընեն, որ գահը թափուր չհամարուի. և ոչ ոք աչք ունենայ այդ գահին:

— Իսկ ո՞ւր է այժմ Գագիկը:

— Յայտնի չէ: Մեր սպաննութեան փորձը չյաջողելով Ս. Անապատի վանքէն հեռացուցեր են, բայց թէ ո՞ւր յայտնի չէ: Անոնք այժմ խիստ զգոյշ են և ամէն միջոց ձեռք են առեր գաղտնի պահելու Գագիկ Բագրատունիի տեղը:

— Հը՛մ... այդ երեսան թագաւոր կ'ուզեն օծել բայց Վահրամը այդ չկրնար ընել: Ես կը խանգարեմ անոր, մինչև որ յուսկան զօրքերը վրայ հասնին: Զէ՛ որ Վահրամը անպատուեց Յունաց պատգամաւորը: Մի՞թէ կայսրը հանգիստ կը թողու Անին և չի՞ պատժեր Վահրամը,

Այո՛, իշխան եթէ Յունաց զօրքերը չուտ հասնին, Վահրամը իր նպատակին չկրնար հասնիլ: Ան ինչպէս գահի պաշտպան, նախ պիտի Յոյներուն հետ կռիւ մղէ, զանոնք հեռացնէ, յետոյ մտածէ Գագիկը թագաւոր օծել:

— Բայց որո՞նք են Վահրամի համամիտները:

— Շատ իշխաններ, որոնց թիւը մօտ երեսունի կը հասնի:

Հա՛ կը հասկնամ, բոլորն ալ իր ազգականներն են:

— Զէ՛, իշխան, կան նաև ոչ ազգականներ. մինչև անգամ հեռաւոր Տօրոսի լեռներէն ալ համամիտներ կան Վահրամին:

— Որո՞նք են:

— Պաղին գաւարի իշխանը՝ Հաբել, իր որդիներուն հետ:

— Այդ աւագակն՞բը:

— Այո՛, որոնք պատրաստ են իրենց կեանքը զոհել գահը պաշտպանելու համար:

— Լաւ, անոնց դատաստանը Յոյներու կը թողում անոնք զիտեն թէ ինչպէս պէտք է պատժել աւազակները և շուտով անոնց ամբողջները մօխրի կոյտեր կը դառնան:

— Այդպէս ալ պէտք է, մենք մեր ձեռքով ոչինչ չպիտի ընենք: Բայց միեւնոյն ժամանակ ղզոյլ ըլլանք որ չիմանան թէ քու մատը խառնուած է մէջը: Վահրամ իշխանը չըջապատուած է իր լրտեսներով:

— Որո՞նք են այդ լրտեսները արհամարհելով հարցուց Վեստ Սարգիս:

— Ծատերը: Մինչև անգամ օրիորդներ...

— Ի՞նչ օրիորդներ:

— Սիշես, իշխան, երբ մենք ձիերով կ'երթայինք Գազիկը միւս աշխարհը ուղարկելու, և ճամբան Անիի գոններէն քիչ մը հեռու, մենք կանգ առինք դարբնոցի մը առաջը: Կը յիշե՞մ մարդ մըն ալ քու ձիդ պայտեց, ծերունի դարբինը և քեզմէ դրամ չուզեց առնել և բացի ատկէ քանի մը քայլ չարած քու ձիուդ պայտը վար ինկաւ: Ահա անիկա իսկապէս լրտեսարան մըն է, որ կը հսկէ թէ՛ ո՞վ կ'երթայ, ու ո՞վ կուգայ Անի, և իսկոյն կը տեղեկացնէ Վահրամ իշխանին: Այդ ծերունի դարբինը աղջիկ մը ունի, որ դադտնի յարաբերութեան մէջ է Վահրամի աղջկան Գոհարիկի հետ:

— Հաստօն աղջիկ է:

Հաստն և սլրուն:

— Հը՛մ, ատիկա յարմար կուգայ յոյն իշխանին նուիրելու: Պէտք է կրակ տալ անոր տունը և օրիորդը մեր բանտերէն մէկը փոխադրել, մինչև որ երեան յոյն իշխանները:

— Բայց պէտք է չտապել, տէ՛ր:

— Այո՛, պէտք է չտապել, և ալ դորձը դու պիտի կատարես: Վերցուր հինգ ձիաւոր, և զգուշութեամբ մօտեցէ՛ք տունը. նախ օրիորդը կապեցէ՛ք և

ս.ս կրակ տուէ՛ք:

— Իսկ հօ՞րը:

— Հօրը դանակի հարուածով մը սատկեցուցէ՛ք: Թող ան իմանայ, որ Վահրամը այնքան անզօր է որ իրեն չկրնար օգնել:

Եղօն վեր ելաւ:

— Բայց, Եղօ զգոյշ կեցի՛ր գործը չինելու տեղ չքանդես: Գազիկը չկարողացար ստանել, գոնէ տեղը իմացիր: Դե՛հ գնա, յոյս ունի՛մ որ առանց աղմուկի շուտով օրիորդին մեր ներքին նկուղներէն մէկուն մէջ կը փոխադրես:

— Վստահ եղիր, տէ՛ր ըսաւ Եղօն, և շուտով անյայտացաւ այնպէս ինչպէս որ յայտնուեցաւ:

ԺԳ.

ՅԱՓՅՏԱԿՈՒԹԻՒՆ

Անին և անոր չըջանները խորունկ մթութիւն մը կը տիրէ:

Ամէն տեղ մարած էին լսսերը, ամէն տեղ դադրած էր շարժումը, քաղցր քունը պատէր էր ամէնքն, և անոնք տարած էր, երազակոյն այն աշխարհը, ուր կը տիրապետեն, սարսալներ և անուշ երջանկութիւն: Միայն Լուսիկ, քնացած չէր, որ ճրագի աղօտ լուս-

« Լորութեան տակ նստած: ձեռքը դրած էր ծնօտին և իր սե մեծ աչքերով կը նայէր դուրսը, դէպի խորին խաւարը: ուր կը տիրէր խորին խաղաղութիւն. . . .

Բայց խաղաղ չէր անոր օրրան ու հոգին Մատաղ սիրտը կարծես մօտալուտ փոթորիկներ կը գուշակէր և կը խռովէր անոր հոգին: Հայրը՝ դարբին Ղեւոնդը շատոնց քնացեր էր, մինչդեռ ինքը չէր կրնար քնանալ: Երազի նման անոր աչքին տուցեւ կ'անցնէին իր մանկական կեանքի ուրախ պատկերները, երբ ան անհոգ թոյնիկի մը պէս կը վազվզէր կանաչապատ դաշտերուն ծաղիկներէն փուռներ կաղմելով կուտար իր մօրը և կամ պտկներով կը զարգարէր իրենց սիրելի կովին գլուխը. . . . Անցան այդ օրերը, նըջանիկ օրերը, երազի մը պէս շքացան անոնք, և ինքը հասուն նալով ճաշակեց կեանքին համը, Ախ այդ համը շատ դառն և վշտալից է, խոր կսկիծներ պատճառեն մատաղ կեանքին, և կնկղմեն զինքը մտածմունքի ծովին մէջ բայց ինչո՞ւ ի՞նչ պատճառով, երբ ան փոքր էր, ու չէր գիտեր վշտանալ, ցաւիլ ու տրտմիլ. . . . Միթէ վարդը կը բացուի միայն տրտմելու և ցաւելու՞ միթէ կուտական սիրտը հասուն նալով միայն պիտի տրտմի և ցաւի ու խորին վիշտը կեղեքէ անոր հոգին:

— Ո՛հ ինչո՞ւ չեմ կրնար քննանալ. քնանալ կուզեմ, բայց քունը կը փախչի աչքերէս. մոռնալ կուզեմ աշխարհը, վիշտերն, արտօնութիւնները սակայն անոնք նոր ոյժով կը կեղեքեն հոգիս և կը վրդովեն սիրտս. . . . Կ'սէր Լուսիկ, և անոր սիրուն աչքերէն ալ տեսունքի տօտա կաթիլներ կը թափէին:

Լուսիկ կուտար ո՞վ գիտէ ինչո՞ւ. իր խնթ Ստեփանիկէն էր կարօցած թէ մայրը կը յիշէր, յայտնի չէր՝ միայն այս գիշեր արտում, իրստ յուզուած կ'ընեւար, կ'զգար որ իր սիրտիկը խիստ արագ կը բաբախէր:

— Ո՛հ, Աստուած իմ, ի՞նչ պիտի պատահի ինծի: Ըսաւ ինքնիւրեն Լուսիկ, և բռնեց իր սիրտը, կարծես թէ փախչելու ըլլար իր նեղ կապաններէն:

Անդիտակցարար իր ուշադրութիւնը կէտի մը վըրայ դարձուց և սարսեցաւ կածես սիրտը կանգ առած:

Իրենց դռնէն քանի մը քայլ հեռու ստուերներ նշմարեց, որոնք լուռ կը խորհրդակցէին լրարու հետ: Եւ Լուսիկ որոշակի լսեց թէ ինչպէս անոնցմէ մէկը կը սէր միւսին:

— Զգուշ կեցէք, օրիորդին փեսա չհասցունէք, ան պէտք է ոչ ճանի մեր իշխանին ձեռքը:

Լուսիկ տեղն ու տեղը փառս առած, քանի մը վայրկեան, երկիւղը պաշարեց անոր, և չի՛ փառս խելքը կորսեցնէր, յետոյ ոստումով մը դէպի հօր անկողինը ցատկեց և հրելով անոր ըսաւ.

— Հայրիկ, հայրիկ՝ վեր ել, վտանգը մօտ է մեզի, Քնաթաթախ վեր թռաւ դարբին Ղեւոնդ և դեռ չփոթուած կանգնած էր սենեակին մէջ, երբ դուռը ահազին ճարձատիւնով ջարդ ու փուշուր եղաւ և քանի մը մարդ ներս մտան սենեակ: Ծրագը մարեցաւ, և մթութեան մէջ սկսաւ կռիւր:

Բայց անդէն, քնաթաթախ դարբինը ոչինչով չկարողացաւ զիմադրել չորս թէ հինգ մարդու, որոնք սուրի քանի մը հարուածներ տալով վար գլորեցին զայն: Դարբինը ինկաւ արիւնի մէջ շաղախուելով, և սկսաւ փորսող տայով անգիտակցարար դուրս սողալ, այն աւազակները յարձակած էին Լուսիկի վրայ, և կ'ուզէին կապել զայն, որ բոլոր ուժով դեռ կը կռուէր աւազակներուն հետ: Ան ապաններով կը խոծնէր, կը ճանկոտէր անոնց երեսները, և աքացի կուտար բայց ոյժը զինքը յաղթեց: Զարագործները Լուսիկի բերանը թաշկինակէրին որ ձայն չհանէ, յետոյ պինդ պարաններով կապելով անոր ձեռքն ու ոտքը դուռն տարին:

սենեակէն:

Լուսիկ արդէն ուժաթափուած էր: Անոր վերջին խօսքը Ստեփաննիկին անուէն էր. որ ահամայ դուրս թըռան անոր սրտին խռոչներէն. իսկ թէ այնուհետեւ ինչ պատահեցաւ, — յոչինչ չիմացաւ: Ան չտեսաւ մինչեւ անգամ թէ ինչպէս այդ չարագործները զինք խրճիթէն հեռացնելով, դրին կանաչ խոտի վրայ, իսկ մէկ քանիները ետ դառնալով կրակ տուին իր տունը ու օճախը, ուր անցուցեր էր իր մանկութեան քաղցր օրերը: Յետոյ երբ բոլորակ դաշտին վրայ իրենց տունը կրակէ փու մը կազմելով լուսաւորեց շրջանակները, այն ատու միայն Լուսիկը դրին ձիու մը վրայ, և յուտով մը հեռացան:

Իսկ երբ բացաւ իր աչքերը, ան տեսաւ որ, ինքը կամարակապ սենեակներէն մէկուն մէջ կը գտնուէի, ուր չէի թափանցեր մինչեւ անգամ արեւի ճառագայթները:

Ժ. Գ.

ՅՈՒՆԱՅ ԲԱՆԱԿԻՆ ՄԷՋ

Եւ յանկարծ Հայաստանի արեւմտեան կողմէն երեւեցան յունական լեզգէոնները, և ճամբան հանդիպած գիւղերն ու շէնքերը սկսան մոխրի և աւերակներու կոյտեր դարձնել...

Անի քաղաքը հնցուեցաւ: Ան կ'զգար որ այդ լեզգէոնները դէպ ինչ կուգան, որ հարուածով մը պիտի ջնջէ ու չափաւ երկրին երեսէն չէին Անին, և այդ

պիտիով պատժէ այն յանդուգն Հայերն, որոնք համարձակած են մեծագոր դեսպանին անպատուութեամբ ետ դարձնելու: Եւ գոռոզ Յոյները անողորմաբար կը ջարդէին Հայերը կ'ոչնչացնէին հանդիպած շէնքն ու գիւղը և կը յառաջանային դէպի Հայաստանի սիրտը, դէպի գոռոզ Անին, որ կ'արհամարէր զանոնք:

Յոյները վստահ էին իրենց յաղթութեան վրայ, վստահ էին որովհետեւ անոնք գիտէին, Հայաստանը տէր չունի, գլուխ չունի, որ թեւերուն տակ ժողովուրդ կարողանային դիմադրել անոնք: Ո՞վ կը հանդըգնի իրենց առջեւ ելլել քանի որ գահը թափուր էր, իսկ տէրութեան խնամակալը՝ Վեստ Սարգիս՝ իրենց ձեռքին կոյր գործիք եղած էր:

Եւ դաւաճանը երբոր լսեց Յունաց լեզգէոններուն դէպի Հայաստանի սահմանները մտնելը, սիրտը թունդ ելաւ և փառասիրութեան կրակը բորբոքեցաւ անոր հոգւոյն մէջ: Կ'զգար, որ իր փափաքները կը կատարուին, որ իր ծրագիրները հետզհետէ կ'իրականանան, և մօտ է այն ժամը, երբ արքայական թագը կը դնէ իր գլխուն և կը բազմի Բագրատունեաց գահին վրայ:

Այն ժամանակ վա՛յ իր հաղառակորդներուն...

Եւ Վեստ Սարգիս անիցիւններուն աչքին փոշի փըշելով, յայտնեց անոնց թէ՛ անտեղեակ Յոյներու Հայաստան մտնելէն, հեծաւ իր նժոյգը և սլացաւ Անիէն դուրս:

Եւ երբ դուրս ելաւ Անիի դռներէն, անոր զիմառ զիծը փոխուեցաւ, ուրախութեան և ցնծութեան ալիքներ անցան անոր երեսին վրայէն և անուժգին մարակելով իր ձին, երեսը դարձուց դէպի Հայաստանի արեւմտեան սահմանները, ուր արդէն կը մխային հայ

դիւղերը, և սլացաւ յառաջ:

Անոր ոտքերուն տակ կարծես չըլլար, կարծես օդի մէջ ըլլար, այնպէս կը սլանար, կարծես սիրտը կը ճաթէր անհամբերութենէն, վաղօրօք հասնելու համար Յունաց բանակը:

— Թոբի՛ր իմ ձիս, իմ տնուշիկ նժոյգս այժմ դու զիս Անիէն դուրս բերիր ինչպէս ոսոկ իշխան մը, որ շուտով ներս կը բերես իբրեւ թագաւոր, իբրեւ միահեծան տէր բովանդակ Հայաստանի, կ'ըսէր Վեստ Սարգիս և աւելի կ'արագացնէր ձին:

Անցան քանի մը օրեր: Յորեկը գիշեր էր դարձած իսկ գիշերը ցորեկ. սակայն Վեստ Սարգիսի համար հանգստութիւն չկար: Դեռ կը սլանար յառաջ երբ իրուկուն մը հեռու, հորիզոնի մը վրայ կրակէ բոցեր որոնք երբեմն կը բոցավառէին և երբեմն կը հանդէնէին:

Վեստ Սարգիսի դէմքը պատեց անմիանալի մտաւորութիւն մը և քաշեց ձիւն սանձը, առանց աչքը հեռացնելու բոցիւէն, կարծես կ'զգար, որ այդ բոցերուն մէջ կը կատարուին մարդկային բարբարոսութիւններէն ամենասոսկալի պատկերներ, կարծես իմացաւ որ կ'այրուին հայկական գիւղեր, ու կրակին մատնուելով հայոց կովերն ու ոչխարները, անդ ու անդաստանը, անխնայ կը կոտորուին իր իսկ հայրենակիցներն ու ազգականները:

Վեստ Սարգիս տխրեցաւ, անոր սրտին մէջէն անցաւ տեսակ մը անբացատրելի յուզմունք, առենի մը չափ յեղաշրջեց անոր միտքերը, անոր հոգւոյն բոլոր տրամադրութիւնները:

— Այդ ի՞նչ կրակներ են, դարձաւ ան իրեն միշտ անբաժան Նղոյին, որ նոյնպէս հետաքրքրութեամբ կը նայէր կրակներուն:

— Տէր, այնտեղ Յունաց բանակն է որ տեղաւորւած, ուր մենք կաճապարենք, պատասխանեց Նղոն,

բուն պատասխանէն շեղելով:

Վեստ Սարգիս աւելի մոայլեցաւ: Կ'ուզէի լսել որ այդ կրակները ուրիշ բան մը կը գծակեն և ոչ թէ հրդեհ, աւերածութիւն, Նղոն այդ մասին բան մը չըսաւ, թէ և գիտէր անոնց նշանակութիւնը: Միթէ Նղոն կը սարսափէր իրեն պէս այդ բոցերուն վրայ նայելու մտածեց Վեստ Սարգիս և կրկին դարձաւ անոր.

— Նղո՛, ես քեզի կը հացցնեմ թէ այդ ի՞նչ կրակներ են, որ կը լուսաւորեն խաւար չըջանակները:

— Յունաց բանակի խարոյկներն են, տէր, որուն վրայ անոնք կը տաքցնեն իրենց սառած մարմինները, պատասխանեց Նղոն, դժոխային ժպիտ մը ձգելով:

Վեստ Սարգիս, նայեցաւ անոր և սարսոաց: Իր զինակիցին երեսը զարհուրելի էր:

Անոնք լուռ, կրկին առաջ անցան: Բոցերը հետզհետէ կը պարզւէին և անոնց մէջ կը նշմարուէր չափաւորութիւններ:

— Իշխան, եթէ քիչ մ'ալ առաջ երթանք, կ'երեւաւ, Յունաց բանակը: Չ'ես տեսներ, ահա բլուրին ստորոտէն արդէն կ'երեւան Յունաց տաղաւարները, ըսաւ Նղոն եւ մատով ցոյց տուաւ մօտակայ բլուրին ստորոտը:

Վեստ Սարգիս չպատասխանեց և կրկին առաջ կ'երթային, երբ իրենց ոտքերուն տակ ստուերներու նման բաներ նշմարեցին, որոնք ճամբուն աջ ու ձախ շեղուելով պահուրտած էին թուփերու ու մօցսոսնի բույսեր:

Անոնցմէ մէկ քանիները մինչեւ անգամ խելաքարներու պէս առաջ վազելով նշմարեցին ձիաւորները և ուղղակի ձիերուն ոտքերուն տակ իյնալով, կեցան Վեստ Սարգիսի ձիուն առջեւ:

— Ո՞վ ես դու, ըսաւ իշխանը իր ձիու ոտքերուն տակ թաւալող հառաչող կնոջը, որ ամուր գրկած

էր իր ծծի երեսան։ Յուսահատուած կինը երբ տեսաւ իշխանական զգեստը, և լսեց հայ լեզուն, ուրախութենէն փաթթուեցաւ ձիու ոտքերուն և հառաչելով ըսաւ։

Տէ՛ր, աղատեցէ՛ք մեզ, կը ջարդեն։

— Ո՛վ է ջարդողը, հարցուց խեղդուած ձայնով մը Վեստ Սարգիս։

— Յոյները, տէր, անոնք կրակ տուին մեր գիւղը և անխնայ կերպով կը ջարդեն մեզ,

— Իշխան, թողէ՛ք անոնք և մենք առաջ անցնինք, չնայ տեսներ, ահա խումբ մը Յունաց զօրքեր դէպի մեզ կուտան, ըսաւ Եղօ ցոյց տալով իրենց մօտեցող զինուորական փոքրիկ խումբը։

Վեստ Սարգիս ցնցուեցաւ, թափ տուաւ ձիուն սանձը, և իր ձիուն ոտքերուն տակ կոխկռտելով հառաչող կինը, սլաքաւ առաջ։ Ան լսեց թէ ինչպէս կինը օուր, սիրտ կտրող ձայնով մը կանչեց։

— Անիծեալ ըլլաս, դու ասպանեցիր իմ ծծկեր, մանուկը։

«Անիծեալ ըլլաս», մըմուռ էր ինքն իրեն Վեստ Սարգիս և կը սլանար առաջ, մինչդեռ այդ խօսքերը անջնջիկ կերպով դրոշմուած էր անոր հոգւոյն մէջ։

Վեստ Սարգիս և Եղօ քիչ մըն ալ առաջ դացին, երբ յունաց զինեալ խումբը կեցուց շանոնք,

— Ո՛վ էք դուք և ո՛ւր կ'երթաք, հարցուց խումբապետը, օուրը մերկացնելով և կտրելով իշխանին առաջ։

— Զէնքդ վար առ, մենք թշնամիներ չենք, այլ բարեկամներ, ըսաւ խրոխտ ձայնով մը Վեստ Սարգիս և արիւնը բորբոքեցաւ անոր երակներուն մէջ։ Կ'զգար որ բաղդը իր հետ կատակներ կընէր և հասարակ զինուորն անգամ իր դէմ զէնք կը բարձրացնէր։

— Ուրեմն չ'զի կը տանինք մեր բանակը և այ-

նուհետեւ հրամանատարը գիտէ թէ՛ ինչպէս կը վարուի ձեզի հետ, պատասխանեց խմբապետը։

— Ո՛ւր է ձեր հրամանատարին վրանը, ցոյց տը՜ւէք ինձ, ըսաւ իշխանը։

— Այս պահուս մենք ձեզի կը տանինք, ըսաւ խմբապետը, և իր խումբովը շրջապատելով իշխանն ու իր զինակիցը, ինչպէս գերի մը, մտան Յունաց բանակը։

Վեստ Սարգիս, երբ ալ ու ձախ նայեցաւ, տեսաւ որ ամբողջ Յունաց բանակը խինդ ուրախութեան մէջ էր։ Յունաց բանակին մէջ սկսած էր կերախումբը, հայ չինականներու արիւն քրտնքի աւարով։

ԺԵ.

ԼԵՈՆԵՐՈՒ ԱՒԱԶԱԿԸ ԿՈՒԳԱՅ

Երկու ձիաւոր մարդ կարին քաղաքէն նոր դուրս ելան և ձիերուն զլուխները դարձնելով դէպի Շիրակ, դանդաղօրէն առաջ կ'երթային։ Տխուր և մաայլ էր անոնց դէմքը։ Ոչ մէկ ժպիտ, ոչ մէկ ուրախութեան նշան չէր երեւնար անոնց դէմքին վրայ և բնութեան չքեղութիւնն անգամ չէր ազդեր անոնց մօայլուած դէմքին վրայ, ինչպէս Հայաստանի սիրուն բնութիւնը կը ժպտէր ու կը հրճուէր։ Լեռներն ու դաշտերը

ծածկուած էին գոյնզգոյն ծաղիկներով և կանաչ թաւ չապատ բուսականութիւնը կը չլացնէր մարդու աչքերը:

Չորերուն մէջէն, և ժայռերուն վրայէն ուրախ կը կընչուէր կը թռչկոտէին սառնօրակ աղօղակներուն ջուրերը, որոնք ցած թռչելով ժայռերուն բարձրութիւններէն բերաւոր կաթիլներ կը գոյացնէին և աղամաններու նման պսպղալով արեւի ճառագայթներուն տակ, ուրախ կակաչուէր կը վազէին առաջ, պլպլուր ձայն ձգած էր աւոնց խոխոնջման հետ, իսկ արտուտը սլանալով վեր, այնտեղէն կը մրցէր անոնց ուրախ երգին, հնչեցնելով իր գիւղ ու մետաղեայ մեղեգին, . . .

Բայց այդ ամենը ճամբորդներուն սրտին ոչ մէկ հետք չէր թողեր, ոչ մէկ տպաւորութիւն չէր գործել: Քար էր կոտրուել կարծես անոնց սիրտերը և մոռցուած թան հաստ քօղով մը պատել էր անոնց հոգիները:

Անոնք երկուքն ալ, զէնքի ու գրահի մէջ էին, հուժէու կազմուածքով և լայն ու պինդ թիւղ անքնելով:

Երկար ժամանակ անոնք լուռ առաջ կ'երթային երբ անոնցմէ մէկը ընդհատեց լուռութիւնը,

— Ստեփանիկ, կը տեսնե՞ս արդեօք թէ ինչեր կը կատարուին մեր շուրջ:

— Այո՛, իշխան կը տեսնեմ: Կ'զգամ, որ Հայաստանը նորէն աւերմուտքներու ասպարէզ է դարձած պատուխանց, Ստեփանիկը Հաբելի որդի Հարպիկին:

— Բայց ի՞նչ կ'ուզեն Յոյները մեզմէ, ինչո՞ւ անոնք մեզի հանգիստ չեն թողուր:

— Հը՛մ, ի՞նչ կ'ուզեն . . . Հոյաստանի զահը ոչինչացնել:

— Յետո՛յ, ատկից ի՞նչ կ'օգտուին: Չէ՞ որ Հայաստանը Յունաստանի համար պատնէշ մըն է կազ-

մած և բարբարոսներուն ամէն մէկ հարուածին, Հայերն են իրեն սուրերուն վրայ կրթնած: Հայաստանը չըլլայ, այդ հարուածները իրենք պէտք է կրեն:

— Այդքան հեռու Յոյները չ'են մտածել, իշխան անոնք փառասէր մարդիկ են և կը փափաքին միայն որ իրենց տէրութեան սահմանները ձգուի մինչեւ աշխարհի վերջը:

Ծառ բան կը փափաքին, Ստեփանիկ, բայց տըւողն ո՞վ է: Հայաստանը մեռած չէ, որ Յոյները դիւրութեամբ զայն դաւեն: Եթէ ծանօթ չեն լեռներու աւազակներուն, կը ծանօթանան և համը կ'առնեն:

— Բայց մինչեւ ծանօթանալը անոնք կ'աւերեն Հայաստանը և հետզհետէ Հայաստանի սրտին կը մօտենան:

— Թող մօտենան . . . բայց խուճը մը կ'երեւայ, Ստեփանիկ, ես կը կարծեմ որ անոնք բարեկամներ չեն, այլ թշնամիներ և վա՛յ անոնց եթէ յիշաւի յունական զնդերէն ըլլան, ըսաւ Հարպիկ, և վահանը առաջ քաշելով կուռի պատրաստուեցաւ:

Ստեփանիկը այն կողմ ընայեցաւ, և յիշաւի տեսաւ որ մօտ քսան քսանհի՛դ զինուած մարդ ու զզակի դէպի իրենց վրայ կուգան:

— Լաւ կ'ըսես Հարպիկ իշխան, կ'երեւայ թէ անոնք յունական լեզուներէն են, պէտք է զարնել զանոնք, բայց . . .

— Ի՞նչ բայց, միթէ կը վախնա՞ս անոնց ստուարութենէն:

— Չէ, Հարպիկ իշխան, Ստեփանիկը վախկոտներէն չէ, բայց պէտք է իմանալ, որ անոնց ետեւէն մեծ գունդ կ'ըլլայ և մեր ուժէն բարձր կ'ըլլայ անոնց դիմադրել:

— Լեռներու աւազակը յետի մասին չի մըտածել, պատրաստէ՛, անոնք կը մօտենան: Ըսաւ, Հար-

պիկ և սուրը պատեանէն հանելով մղուեցաւ Յունաց խմբին մէջ:

Յունաց խումբը վայրկեան մը սառածի նման կանգ առաւ: Երազ կը համարէր և չէր կարողանար բացատրել թէ ինչպէս կը պատահի, որ երկու մարդ յանդգնի խումբի մը վրայ յարձակելու: տեսան որ եւրազ չէր, այլ իրականութիւն, երբոր, նշմարեցին թէ իրենցմէ մէկ քանինները դիտարկուելով ինկան, այդ տեսն անոնք սուրբերնին քաջած չըջապատեցին մեր քաջերը:

— Անիծեալներ, որո՞ւ գէժ սուր կը բարձրացնէք միթէ չէ՞ք ճանչնար լեռներու աւազակները ըսաւ Հարպիկ, և իր սուրը միտցնելով երկու յոյներու սիրտը և յետոյ յարձակեցան միւսներուն վրայ: Նոյն հունձքը կ'ընէր նաև Ստեփանիկ, և յոյները մէկը միւսին ետեւէն արիւնաթաթաւ վար կը գլորուէին ձիերէն, երբ անոնցմէ մէկը ձիուն երեսը դարձուց փախաւ: Անոր հետեւեցան միւս ողջ մնացողները:

Հարպիկ, քա՛հ քա՛հ մը թողուց անոնց ետեւէն:

— Վախկոտ չու՛նի՛ր, կը փախչիք, միթէ այդքան երկու մարդու ուժ չունիք:

— Հը՛մ, իշխան, լաւ որս էր, մեր համը առին, ամեն մէկուս բա՛նը վեց վեց ինկաւ: Ափսոս չառափսս, որ մնացեալները փախան, ըսաւ Ստեփանիկ արիւնոտ սուրը սրբելով ինկած Յոյներուն լաթերուն վրայ, պատեանը դրաւ և անոնք կրկին լուռ սկսան առաջ երթալ, թողելով դիակները գիշակերձ ադաւաններուն իր կերակուր:

Գիշերը վրայ հասաւ, և անոնք ճամբան իջեալն մը հասան: ուր ձիերէն վար իջնելով ընթրիքի նստան: Այսօր բաւական գործ էին չ'նած և բաւական երկար ճամբայ կտրեր, Հարպիկ ու Ստեփանիկ չառ պէտք ունէին հանգստութեան,

— Բեր, Ստեփանիկ, տեսնենք ի՞նչ ունիս, պէտք է որ չուտ մը ստամոքսնիս լեցնենք, հանգստանանք, ըսաւ Հարպիկ:

— Իշխան այս իջեալն ոչինչ դատայ ուտելու, գառ միայն խորոված են և չուտով կը բերեն: Անիծաւ յոյները ամէն բան սպնուեր են:

— Ե՛, հոգ չէ, քիչով բաւականանանք, գինի ու գառ կայ, այսօր այդ ալ բաւական է, ըսաւ Հարպիկ, և քիչ մը հոք, ամբողջ գառը առաջինն դնելով սկսան անուշ անուշ ուտել, և գաւաթներով գինի խմել: Ինչ ատենէն անոնց առջեւ գրուած գառը և գինին, անյայտացաւ: Երբ վերջացուցին իրենց ընթրիքը, Հարպիկ իշխանը կռթնեցաւ և սկսան երկու բարեկամ խօսակցել: Իջեալն հետզհետէ կը լեցուէր հիւրերով: որոնց խօսակցութիւնը Յոյներու մասին էր որոնք վերջին օրերը հետզհետէ եկած էին այդ կողմերը:

— Յոյները սաստիկ կատաղած են Հայերուն վրայ, կ'ըսէր գիրուկ մարդ մը, որ արդէն նոր ներս մտեր իջեալնատուն, և սրտմտած դէմքով կը պատմէր իրեն խօսակցից ուրիշ հայու մը:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ է պատահեր հարցուց միւսը:

Անոնց առաջապահները, թուով քսան, քսան հինգ հոգի, որոնք այսօր երբ այս տեղէն վերադարձեր են եղեր, դէպի գլխավոր բանակը, ճամբուն պատահեր են երկու մարդու, յարձակեր են անոնց վրայ, չարդեր են տասներկու մարդ, իսկ միւսները փախչելով զացեր են, և ահա այդ պատճառով անոնք կ'ըստանան բոլոր հայերը սրէ անցնել:

— Միթէ ճի՞շդ է, որ երկու մարդ կրցեր են այդ

քան մարդ սպանենի.

— Ես ինքս տեսայ սպաննուածներուն դիակները, բարեկամ, չհաւատալ անկարելի է, ըսաւ հասարակօրէն:

— Եւ ո՞րոնք են եգած այդ քաջ մարդիկը հարցուց միւսը:

— Անունները յայտնի չեն բայց կ'ըսեն թէ լեռներու աւազակներ են եղեր:

— Հա՛, կը հասկնամ, Հաբել իշխանին որդիքը պէտք է ըլլան, ես լսեմ եմ անոնց ամառն, ըսաւ պանդոկապետը վրայ գալով:

— Բայց գիտէ՞ք, բարեկամ, Յունաց բանակը երբ այս գիշեր կարող է աստիղներեալ եւ վայ քեզի եւ թէ պատրաստութիւն չես ունեցած զանոնք հիւրասիրելու:

— Տէրը մի՛ արասցէ որ անոնք կրկին այս կողմերը գան՝ ես ի՞նչ ունիմ. որ ինչ պատիւ տամ, ըսաւ պանդոկապետը եւ վախճալով ետ քաշուեցաւ:

— Հարպիկն ու Ստեփանիկը լուռ կը լսէին հիւրերուն խօսակցութիւնը եւ կը խնդային: Կ'երեւայ թէ հիւրերէն եւ ոչ մէկը կը ճանչնար զիրենք եւ ոչ ոք ալ չէր հետաքրքրուած իրենցմով: Երբ որ այդ խօսակցութիւնները վերջացան, Հարպիկն ու Ստեփանիկը մեկնեցան քարէ թախտի վրայ եւ իրենց վերնոցը վերանին ձգելով՝ անուշ քուն մտան:

Քիչ յետոյ, պանդոկին մէջ մեծ իրարանցում մը ինկաւ: Գողում, գոչում, հայհոյանք եւ ձիերու գոփիւններ խառնուեցան իրարու:

Երբ Հարպիկն ու Ստեփանիկը աղմուկէն իրենց գլուխները վեր բարձրացուցին անոնց դահլիճը, ուր իրենք անուշ քուն էին մտած Յոյներով լեցուն գտան: Անոնցմէ մէկը բռնած էր պանդոկապետին օձիքէն եւ շարունակ թափահարելով կը գոռար:

— Անիծուած հայ այս պահուստ մեզի համար ընթրիք պատրաստէ թէ ոչ գլուխդ կը թռչի:

Իջեալապէս վախէն գլուխը կորսնցուցեր էր զոգորջուն ձայնով մը, կ'ըսէր:

— Ողորմեցէք, տեարք, ես ամէն բան կը պատրաստեմ,

— Դէհ, գնա իսկոյն պատրաստէ, ըսաւ յոյն իշխանը, եւ անոր վզին հրելով թողուց:

Իջեալապէս լռակցի մը մէջ անյայտացաւ մինչդեռ Յոյները գուշերով դիւին առաջները քաշելով, սկսան ագահութեամբ խմել եւ հայհոյական երգեր երգել: Անոնք մինչեւ անգամ չնշմարեցին Հարպիկ ու Ստեփանիկը, որոնք կոթնած դեռ կը լսէին եւ կը ըսպասէին թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ վերջը:

Անոնք տեղերնուն շարժելու մտադրութիւն անգամ չունէին, թէեւ կը կասկածէին, որ եթէ իրենք ճանչցուէին որ լեռներու աւազակները իրենք են, այն ատեն անոնց փրկութիւն չկար:

— Զոյա, քաջէ գինին գլուխդ եւ խմէ քէֆ ընելու տեղեր են, այստեղ որքան կարելի է պէտք է քէֆ ընել թէ՛ գինին ձրի է եւ թէ սիրուն օրիորդները: Ե՛՛ որ մեր հրամանատարը իրաւունք է տուած սրտերն ու ուզածները ի գործ դնել հայերու վրայ, կ'ըսէր յոյն իշխան մը՝ միասին:

— Հա՛ ատոր մասին խօսք չունիմ, մենք աւելի լաւ աւար կունենանք երբ Անի քաղաքը հասնինք, բայց թէ մինչեւ տնտեղ հասնիլը՝ ես կեփիմ վրէժիս: Կրութեան կրակով: Այսօրուան անպատուութիւնը, որ հասցուցին ինձ երկու աւազակները եւ մոռնալ չեմ կրնար, եթէ անոնք անգամ մ'ալ ճանկա իյնան, ալ ասոնց ազատութիւն չկայ, պատասխան եմ միւսը եւ գիշիկ ամբողջ գաւաթը մէկ ումպով գլուխը քաշեց: Հարպիկ ու Ստեփանիկ իրարու երես նայեցան:

Անոնց աչքերը վառուեցան կատաղութեամբ, և յանկարծ ոտքի կանգնելով սուրբը մերկացուցին:

— Ո՞վ էր, որ լեռներու աւազակներուն կ'ուզէր կրկին հանդիպել, ես այստեղ եմ, անօրէն յոյներ, ըսաւ Հարպիկ և սուրը օրօրելով ջախջախեց յոյնի մը գլուխը:

Յոյները վախերնուն կարկամեցան անոնցմէ մէկ քանինները միայն սուր մերկացուցին, սակայն գլուխներնին գինիէն այնքան տաքցուցեր էին, որ՝ պղտոր աչքերով չէին կրնար տեսնել, թէ ինչպէս Հարպիկի և Ստեփանիկի սուրբը իրենց հռենձքը կընեն և դանդաղութեամբ դէպի դուռը կ'երթային:

Յոյները այն ատեն սթափեցան, և տեսան որ իջեւանատունը չկան լիւններու աւազակները, այլ անոնք այդտեղ ալ մէկ քանինները կոտորելով անյայտացեր էին:

ԺԴ.

ՎԻՐԱԽՈՐՈՒԱԾԸ

Դարբին Ղեւոնդ քանի մը տեղէն վիրաւորուած, միշտ փորին վրայ կը սողար առաջ, դէպի ո՞ւր, ինքն ալ չէր հասկնար: Ան չէր գիտեր թէ իրեն ինչ է պատահած կամ ինչ է կատարուած. կ'զգար միայն, որ աչքերը հեղձեալ կը մթնային, գիտակցութիւնը կը խաւարէր և քիչ մը խոր կակիծը կը ցնցէր իր մարմինը: Ան ձեռքը կը տանէր դէպի վիրաւորուած տեղերը, և երբ կ'զգար թացութիւնը, ինքիքին կը զար-

մանար թէ ո՞րտեղէն է այդքան ջուր, և ինչո՞ւ իր ձեռքերը թաց են...: Խեղճ, չէր հասկնար որ ինքը իր սեփական արեան մէջ կը լողար:

Ան հասած էր իր նազելի աղջկանը Լուսիկի ձեռատունկ պարտէզը ուր, վարդի թուփի տակ, դադար առնելով, դարբինը խոր հառաջանք մը արձակեց և ցաւէն կ'զրուեցաւ: Այս տեղ զգաց, որ այլ եւս չկրնար առաջ երթալ ու ցաւը սոսկալի կերպով կը նեղացնէր զինքը: Կարծես թէ անզգայ դարբինը ցաւի կսկիծէն ողբաւ հողը ճանկրտել և վարդի թուփն էր, որմէ Լուսիկը արէն առաւօտ անուշահոտ փունջեր կը կազմէր և՛ կը զարդարէր իր սենեակը. իսկ հրմա որ արդէն նոյն թուփի տակ կ'իսաման ինկած էր դարբին Ղեւոնդը և անօգնական, անտէր, ամենէն մոռցուած կը մեռնէր, կը կտրուէր անոր կեանքին թելը...: Ո՞նք էր Լուսիկը, ո՞ւր էր իր սիրածը փայփայած աղջիկը. միթէ մոռցա՞ւ հայրը...:

— Ո՞ր կաթիլ մը ջուր, ես կը պապակիմ, ըսաւ ան և ցաւէն ցնցուելով, իր խաւարած աչքերը դարձուց դէպի անուշ երկնակամարը, ուր ջինջ եթերին մէջ, այնպէս կը փայլփլէին աստղերը:

Եւ դարբին Ղեւոնդ կը նայէր երկինքին, կը նայէր իր պազ, անթարթ, սարսափով լեցուած աչքերով և կը դիտէր աստղերը: Ան ճիգ կընէր հասկնալու թէ՛ այդ ինչ լոյսեր են, և ինչու այդպէս շատ. ո՞վ է վառեր այդքան ճրագներ, ինչո՞ւ ինչ պետք, չէ որ իր խճիթին մէջ միայն ճրագ մ'էր որ կը վառէր, հատ մը միայն, որ աղօտ կերպով կը լուսաւորէր իր շուրջը... մինչդեռ այդ ճրագները շատ են, և խիստ լու-

սաւոր են, որոնց լոյսը կը խողովոյն իր աչքերը... Դարբին ղեւոնդ ճիգ կընէր իր աչքերը շտեմանելու ու անոր այդքան բազմաթիւ ճրագները, սակայն բոլորը դուր են. եւ. ան զգար, որ աչքերը չեն փակուիր, մինչ ճրագները աւելի և աւելի պայծառ կը փայլին:

Յանկարծ դարբինի տանջուած դէմքին վրայ ժըպիտ մը կ'երեւայ, ժպիտ մը, որ առժամանակ մոռցւել էր ամէն ինչ և անոր հոգին ցնծայ: Այն ատեն ան միտքը կը բերէ իր Լուսիկը և բազմաթիւ ճրագներ վառելուն պատճառն կ'իմանայ. «Հըմ, կը մտածէր ան, Լուսիկիս հարսանիքն է այժմ կը հասկնամ թէ ինչու Լուսիկը այսքան ճրագներ է վառեր»:

— Էյ, Լուսիկ, սիրելի աղջիկս, չե՞ս տեսներ ձեռքերս մրոտ են, երես կեղտոտ, ջուր բեր որ մաքրուիմ, զարգասուիմ և սկսիմ իմ պաշտ, իմ եալլին. չէ՞ որ իմ միակ ուրախութիւնս դու ես, իմ աչքիս լոյսը, իմ աղիք աղջիկս... բայց փեսան ի՞նչու կ'ուշանայ, ինչո՞ւ չի գար... Է՛հ, կրկին ան իր խենդութիւնները միտքն է բերեր. բայց մարեցան ճրագները, այս ինչ է, սրտիս վրայ կը ծանրանայ ծանր բեռ մը, աչքերս կը մթանան, աղջիկս, Լուսիկ, Լուսիկ, ուր գացիր, ի՞նչու ինձի մինակ թողուցիր. միթէ չ'ես խղճար ինձի... խղճա՛, կուրծքիս ծանր բեռը վերցո՛ւր և վառէ ճրագները...»

Խաւարեցաւ դարբինի միտքը և ամէն ինչ անյայտացաւ անոր աչքերէն: Աչքերը թէև բաց էին բայց բան մը չէին տեսներ անոնք. կորսնցուցեր էին իրենց տեսողութեան կարողութիւնը: Մինչև անգամ չլսեց ձիերուն դոփիւնները, որոնք կը լսուէին Անիի կողմերէն: Դարբին ղեւոնդ չգաց մինչև անգամ թէ՛ ինչպէս խումբ մը ձիաւորներ կանգ առին ճիշտ իր գլխուն տակ և զգուշութեամբ վեր առին ճիշտ իր գլխուն տակ և զգուշութեամբ վեր առին զինքը:

Այս խումբին մէջ չար ղեւահաս օրիորդ մըն ալ, որ անգամ մը իրեն հետ խօսակցե. էր, շատ անգամ զինքը մխիթարեր էր: Դոհարիկն էր այդ օրիորդը, Վահրամին աղջիկը, որ Անիէն դիտելով հրդեհին ցոլքերը շտապած էր օգնութեան հասնիլ: Արտասուելից աչքերով Դոհարիկը ծունկ էր չոքեր դարբինի առջև և իր ձեռքերով լուարով անոր վէրքերը, կ'աշխատէր դադրեցնել արիւնի հոսումը: Դարբինը չէր տեսներ և զգար: Ո՛հ, եթէ ան կը տեսէր թէ ով իր քով կը գտնուէր, խորին ակնածանքով ոտքի կ'ելլէր ու կ'ըսէր.

— Բարի՛ ես եկեր իշխանուհի, տունը քուկդ է, հրամայէ ինչ որ կ'ուզես: Սակայն հիմա լուռ էին անոր շուրթերը, անշարժ անոր դէմքի մկանսները: Մեռելային գունատութիւնը պատած էր արդէն անոր չարչարուած դէմքին վրայ:

— Հարպիկ, Հարպիկ, ձայն տո՛ւր իշխանուհիդ կը կանչէ, կ'ըսէ: Դոհարիկ իր աչքերէն կը հոսեցնէր արցունքի առատ աղբիւրներ:

— Զո՛ւր, կաթիլ մը ջուր, կանչեց յանկարծ դարբինը և ցաւէն սկսաւ կրկին հողը ճանկրտել:

Դոհարիկ ջուր տուաւ անոր և յոյսը կենդանացաւ անոր մէջ: Զգաց, որ պէտք է փրկուի դարբինը, որուն վէրքերը թէև ծանր բայց մահացու չէին. Դարբին ղեւոնդը միայն արիւնաքամ եղած էր:

Վէրքերը կապելէ յետոյ Դոհարիկ հրամայեց ըզգուշութեամբ տեղափոխել զայն մօտակայ հովուի խրճիթը, յետոյ, դիմելով իրեն հետ ձկող մարդոց, հարցուց.

— Զգա՞ք օրիորդը:

— Ո՛չ իշխանուհի, հետքն ալ չկայ:

— Լուսիկս գտէ՛ք, եթէ ոչ ես կը խենթանամ ըսաւ Դոհարիկ սրտակտուր ձայնով մը:

սաւոր են, որոնց լոյսը կը խողովոյն իր աչքերը... Դարբին ղեւեղ ճիգ կընէր իր աչքերը չտեսնելու ու անոր այդքան բազմաթիւ ճրագները, սակայն բոլորը զուր են. եւ. ան զգար, որ աչքերը չեն փակուի, մինչ ճրագները աւելի և աւելի պայծառ կը փայլին:

Յանկարծ դարբինի տանչուած դէմքին վրայ ժպիտ մը կ'երեւայ, ժպիտ մը, որ առժամանակ մոռցւել էր ամէն ինչ և անոր հոգին ցնծայ: Այն ատեն ան միտքը կը բերէ իր Լուսիկը և բազմաթիւ ճրագներ վառելուն պատճառն կ'իմանայ. «Զըմ, կը մտածէր ան, Լուսիկիս հարսանիքն է այժմ կը հասկնամ թէ ինչու Լուսիկը այսքան ճրագներ է վառեր»:

— Է՛յ, Լուսիկ, սիրելի աղջիկս, չե՞ս տեսներ ձեռքերս մրոտ են, երեսս կեղտոտ, ջուր բեր որ մաքրուիմ, զարգասուիմ և սկսիմ իմ պաշտ, իմ եալլին. չէ՞ որ իմ միակ ուրախութիւնս դու ես, իմ աչքիս լոյսը, իմ աղիւղ աղջիկս... բայց փեսան ի՞նչու կ'ուշանայ, ինչո՞ւ չի գար... Է՛հ, կրկին ան իր խենդութիւնները միտքն է բերեր. բայց մարեցան ճրագները, այս ինչ է, սրտիս վրայ կը ծանրանայ ծանր բեռ մը, աչքերս կը մթանան, աղջիկս, Լուսիկ, Լուսիկ, ուր գացիր, ի՞նչու ինծի միակ թողութիւն միթէ չես խղճար ինծի... խղճա՛, կուրծքիս ծանր բեռը վերցուր և վառէ ճրագները...»

Խաւարեցաւ դարբինի միտքը և ամէն ինչ անյայտացաւ անոր աչքերէն: Աչքերը թէև բաց էին. բայց բան մը չէին տեսներ անոնք. կորսնցուցեր էին իրենց տեսողութեան կարողութիւնը: Մինչև անգամ չլսեց ձիերուն զոփիւնները, որոնք կը լսուէին Անիի կողմերէն: Դարբին ղեւեղ չգաց մինչև անգամ թէ՛ ինչպէս խուժ մը ձիաւորներ կանգ առին ճիշտ իր գլխուն տակ և զգուշութեամբ վեր առին ճիշտ իր գլխուն տակ և զգուշութեամբ վեր առին ճիշտ իր գլխուն տակ:

Այս խուժին մէջ Կար ղեւեղ օրիորդ մըն ալ, որ անգամ մը իրեն հետ խօսակցեց. էր, շատ անգամ զինքը մխիթարելու էր: Դոհարիկն էր այդ օրիորդը, վահրամին աղջիկը, որ Անիէն դիտելով հրգեհին ցոլքերը շտապած էր օգնութեան հասնիլ: Արտասուալից աչքերով Դոհարիկը ծունկ էր չոքեր դարբինի առջև և իր ձեռքերով լուսով անոր վերքերը, կ'աշխատէր դադրեցնել արիւնի հոսումը: Դարբինը չէր տեսներ և զգար: Ո՛հ, եթէ ան կը տեսնէր թէ ով իր քով կը գտնուէր, խորին ակնածանքով ոտքի կ'ելլէր ու կ'ըսէր.

— Բարի՛ ես եկեր իշխանուհի, տունը քուկդ է, հրամայէ ինչ որ կ'ուզես: Սակայն հիմա լուռ էին անոր շուրթերը, անշարժ անոր դէմքի մկանսները: Մեռելային գունատութիւնը պատած էր արդէն անոր չարչարուած դէմքին վրայ:

— Հարպիկ, Հարպիկ, ձայն տո՛ւր իշխանուհիդ կը կանչէ, կ'ըսէ: Դոհարիկ իր աչքերէն կը հոսեցնէր արցունքի առատ աղբիւրներ:

— Ձո՛ւր, կաթիլ մը ջուր, կանչեց յանկարծ դարբինը և ցաւէն սկսաւ կրկին հողը ճանկրտել:

Դոհարիկ ջուր տուաւ անոր և յոյսը կենդանացաւ անոր մէջ: Ձգաց, որ պէտք է փրկուի դարբինը, որուն վերքերը թէև ծանր բայց մահացու չէին: Դարբին ղեւեղը միայն արիւնաքամ եղած էր:

Վերքերը կապելէ յետոյ Դոհարիկ հրամայեց ըզգուշութեամբ տեղափոխել զայն մօտակայ հովուի խրճիթը, յետոյ, դիմելով իրեն հետ ճկող մարդոց, հարցուց.

— Ձգտա՞ք օրիորդը:

— Ո՛չ իշխանուհի, հետքն ալ չկայ:

— Լուսիկս գտէք, եթէ ոչ ես կը խենթանամ և քաւ Դոհարիկ սրտակաւոր ձայնով մը:

— Իշխանուհի՛ մենք ամէն տեղ փնտոցինք, ոչ մէկ տեղ չգտանք զինքը, ոչ մենած և ոչ կենդանի։

— Մոխրի և փլատակներու տակ տեսէ՛ք գուցէ կ'այրի...

— Մենք ամբողջ տունը տակն ու վրայ ըրինք, ոչ մէկ տեղ չերեւար։

— Ա՛խ, ուրեմն չարագործները ուզելով սպաննել հայրը, յափ ակած են աղջիկը, ըսաւ խելահիշ Գոհարիկը և նայւածքը պըտըտցելով, աղեգալար ձայնով մը գոչեց։

— Լուսի՛կ, Լուսիկ, ո՛ւր ես, ձայն տուր քոյրիկդ է որ քեզ կը կանչէ։ Բայց Լուսիկ չկար։ Գոհարիկի հարցումին միայն գերանները պատասխանեցին իրենց ճարճատիւնով։

— Մէկ քանի հոգի հետեւեցէք չարագործներուն գուցէ ետ դարձունէք Լուսիկը, հրամայեց Գոհարիկ, յուսահատութենէն դալարուելով իր ձեռքը։

Ձիաւորները թռան զանազան կողմեր, Գոհարիկը թողլով վիրաւորուածին քով։ Այդ ատեն, հորիզոնէն իւր գլուխը հանեց մաշած և տոգոյն լուսինը, իր մեղմ լոյսով լուսաւորեց սղապատ տեսարանը։

ԺԸ.

ԴԱԻԱՃԱՆԸ Կ'ԱՌԱՋՆՈՐԴԷ

Վեստ Սարգիս Եղօյի հետ Յունաց բանակը մտնելով, մեծ շուքով ընդունուեցաւ Յունաց հրամանատարէն։ Այդ միջոցին կեր ու խումի հետ էր ան, երբ լայտնեցին թէ Հայոց իշխան Վեստ Սարգիսը կը փափաքի ներկայանալ իրեն։ Հրամանատարը վեր թռաւ ուրախութենէն վեր թռաւ ճոխ սեղանէն և գէպի վըրանի մուտքը դիմեց, ուր Վեստ Սարգիսը տեսնելով, երկնցած ու ներս հրաւիրեց զինքը։

Գինիի շոգիններով լեցուն էր հրամանատարին գլուխը և իր ներքին ցնծութիւնը չկրցաւ պահել Վեստ Սարգիսը տեսնելով։

Գիտեր որ այդ հայ իշխանը դիւրութիւններ պիտի տար Հայաստանի մէջ աւելի աւերումներ, աւելի կոտորածներ ընելու։ Կը հասկնար Վեստ Սարգիսի տենչանքը, ուստի ամէն կերպով կ'աշխատէր շոյել անոր այդ ինքնասիրութիւնը։

— Բարով, հազա՛ր բարով ես եկեր իշխան, մենք քեզ վաղուց կը սպասէինք, հրամանատարը կեղծ ժըպիտով մը նստեցնելով իրեն մօտ։

— Հա՛, ես գիտեմ որ ուշացայ. բայց փնտ

նի, մեղքերնիս կը քաւենք, պատասխանեց Վեստ Սարգիս:

— Հոգ չէ, իշխան լաւ ժամանակ հասար, հիմա մենք քէֆ կ'ընենք, իսկ վաղը մեր ընկիւքի մասին կը մտածենք: Ե՛յ, երգիչներ, երգեցէք ուրախ երգեր, իսկ դուք հնչեցուցէ՛, ձեր փողերը և զարկէ՛ք թըմբուկները, թող ամէնքը իմանան, որ մեր մեծաշօր կայսրը պատուել գիտէ այն հայ իշխանը, որ հընազանդ է իրեն, ըսաւ հրամանատարը և ձեռքով նշան ըսաւ:

Այդ միջոցին փողերը հնչեցին. տաւիղները ածել և երգիչները երգել սկսան, որ պէտքի ուրսխացնեն նոր հիւր եկող հայ իշխանը:

Սկսուեցաւ քէֆը: Յունաց իսկական ղեղիս քէֆը: Գինիի գոլորչիները արդէն կ'աղբէին սեղանակրցներուն, կ'աղղէին նաեւ Վեստ Սարգիսի ուղեղին: Ան կ'զգար որ իր գլուխը հեծողհետէ կը տաքնայ իր միտքը կը պղտորի, իսկ իր գիտակցութիւնը կ'ստանար: Ան պղտոր աչքերով կը նայէր, և բաժակ բաժակի ետեւէ կը դատարկէր, երբ նկատեց, յանկարծ, որ խումբ մը կիսամբակ աղջիկներ ներս մտան և սկսան պարել: Վեստ Սարգիսը քիչ մնաց խելքը թոցէր, ջան կը կարծէր, թէ ինք այդ րոպէին երկրի վրայ կ'ապրէր, այլ երկինքի մէջ ուր անմարմին հոգիները շրջան կազմած կը պարեն այնպիսի եղանակով մը, այնպիսի եղանակով մը, այնպիսի նաղ ու կոտրւածքով որ ամենապաղաւթէն մարդկանց սրտերն ալ կը հալեցընէին:

— Ինչպէս, կը հա՛ւնիս հիւրերուս, հարցուց յոյն հրամանատարը, երբ նկատեց Վեստ Սարգիսի աչքերուն մէջ առանձին ոգեւորութեան փայլ մը:

— Հրաշալի է, իշխան, հրաշալի պատասխանեց Եստ Սարգիսը, աչքը շնորհակցելով հուրիններէն:

— Այս յունական պաթ է. այս պարը շատ կը սիրեն մեր իշխանները և Յունաց մայրաքաղաքին մէջ առանց այս պարին ոչ մէկ զուանճութիւն չի կրնար ըլլալ:

— Հրաշալի է, անմասն է, իշխան կրկնեց նորէն Վեստ Սարգիս խելքը կորսնցուցածի նման:

Եւ մինչդեռ իշխանները այդպէս քէֆ կ'ընէին, նոյն քէֆը կ'ընէին զինուորներն ալ: Որոնք ալ հետեւելով իրենց հրամանատարի օրինակին, ցերեկով կը կողոպտէին, կը թալլէին Հայոց գիւղերն ու քաղաքները, գիշերով կը յանձնուէին ղեղիս ու անառակ կեանքի: Եւ յունաց բանակը իր ցոփ կեանքով նման չէր ամենեւին օրինակելի բանակի մը, որ կը մտածէր միայն խրախճանալ և միայն ուրախանալ:

Այդ զէպքէն յետոյ Յունաց բանակը հանուելով իր տեղէն առաջ չարժեցաւ զէպի Հոյաստանի ներքը, նպատակ ունենալով հասնիլ Անի քաղաք: Այդ բանակին կ'առաջնորդէր Վեստ Սարգիս և ամէն քայլափոխին ցոյց կ'ուտար անոնց ճամբան, կը յայտնէր թէ ով կը հակառակի, և ով համամիտ է իրեն:

Եւ անոնք կ'առաջարէին քանդելով, աւերելով և կոտորելով, մինչ Վեստ Սարգիսի սիրտը թունդ կ'ելլէր քանի մօտենային Անիին: Մոխրի և աւերակներու կոյտեր կը ձգէր իր ետեւը և կշտապէր Անի, որպէսզի դափնեայ պսակներու արժանանայ...

Ճիշտ այդ ժամանակին էր, երբ լուր քերին Յունաց հրամանատարին թէ՝ առաջապահ խումբը, վերադառնալու միջոցին, ջարդ է կրեր երկու աւազակներէ:

Գողող Յոյնը վրդովեցաւ և բարկութեամբ լեցուեցան անոր մանր, բայց խորամանկ աչքերը, յետոյ դառնալով Վեստ Սարգիսին ըսաւ.

— Իշխան, որոնք են այդ յանդրւզն մարդիկը, որ կը համարձակին յարձակիլ իմ առաջապահ խմբիս վը-

լայ, միթէ՞ անոնք չեն գիտեր թէ ինչպէ՞ս կը պատ-
ժեմ զիրենք:

— Ատիկա լեռներու աւազակն է անշու՞շտ, իշխան
որ անհաւգիստ կ'ընէ շրջակայքը: Պէտք է պատժե,
այդ յանդուգները:

— Ո՞վ է այդ լեռներու աւազակը:

— Պաղին դաւառի իշխան Հաբելի որդիքը, տէ՛ր
անոնք վաղուց է որ հանգիստ չեն մնար իրենց տեղը:

— Աւազակ, և յարձակում գործէ բանակի վրայ,
այդ ինչ խաղ է, Վեստ Սարգիս, որ կ'ընէ, միթէ կը
կարծէ՞ ատով մեզ ետ դարձնել... հա՛... հա՛...
հա՛... հեղնօրէն ժպտեցաւ հրամանատարը:

— Եւ անոնցմով անա շրջապատնւած Վահրամ
իշխանը, որ կը ցանկայ Հայաստանի գահը հոստա-
տուն պահել և ընդիմանալ կայսեր, ըսաւ Վեստ
Սարգիս:

— Լաւ, եթէ այդպէս է, մենք առաջ ատոր կողմ-
նակից աւազակներու երկրորդը մոխիր կը դառնանք
և յետոյ իրեն հետ կը խօսինք:

— Այդպէս ալ պէտք է, տէ՛ր, իմացէք որ առա-
ջին աւազակը և Վահրամի կողմնակիցը Հաբել իշխանն
է, պէտք է նուաճել անոր երկիրը:

— Մենք մօտ ենք Պաղին դաւառին, ուրեմն
պէտք է շտապել, ոչնչացնել անոր երկիրը քանի դեռ
պատրաստութիւն չէ տեսեր:

— Այո՛, պէտք է շտապել, բայց միեւնոյն ժա-
մանակ պէտք է զգոյշ մնալ: Հաբել խորամանկ աղ-
ուես է և մեր հոտը վաղոնց է առեր ու դարանի մը-
տեր:

— Է՛հ, ան ալ խօսք է, իշխան, դարանի մտեր.
չեմ հասկնար խումբ մը աւազակներու դարան մտնե-
լը: Եւ դու կը տեսնես թէ ինչպէս այդ աւազակները
քիչ ատենէն ոտքերս կը լզեն և թողութիւն կը խըն-

ըրեն, բայց եղածը խօսելով, հիմա ժամանակը չէ այդ
մանր բաներով զբաղելու, այլ պէտք է Անի շտապել,
ըսաւ մեծամիտ Յոյնը ինքզինք գովելով, և հրամայեց
բանակին շարժիլ:

Դեռ Յունաց բանակը առաջին իջեանը նոր էր հա-
սեր, երբ Վեստ Սարգիս և յոյն հրամանատարը, հեռու
ճամբուն վրայ, փոշիի մապ մը նկատեցին: Կ'երևայ
թէ խումբ մը զէպի իրենց բանակը կը շլանար. բայց
թէ որոնք էին ատոնք թշնամի թէ բարեկամ — այն
անյայտէր:

— Թմբուկը զա՛րկ և հրամայէ պատրաստ ըլլալ
զիմադրելու, ըսաւ յոյն հրամանատարը և զէնքի կան-
գեց զինուորները, բայց անոնց զաւմանքը մեծ հզաւ,
երբ իրենց առջեւ նշմարեցին փոքրիկ խումբ մը, որոնց
առաջնորդը դեռ հեռուէն կը կանչէր. —

— Է՛յ, կայսեր քաջ գինուորները, վար դրէք
ձեր զէնքերը, մենք ձեր թշնամիները չե՛նք այլ բա-
րեկամները:

Յունաց բանակը միամիտօրէն ներս ընդունեց այդ
փոքրիկ խումբը, որուն առաջնորդը շուտով ներկա-
յացաւ յոյն հրամանարին:

— Ո՞վ էք դուք և ի՞նչ կ'ուզէք ըսաւ գորոզու-
թեամբ յոյն հրամանատարը, առանց նայելու իր առ-
ջեւ կանգնած իշխանին:

Յոյն հրամանատարին գէմքը ցնշուեցաւ ուրա-
խութենէն:

— Ի՞նչ է անունդ, իշխան ըսաւ աւելի քաղցր
ձայնով:

— Թլպաղոտոյ բերդի իշխան Թորոսիկ, քու ծա-
ռան, պատասխանեց հայ իշխանը գլուխը խոնարհե-

լով:

— Բարի է ուրեմն, դուն կը վարձատրուիս մեր կայսրէն:

— Ես միշտ քու ստուերին եմ, տէր, հիմակ ալ պատրաստ եմ գործով ցոյց տալու:

— Ապրիս, Թորոսիկ իշխան, բայց ըսէ ի՞նչ կընէ այդ աւագակը՝ Պաղինի տէրը:

— Տէ՛ր, ան իր դուռերը պատրաստեր է և դարանի մտեր. նա չի ճանչնար կայսեր իրաւունքը:

— Մենք շուտով կը հասկցնենք անոր թէ որու հետ գործ ունի, իշխան հոգ մի ընէք, շուտով անոր դիակը շունչերու պիտի տամ, ըսաւ յոյն հրամանատարը:

— Այո՛, պէտք է, պէտք է անոնց դիակները շունչերու տալ. բայց ատով սիրտս չի գովանար: Աթէ ձեռքս ինչայ այդ ձեռք աղուէսը, այն ժամանակ ես անոր արիւնը կը խմեմ:

— Յոյն հրամանատարը կը ցնծար ներքոտ ուրախութենէն:

— Ի՞նչու, միթէ ան քեզի այդքան ցաւցողե՞ր է հալցուց վեւտ Սարգիս, որ մինչեւ այդ ժամանակ լուռ մտիկ կ'ընէր անոր խօսակցութիւնը:

— Այո՛, իշխան ան խլած է մինչեւ անգամ տըղաս և ինծի դէմ զինուած է: Որդին հոր գէմ զինել... միթէ այդ տանելի՞ է, միթէ այդ դառն հարուածը կարող է մոռնուլ Թորոսիկ իշխանը...

— Համբերութիւն իշխան ամէն բան լաւ կերթայ և մենք շուտով Պաղինը մոխրմ կը դարձնենք, ըսար, յոյն հրամանատարը և հրամայեց մեծարանքներ ընել Թորոսիկ իշխանին:

Վեհտ Սարգիս ալ կը ցնծար սրտին մէջ թէ իրեն դաշնակից մը գտաւ և մէկ դաւաճանը երկուքի փոխւեցաւ...

Թշուառ Հայաստան...

ԺԻՐ.

ԽԵՆԹԸ ԿՈՒԼԱՅ

Խենթը իր ստանձնած պարտաւորութիւնը կատարելով, Հարելի մօտէն կը վերադառնար դէպի Անի: Այժմ ան բոլորովին փոխուեր էր և ամենեւին խենթի նմանութիւն չունէր: Ան նստած էր կարմիր ձիու վրայ և զէնք ու զրահի մէջ կորսուած, արագութեամբ առաջ կը քշէր ձիւն, Դէմքը այդ միջոցին խիստ մտածութեամբ կ'իջեցրէր հոգին և կ'ալէկոծէր սիրաւ, Հայաստանի վերջին դէպքերը խիստ վրդովեւ էին իր սիրտը և կը զգար թէ Յովհաննէր Թադաւորի մահուընէն յետոյ, Հայաստանի գլխուն չարագուշակ բան մը կը պտըտէր, որ կը սառսրեցնէր իր մարմինը: Այդ բանը կը զգար թէ ինքը և թէ՛ իր տէրը՝ Վահրամ իշխանը:

Այս, ան լաւ կը յիշէ այն օրը, երբ Վահրամ իշխանը մօտենալով, իրեն շնչաւոր նայեցաւ իր վշտալից ու թախծալից աչքերով, դառնագին սիրտով ըսաւ:

— Ներսէ՛ս, իմ Ներսէ՛ս, կը սիրե՞ս զիս:

Ես զարմացայ և իր դէմքը դիտեցի, կարծես ճիշդ այս րոպէին մէջ ըլլար: Իմ տիրոջս դէմքը մօռայլ էր և գունատ, իսկ աչքերը արտասուալից: Ես յուզուեցայ, ինկայ Վահրամ իշխանին ոտքերը և ըսի:

— Ի՞նչ կը հրամայես, տէր, քեզ որ չսիրեմ ո՞վ պիտի սիրեմ, տանդ մէջ ես ծնած եմ և ա՛նած:

Ան կրկին հարցուց.

— Ներսէս, կը սիրե՞ս զիս:

Ես չորսին իր երեսը նայեցայ, տեսայ որ կատակ չընէր՝ լրջօրէն կը հարցնէ, այնպէս ինչպէս Յիսուս կը հարցնէր իր աշակերտին. «Սիրժովն Յովնանու, սիրե՞ս զի՛ս»: Աստուած իմ, մտածեցի ես, մի՞թէ իմ տէրս անհաւատարմութեան բան սը տեսեր է իմ մէջս, որ կուզէ փորձել զիս, սակայն միթէ չգիտէր, որ ես իր զրան հաւատարիմ շունն եմ և պատրաստ եմ արեան վերջին կաթիլս թտփել իրեն համար:

Ան դարձեալ կրկնեց:

— Ներսէս, իմ ներսէ՛սս, կը սիրե՞ս զիս:

Ես վազումս ինկայ իր ոտքերը, և արտասուէքովս լուարով իր ոտքերը, ըսի.

— Տէ՛ր, միթէ չգիտե՞ս որ ես քու հաւատարիմ շունն եմ:

— Ուրեմն եթէ այդպէս է, ոտքի ել և լսէ ինծի, ըսաւ և ինքը նստելով աւելցուց.

— Այսուհետեւ քու անունդ ալ Ներսէս չպիտի ըլլայ այլ Խենթ, կը հասկնաս: Ներսէսը մեռաւ և Խենթը ծնաւ:

Ես սոսկացի. քրտինքի խոշոր կաթիլները դուրս ցուցին ճակատէս և սարսափելով իր դէմքը դիտեցի. «Ինչ կ'ըսէ իշխանը, միթէ ան խելքը կորսնցուց»: — Մի՛ զարմանար, Ներսէ՛ս այսուհետեւ քեզ Խենթ կ'անուանենք և դո՛ւն ալ Ներսէս չես կոչուիր: Եթէ սիրէս տէրդ, եթէ կը սիրես հայրիկդ — այդպէս պիտի անուանուիս:

Ես հասկցայ չր միտքը և առանց երկար մտածելու պատասխանեցի:

— Համաձայն եմ, իշխան, հրամանիդ: Ինչ պիտի ընեմ:

— Հստ ինծի, քեզի յայտնի է, որ ծառաներէ

մէկը մեռեր է: Ես կը հրատարակեմ թէ Ներսէսն է մեռեր և նա այլ ևս չկայ աշխարհիս երեսը, իսկ դուն փոխելով քու հանդերձներդ, դէմքիդ արտայայտութիւնը, խենթութիւններ պիտի ընես Անիի փողոցներուն մէջ և յետոյ գաղտնի կերպով, ամէն ինչ տեղեկացնես ինծի, Հակիրճ, դուն Խենթ անուան տակ իմ լրտես պիտի ըլլաս: Հայաստանի գլխուն փոթորիկ մը կը պըտըտի և Հայոց խնամակալը Վեստ Սարգիս կը ձգտի Հայաստանի գահը յափշտակել և դուն գլխաւորապէս պիտի լրտեսես իր ամէն մէկ քայլը թէ ինչ ո՞վ կուգայ իր մօտ ո՞վ կ'երթայ:

Ես խօստացայ Վահրամ իշխանին և այն օրէն իվեր Անիի փողոցներուն մէջ Խենթ հռչակուեցայ: Ամենքը զիս խենթ կը ճանչնան ամենքը բացի դարբին Ղեւոնդէն և Լուսիկէն, որոնք կը ճանչնան թէ ո՞վ եմ ես և ինչու խենթ: Բայց մինչեւ ե՞րբ պիտի շարուհալուի այս տաղտկալի դրութիւնը, մինչեւ ե՞րբ իմ իշխանս, ծերունի Վահրամը պիտի տանջուի դառն մտածումներով: Օրէ օր դրութիւնը կը ծանրանայ, այժմ Յոյները գլուխ բարձրացուցած են: Տէ՛ր դուն փրկէ՛ մեր Անին, մեր Գաղիկ Բագրատունին, որ դեռ մատաղ հասակին մէջ փոթորկներու կը հաղիպի:

Եւ խենթը երեսը խաչակնքելով, մտրակեց ձիուն կողերը և մեկնեցաւ: Ամբողջ շաբաթ մըն էր որ կը ճամբորդէր և յողնութիւնը խիստ նկատելի էր իր վրայ և կը շտապեցնէր իր ձիւն, որ շուտով հասնի դարբինի խրճիթը և Լուսիկի պառաստած թան ապուրը խմէ, սակայն ո՛րքան զարմացաւ, երբ այդ խրճիթը քարուքանդ գտաւ: Ի՛նչ էր պատահեր արդ-

հօջ անոնց, ո՞ւր էր դարբին Ղեւոնդ, իր աղջիկը Լուսիկ:

Եւ Խենթը կանգնած այդ խրճիթին, առջեւ, ապուշ աչքերով կը նայէր քարուքանդ խրճիթին և իր աչքերուն չէր հաւատար.

Խենթը կը զգար, որ իրեն վրայ բան մը կը կատարուի, որ իր սիրտը կը փափախէ արագ արագ, որ իր աչքերը կը մթնին և գլուխը կ'սկսի պտըտիլ:

— Լուսիկ, աղջիկս, ո՞ւր ես, կանչեց Խենթը այնպիսի աղիողորմ ձայնով մը, որ քարերն ալ կ'արտասուէին:

— Լուսիկ, Լուսիկ, ձայն տուր, Խենթն է, միթէ ապուրը չե՞ս պատրաստեր, կանչեց դարձեալ Խենթը և զգաց որ կսկիծէն իսկապէս կը խենթենայ:

Կանգ առաւ և յանկարծ վար իջնելով ձիէն, խաւաքարի նման ամայի պատերը գրկեց և արտասուքները սկսան հեղալ անոր ցամքած աչքերէն:

Խենթը կուլար...

Եւ իրօք լալու նիւթ ունէր: Այն կերպով չէր սիրէր Լուսիկը, որ այդպիսի գոյժ մը չցնցէր իր ուղեղը: Իր ընտանիքը կորսնցնելէն յետոյ իր հոգիի բոլոր զօրութեամբը կը սիրէր Լուսիկը, իր եղբօր աղջիկը:

Դարբին Ղեւոնդը Խենթին հարազատ եղբայր էր:

Իսկ Կիմա, ո՛չ Ղեւոնդ կար և ո՛չ իր եղբօր աղջիկը:

Աշխարհիս երեսը միայն անոնց քով կը բանար իր սիրտը, կը յայտնէր վիշտն եւ ուրախութիւնները: Իսկ այժմ ո՞ւր են ատոնք:

Յանկարծ խենթը ցնցուեցաւ իր խենթութիւնը միտքը ինկաւ և գոռած:

Է՛յ, Է՛յ, ինձի մի՛ հարցնեմ ո՞վ եմ ես . . .

Վա՛յ ինձի, վա՛յ ինձի . . .

— Կը գտնեմ քեզ Լուսի՛կ, եթէ մեռած չե՞ս, կը գտնեմ, և վա՛յ անոր որ քու սիրուդ պարտէ՞ղ որ նսկոխ ըրաւ ըսաւ, և նորէն ձի նստելով՝ Անի մըւտաւ:

ԱՌՅԱԴՐՈՒՄ ՄԱՍԸ ՎԵՐԱՅԱԻ

ԱՆԻԻ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄԸ

Բ. ՄԱՍ

Ա.

ԴԱԽԱՋԱՆԻՆ ՈՐԴԻՆ

Յոյն պատգամաւորին ժողովէն վճռուելէն վերջ վահրամ պա՛ստունին հանգստութիւն չունէր: Ան կը զգար որ Հայաստանի գլխուն կը կուտակուին սպառնացող ամպեր և թէ՛ ամպերը առանց սոսկալի հեռք ձգելու չեն անցնիր Հայաստանէն: Բայց թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ Հայաստանի ապագան, ի՞նչպէս պիտի վերջանան այս ամէնը, — Ահա ասոնք կը սարսափեցնէին ծերունի վահրամը և կը խոցէին անոր հայրենասէր սիրտը. —

— Ո՛հ, սի՛թէ Հայաստանը իր ազատութիւնը պիտի կորսնցնէ՞, չարանենդ մարդիկ պիտի հասնին իրենց նպատակներուն և պիտի ջախջախեն Հայաստանի գահը, մի՛թէ ես իմ աչքովս պիտի տեսնեմ Բագրատունեաց գահին անկումը... Բայց մի՛թէ սիրտս կը

դիմանայ այդ հարուածին կ'ըսէր ծերունին և խորունկ կսկծէն կը ցնցուէր մարմինը,

Ոչ, ես իմ ծերունի կուրծքս պատնէշ կը չինեմ և կը պաշտպտեմ հայրենիքս. այն ժամանակ թող թշնամիները կոխկոտեն զիակս և այնպէս մեր ազատութիւնը խլեն, թող գոնէ մեր յաջորդները անէծքով չը յիշեն անունս թէ վահրամ Պահլաւունին ձեռքերը ծալած չէր նստած, երբ թշնամիները ուղեցին խլել հայենիքին ազատութիւնը:

Վահրամ Պահլաւունին այդպէս մտածմունքի մէջ էր ընկղմուած երբ ներս եկաւ անոր սպասաւորներէն մէկը և յայտնեց Հարպիկ իշխանին գալուստը: Վահրամին կնճիռները ցրուեցան. և հրամայեց ներս ընդունիլ Հարպիկ իշխանը: Երբ ներս եկաւ իշխանը, վահրամ անոր յաղթողամ կազմուածքին նայեցաւ և անսակ մը գոհունակութեան ժպիտ անցաւ անոր դէմքին վրայ, կարծես մտքէն ըսաւ «Հայաստանը չի մեռնիր, ո՛չ, չի՛ մեռնիր, քանի՛ այսպէս զաւակներ ունենայ»: Ետոյ դառնալով Հարպիկին ըսաւ.

— Բարի եկեր էք, Հարպիկ իշխան, դուք քաջի մը պէս սլացար:

— Այո՛, իշխան, պէտք էր շտապել, ձեր նամակը ստանալու պէս, անկարելի էր ըսկէ մը ուշանալ, թէ և անիծուած յոյները ճանապարհին քիչ մը զբաղեցուղին պատասխանեց Հարպիկը, առանց համարձակելու նստիլ:

— Նստէ, իշխան, և պատմէ թէ ի՞նչպէս յոյները քեզի զբաղեցուցին: Յոյս ունիմ, որ անոնք խնճոյքի չէին հրաւիրած քեզ:

— Օ՛... ոչ, լեռներու աւազակը խնճոյքի չէին

հրաւիրած, այդ կողմէն անհոգ եղէք, անոնց մէկ խումբին դաս մը տուի եւ ծանօթացուցի լեռներու աւաղակին հետ: Անոնք լսած էին թերեւ անուշ ալ. բայց ինծի հետ անձամբ ծանօթ չէին, ըսաւ Հարպիկը եւ պատմեց առաջագահ խումբին ջարդը:

— Ապրիս, Հարպիկ, այդպէս ալ պէտք էր, բայց թողունք այդ, դուն լաւ ժամանակ հասար, շուտով իշխանները կը ժողունին եւ մենք մեր ընկիւղին մասին կը խորհինք, ըսաւ Վահրամ եւ յետոյ երկար ժամանակ իրարու հետ խօսելով Հայաստանի ներկայ տագնապալից դրութեան մասին, միջոցներ կը փնտռէին առաջը առնելու երբ մէկը միւսին ետեւէն ժողուուեացան երեսուն իշխանի մօտ եւ խորհուրդի նստան: Բոլոր իշխաններն ալ Վահրամին լաւ ծանօթ եւ ազգականներ էին: Այդ ժողովին ներկայացաւ նոյնպէս Ստեփանիկը, սր առաջ համարձակութեան առաջ երթալու, դահլիճին մէկ անկիւնը կանգ արած լուռ կը լսէր ժողովականները:

— Ո՞վ է այդ պատանին, դարձաւ յանկարծ Վահրամը երբ աչքը դէպի անոր դարձուց:

Իշխանները բոլորն ալ Ստեփանիկին նայեցան, որ ամօթէն կաս կարմիր կտրած ոչինչ չէր պատասխաններ:

— Տէր, առ ինծի հետ եկած է եւ թլպաղտոյ ամառիցի Թորոսիկ իշխանին ուղին է, ըսաւ Հարպիկ իշխանը:

— Ո՞ր Թորոսիկի, այն որ յոյներուն հետ յարաբերութիւն ունի եւ իր ազգը ծախել կ'ուզէ, հարցուց իշխաններն ինչպէս կ'ըլլամ, բայց մեղքը իմա չէ, այլ Հարպիկ իշխանը, որ ինծի այս ժողովին ներ-

— Ներեցէք, իշխաններ, դուք իրանունք ունիք զարմանալու որ ես, դաւաճան Թորոսիկ իշխանի որդին, ձեր ժողովին ներկայ կ'ըլլամ, բայց մեղքը իմա չէ, այլ Հարպիկ իշխանը, որ ինծի այս ժողովին ներ-

կայացուց: Ես դիտէի, որ ներկայութիւնս ձեր սիրտեմը պիտի վրդովէ, պատճառ՝ գայլը գառան հետ չը ընկերանար, այդպէս դաւաճանը հայրենիքի պաշտպաններուն հետ կարող չէ մնալ. անոնք զիրար պիտի ոչնչացնեն, անոնց հայացքները բոլորը տարբեր են իրարմէ. Սակայն խօսք կը խնդրեմ ձեզմէ, տեարք, եւ կը հարցնեմ թէ ի՞նչ մեղք ունի աւագակը, երբ հայրը դաւաճան է. ստոր է եւ խաբբայ, արդեօք ես մեղաւոր եմ որ հայրս դաւաճան է: Միայն ես ձեզի կը յայտնեմ, որ հօրս ամօթալի արատը ես պիտի քաւեմ ես պիտի ջնջեմ մեր տոհմին սեւ բիծը, որ դրաւ հայրս եւ պիտի ջնջեմ սուրը ձեռքիս, մինչեւ արիւնիս վերջին կաթիլը պաշտպանելով հայրենիքս: Իսկ եթէ զեմ առ զեմ գտնուինք հօրս հետ, այն ժամանակ, կ'երգնու՞մ այս սուրիս վրայ եւ իմ երիտասարդ պատուիս վրայ որ այս սուրը իսկ պիտի մխեմ հօրս կուրծքը եւ դուրս թափեմ անոր աղիքները, այն ժամանակ թող ըսեն թէ Թլպաղտոյ բերդի իշխան Թորոսիկը դաւաճան էր, բայց անոր ուղին Ստեփանիկը ջնջեց այդ արատը, որովհետեւ թափեց իր հօր այն անարգ սիրտը, որուն մէջ ամբացած էին դաւաճանութեան անարգ նիւթերը: Կրկին կ'երգնու՞մ սուրիս վրայ. Անիի հազարումէկ եկեղեցիներուն վրայ, որ այդպէս պիտի ըլլայ, ըսաւ Ստեփանիկը եւ ձայնը դողդողաց, բարկութենէն աչքերէն կայծակներ դուրս թռան եւ զէմքը բոցավառուեցաւ:

Իշխանները լոկի կը լսէին զայն եւ երբ վերջացուց զուրս թափելով սրտին կրակը, իր մաղձը դէպի իր հայրը, այն ժամանակ վահրամ իշխանը դաւաճանով անոր ըսան:

— Ապրիս, Ստեփանիկ իշխան, հայրենիքին առջեւ ծնողք եւ որդի չի կայ եւ ան որ ծնողք կամ որդի վեր կը դասէ քան հայրենիքը — ան դաւաճան է. յե-

տոյ դառնալով իշխաններուն շարունակեց.

— Իշխաններ, ձեզի յայտնի է Հայաստանի աագ-
նապալից դրուծիւնը, ձեզի արդէն յայտնի պիտի ըլ-
լայ որ մեր այստեղ հաւաքուելուն պատճառը հայ-
րենիքին պաշտպանութիւնն է:

Բազբատոյ մենք գահը պարապ է, իսկ խնամա-
կալը անյայտացած: Ան հեռացած է ով գիտէ ինչ նը-
պատակներով, բայց ձեզի արդէն յայտնի է որ Վեստ
Սարգիսը ծուռ աչքով կը նայէր ախէն բանի և այդ
գահը ինք կ'ուզէ յափշտակել: Մենք չը պիտի թոյլ
տանք անոր այդ անիրաւութիւնը ընելու և գահը օ-
րինական ժարանգին պիտի հասցնենք, իսկ այդ օրի-
նական ժառանգը պատանի Բաբրատունի Գագիկն է:

— Ենցցէ, Գագիկ թագաւորը, գոռացին մէկ քա-
նինիր:

— Բայց սպասեցէք, իշխաններ, ընդհատեց մէկը,
նախ քան դահը պաշտպանելը մենք պիտի հեռացնենք
մեր երկրի սահմաններէն վտանգը, յոյները արդէն ար-
արշաւած են Հայաստանի արեւմտեան սահմանները:

— Այո, այդպէս է, այդ հոգը մենք կը յանձնենք
Հարպիկ իշխանին: Ան մեր մէկ քանի գունդերով կը
պաշտպանէ յոյներուն դէմ, մինչեւ որ մենք Գագիկը
Անի կը բերենք և օծել կուտանք թագաւոր:

— Այդ շատ դժուար խնդիր է, Վահրամ իշխան,
Գագիկ դեռ պատանի է, իսկ Վեստ Սարգիսը անոր
հակառակորդը և բացի ատկէ ձեռքն է տէրութեան թէ
գանձը և թէ բերդերէն շատերը և ես կը վախնամ թէ
մի գուցէ իշխաններէն շատերը անոր կողմը բռնեն:

— Եւ այդ շատ հաւանական է, որ այդպէս
կ'ըլլայ: Իշխան բայց մեր ջանքն ալ այն պիտի ըլ-
լայ որ գահը թափուր չը թողունք, որ Վեստ Սարգիսը
աչքը հեռացնէ այդ գահէն: Չէ՞ որ իր ձգտումն ալ ճիշդ
այն է, որ Գագիկին արգելք ըլլայ թագաւոր օծուելու:

և նոյն իսկ ստոր փորձ մը ըրաւ անոր կեանքին դէմ,
բայց անյաջող: Տէրը վերկեց Գագիկը և ուն ալ կ'օգնէ
անոր ժարանգելու իր գահը, աւելցուց Վահրամը:

— Լաւ, թող այդպէս ըլլայ, մենք նախ աշխա-
տինք հեռացնել յոյները և յարմար ժարանակ Գագիկը
Անի բերել տանք թագաւոր օծելու, որպէսզի փշրուին
Վեստ Սարգիսի յոյսերը, համաձայնեցան իշխանները
և ցրուեցան, որոշելով որ ամէն մէկը իր գունդերը
պատրաստէ և մինչեւ վերջին շունչը կուռի յոյներուն
դէմ և ոչ մէկ ատեն Անին չը յանձնեն անոնց:

Այդ որոշումը որոշուելէն մէկ քանի օր յետոյ
Հարպիկը և Ստեփանիկը գունդի մը գլուխ անցած
արդէն պատրաստ էին Անիէն գուրս գալու և զէպի
Հայաստանի արեւմտեան սահմաններն արշաւելու:

Բ.

ԼՈՒՍԻԿԸ ԲԱՆՏԻՆ ՄԷՋ

Խենթը Անի մտնելէ յետոյ, արդէն տեսնուած էր
դարբին Ղեւոնդին հետ, որը թէև վիրաւոր, բայց ա-
զատ ամէն վտանգէ: Խենթը դեռ անկողինն էր և տե-
ղեկութիւն մ'իսկ չը կրցաւ ստանալ թէ՛ որոնք էին
յարձակողներն և թէ ի՞նչ եղաւ Լուսիկը: Խենթին
համար պարզ էր, որ Լուսիկը յափշտակուած էր, բայց
թէ ո՞վ յափշտակած էր և ի՞նչու— այդ անոր համար

գեռ մութն էր:

Մտազբաղ կ'անցնէր Անիի փողոցներէն երբ անոր հանդիպեցաւ Ստեփանիկը և թեւէն քաշելով ըսաւ.

— Խենթ, Լուսիկս գտիր, ո՛ւր է ան.

— Հը՛մ, Ստեփանիկ իշխան, դուն ես ըսաւ խենթը և կարեկցաբար անոր դէմքը գիտեց:

— Ես եմ: Խենթը, բայց ես կը խենթանամ եթէ Լուսիկս չը գտնեալ Ա՛խ, ես այդ օրին չէի սպասեր:

— Գնա՛, ըսաւ հրամայողաբար:

— Ո՛ւր երթամ, խենթ:

— Գնա՛ կրկնեց խենթը:

— Իսկ Լուսի՛կս:

— Գնա՛,

— Հա, ես կը հասկնամ քեզ, Խենթ, և վրադ վստահութիւն ունիմ, ես կ'երթամ, որովհետեւ հայրենիքս զիս կը կանչէ:

— Գնա և վստահ եղիր Խենթին վրայ, ան կը գտնէ Լուսիկը ըսաւ խենթը և իր երկար փայտը շարժելով առաջացաւ նայելու Ստեփանիկին, որը դուռ սառած անոր ետեւէն կը նայէր:

— Իրաւ խենթ է, ո՛վ կ'ըսէ թէ սա դիտամամբ խենթ կը ձեւանայ. բայց վստահ եմ որ կը գտնէ Լուսիկս, ըսաւ Ստեփանիկը և շուտով անյայտացաւ: Գիշ յետոյ գունդի մը գլուխը անցած Հարպիկի հետ միասին դուռս ելաւ Անիէն, այնինչ խենթը իւր փայտը օրօրելով և իւր վայերն ըսելով կ'անցնէր Անիի մէկ փողոցէն միւսը, և ամեն տեղ կանգ առնելով աջ ու ձախ կը նայէր կը լսէր մարդերու խօսակցութիւնը և կրկին առաջ կ'երթար: Նայողը եթէ լաւ ուշադրութիւն դարձնէր—կը տեսնէր, որ խենթին աչքերէն երբեմն արտասուքներ կը գլորէին հաւաքուելով մօրուքին մէջ՝ կը պահուէին այնպէս:

— Ձէ, չկայ Լուսիկը, Անիի մէջ ոչ մէկ տեղ չի

երեւնար, ո՛վ գիտէ ան ո՛րտեղ կը հեծեծէ և իր խենթը կը կանչէր բայց չէ, ես կրկին պէտք է սեւ մարդուն պոչէն բռնեմ, սիրտս կը գոռալկէ որ անոր գործըն է և թէ Լուսիկը ահա այս պատերուն մէջն է: Ո՛հ, եթէ նար ունենայի քարուքանդ ընել այս պատերը, այն ժամանակ Լուսիկը կը գտնէի, ըսաւ ան և կատաղութեան հայացք ձգեց դէպի վեհա Սարգիսի պալատը:

Ան առաջ գնաց և մտաւ վեհա Սարգիսի պալատը:

— Էյ, հէյ, գիտէ՞ք ով եմ ես գոռաց ան օրօր-ւելով:

— Օհօ, խենթ, այս ո՛ւր էիր, ըսին ծառաները և շտապեցին խենթը: Անոնք կարծես տրամադիր էին շատ ուրախանալ այդ օր:

— Աստուծոյ մօտ, ըսաւ խենթը:

— Աստուծոյ մօտ, յետոյ ինչ տեսար.

— Մեռելներ, մեռելներ...

— Հա՛, հա՛, հա, խնդացին ծառաները:

— Յետոյ մեռելներուն մօտ ի՞նչ կը շինէիր:

— Վահ, ես ալ մեռած էի, ըսաւ խենթը և սկը-

սաւ պարել, զանազան ծամածռութիւններ ընել, որ խելագարուելու չափ ծիծաղ պատճառեց ծառաներուն: Յետոյ ան սկսաւ վազել գաւիթին զանազան կողմը և բախելով ամէն մէկ դուռ կանչեց:

— Այստեղ ո՛վ կ'ապրի:

— Ես, խենթ, ինչ կ'ուզեա:

— Իսկ այնտե՞ղ:

— Իշխանը:

— Իսկ գետնի՞ն տակ, մութ բանաին մէջ:

— Սիրուն աղջիկ մը ըսաւ, յանկարծ ծարաներէն

մէկը:

Խենթին գոյնը նեղեց, ան զգաց, որ աչքերը կը

մթնէին, որունգնեքը կը դողդողային:

— Է՛յ, լիմարներ, իմ ինչուս պէտք աղջիկ ինծի գինի տուէք, գինի, ըսաւ և պատին տակ ծալլապատիկ անշարժ նստաւ: Ծառաները քիչ քիչ հեռացան քովէն երբ տեսան որ խենթին երեսը չը ծիծաղիր, այլ գլուխը պատին յենած կ'ուզէր քնանալ:

Անցաւ քիչ մը ժամանակ. խենթը տեղէն չէր շարժեր, անշարժ էր արձանի մը պէս լուռ ու անձայն: Աչքերը բաց անթարթ. իսկ դիրքը անփոփոխ: Տեսնողը կ'ըսէր, թէ խենթին մէջ, այդ միջոցին, հոգի, շունչ չկար: Յիրաւի այդ միջոցին անոր հոգին անոր սիրտը այդտեղ չէր, կարծես իր մարմինէն բաժնուելով թռած գացած էր ով գիտէ ուր դէպի որ աշխարհը, ով գիտէ որուն մօտ... Այո, խենթը այդ միջոցին թմրած էր, քարացած, բայց եթէ սրտտես աչքեր ըլլային և կարողանային թափանցել միջոցէն անոր սրտին ամենամութ խորշերը, հոգին կաշկանդուած կը տանջուէր ու կը հեծէր... Սոսկալի էր անոր տանջանքը: Դիւրին է ըսել հոգւոյ տանջանք. բայց ատիկա մարմնակա: Ենջանք մը չէ երբ մենք ցաւ ու կսկիծ կ'զննք իսկ ու վախ կը քաշենք կ'արտասուենք և կը թեթեւցնեն մեր ցաւերը: Իսկ հոգեկան տանջանքին ցաւն ու կսկիծը այդպէս չէ, ան արցունք չը ունի, որ գոռա՛, աղաղակէ, այլ ան լուռ, անձայն կը կրծէ մեր սիրտը, կը շամփրէ սրտին ամենաքնքոյշ տեղերը, կը ցամքեցնէ արցունքները աչքերուն մէջ եւ գեհեհեհ պէս կը վառէ հոգւոյ մէջ... Եւ խենթն ալ ճիշտ այդ վայրկեանին՝ կը տանջուէր հոգեպէս: Դառն մ քերթ վիթխարի զազաններու նման իրարու հետ կը կռուէին, իրարու արիւն կը ձծէին և սոսկալի մռնչիւնով կը խորտակուէին, կոչնչանային. անոնք նոր մտքերը կը բանային Ովկեանի ալիքներէն ալ բարձր, իրարու հետ գրկուած կը փրփրային և կը խոր-

տակուէին: Եւ խենթին գլխուն մէջ այդ բոպէին կը լսուէր որոտումի ձայներ, և գազաններու կատաղի մռնչիւններ, թնդիւններ և սուլոցներ ու անեղ զըժոխային ձայներ... Այդ ժամանակ չէր զգար այն աքացիները, որ շարունակ կը հասցնէին իր մօտ կանգնած մարդու մը:

— Է՛յ խենթ, չե՞ս զգար, վեր ելիր այստեղ մնալ չըլլար, կ'ըսէր այդ մարդը շարունակ աքացի տալով անոր... Բայց խենթը չէր զգար, չէր իմանար:

— Մեռա՞ր, ի՞նչ է, ըսաւ մարդը նորէն և թեւէն այնպիսի ուժգնութեամբ մը քաշեց, որ խենթը շփոթած ոտքի կանգնեցաւ և ապուշի նման այդ մարդուն նայեցաւ, որ խենթերու մէջ կորսուած կանգնած էր մօտը:

— Հէ՛յ կորսուէ այստեղէն, հոս խենթերու տեղ չէ, թէ որ իշխանը քեզի այստեղ տեսնէ ինծի ալ արեւի երես չի ցուցնիր:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ է պատահած ըսաւ խենթը լուրջ կերպով մը խենթութեան դերէն ելելով:

— Ինչո՞ւ... Բայց միթէ ես պարտաւոր եմ հաշիւ տալու:

— Ի՞նչ կայ որ ես ալ իմանամ:

— Գնա, ըսաւ մարդը հրամայողաբար:

Խենթը զգաց, որ աւելի առաջ երթալ կարելի չէ: Ան փայտը օրօրեց, քանի մը խենթական ոստիւններ ըրաւ կ'ուզէր ետ դառնալ. երբ սուր ճիչ մը լսեց, խենթը սարսափահար տեղի ու տեղը գամուեցաւ:

Խենթը քանի մը վայրկեան քարացած մնաց. իր կսկիծը կրկին ցնցեց իր ուղեղը և սառեցուց անոր արիւնը: Այդ ձայնը, ալդ ճիչը ծանօթ էր խենթին, ա-

տիկա կարծես Լուսիկի ձայնը ըլլար որ տեսնելով խենթը սոսկալի ճիչ մը արձակած էր: Բայց թէ ո՛ւր էր Լուսիկը և որտեղէն լսուեցաւ անոր ճիչը այդ չկրցաւ իմանալ խենթը եւ դեռ քարացածի նման կեցած էր, երբ պահապան զինուորը հրեց զինք և ծառաներուն դառնալով ըսաւ:

— Է՛յ, տարէք խենթը այստեղէն թէ չէ նիղակիս համը կ'առնէ:

Ծառաները մօտը վազեցին և կարծես ամենը մէկ շալկելով դուրս տարին այդ տեղէն:

Բ.

ՅՈՒՑՆԵՐՈՒ ԶԱՐԴԸ

Յունաց բանակը հետզհետէ կը մօտենար Անի, իր ետեւէն թողելով աւերակ և մոխրի կոյտեր: Այդ բանակին հետ կուգար Վեստ Սարգիսը խորհուրդներ տալով, հայերուն թոյլ կողմերը ցոյց տալով. որպէսզի աւելի զիւրին տիրեն Հայաստանին, դիւրին ձեռք ձգեն Անի քաղաքը: Ան տալով խորհուրդները, խոստումները, որ եթէ Վահրամեանք Անիի դռները փակեն ինքը գաղտնի կ'աջակցի յոյներուն, յետոյ, որպէսզի սև գործը ոչ ոք տեսնէ, որպէսզի իր անամօթ դաւաճանութիւնը հայերը չիմանան, թողուց բանակը և հեռացաւ:

Յունաց հրամանատարը մեծ պատուով ճամբեց զայն, սակայն երբ անյայտացաւ Վեստ Սարգիս, հեղինական ժպիտ մը ձգելով անոր ետեւէն ըսաւ.

— Հայու խելք, իր ազգը մատնելով կ'ուզէ իշխանութիւնը ձեռք ձգել: Բայց չը հանչնար մատնիչը որ իրեն համար ալ հոր կը փորէ:

Եւ յունաց բանակը կանգ առնելով կանաչապատ դաշտավայր մը սկսաւ իր հանգստութեան վրայ մտածել, որպէսզի միւս օրը մեծ հանդիսով մուտք գործէ Շիրակի դաշտավայրը, ուր կը գտնուէր հռչակաւոր Անին:

Շուտով մութը կոխեց և աջ ու ձախ սկսաւ խորոյններ վարուիլ, որոնք հետզհետէ աւելի կը բազմանար և տեսակ մը կենդանութիւն կուտար ամայի դաշտավայրին: Իշխանները սկսան իրենց քէֆը, իսկ զինուորներէն ոմանք կերակուր կը պատրաստէին, իսկ ոմանք ալ խորոյններու մօտ կը տաքնային եւ քաղցր խօսակցութեան բռնուած մինչեւ որ իրենց ընթրիքը կը պատրաստուէր: Թէև եղանակը գարուն էր, բայց Հայաստանի ցուրտ քամին գիշերները անպակաս էր այն կողմերը: Երկինքը պարզ էր և անամպ և այն պահուն մութ կապոյտին մէջ կը լողային անթիւ աստղեր և աղամանդներու նման կը փայփլէին: Լուսին չկար, վերջին օրերն էր և աստղեր կ'երեւային երկնակամարին վրայ իրենց բոլոր շքեղութեամբը, Հայաստանի զով և ցուրտ քամին ով գիտէ ո՛ր տեղէն գալով, սուրբելով հեռու հեռու կը ցրուէր անոնց խորոյնները:

Ընթրիքը վերջացաւ: Զինուորներէն շատերը իրենց յագնութենէն նեղսրտած քաշուեցան վրանները փաթթուեցան իրենց լայնածաւալ վերարկուներուն մէջ և շուտով լսուեցան անոնց երկար խորթալը, դեռ մէկ քանիները կը շարունակէին իրենց խօսակցութիւնը: Պահապանները միայն արթուն կը հսկէին բանակին շուրջը և իրենց չափաւոր քալուածքը երբեմն երբեմն ալ կենալով կը խմբուէին երկու կամ

Տեղ - 1958/

երեքը միասին և կ'ըսկսէին իրարու հետ խօսակցիլ որպէսզի մօտեցող քունը կարողանային իրենցմէ փախ-
ցընել:

— Յուրտ է, ցուրտ, կ'ըսէր անոնցմէ մէկը, ու-
րուն պիտի երէնոր ծլած էին արեւակէզ դէմքին վը-
րայ:

— Հա, ճիշդ է, կը փչէ հիւսիսային ցուրտ քամին
այն ինչ եթէ քամին կենայ տաք կ'ըլլայ:

— Բայց քամին դադրելու ամենեւին միտք չունի,
իսկ ես կը սառնիմ:

— Պէտք է դիմանալ մինչեւ լոյծ, մեզի բնաւ
հրաման չկայ շարժելու:

— Սուս մեր հրամանատարը կը շրջի. Ան աչքէ
կ'անցնէ բանակը, պէտք է ամէն պահապան իր տեղը
կանգնի, ըսաւ երիտասարդ յոյնը և նիզակը ձեռն առ-
նելով, սկսաւ նշանակուած տեղը հերթ ընել:

Քիչ յետոյ, իրաւի, յոյն հրամանատարը քանի մը
իշխաններով շրջապատուած բանակը կը գլխէր և պա-
հապանները աչքէ կ'անցնէր. Ան մօտեցաւ երիտա-
սարդ յոյն պահապանին ալ որ զինուորական պատի-
ւը ըրաւ անոր և հրամանատարը տեսաւ, որ ամէն
բան կարգին է. պահապանները լուրջ կը հսկեն բանա-
կը, միամիտ վրանը մտաւ. Բանակին մէջ հետզ-
հետէ տիրեց լռութիւն մը և խորոյկներն ալ սկսան
հանգչիլ. փճանալ և բանակը կ'ընկղմէր խաւարի մէջ:

Շարժումը դադրեցաւ, մեռելութիւնը տիրեց ա-
մէն տեղ. Աստղերուն թոյլ լուսաւորութեան տակ կը
երեւար միայն պահապաններուն սեւ ուրուագծերը,
որոնք ինչպէս գիշերային վհուկներ դանդաղ, բայց
չափաւոր քայլերով կը շրջէին մէկ տեղէն միւսը. Երի-
տասարդ յոյն պահապանը, որ նոյնպէս կը շրջէր, յան-
կարծ կանգ առաւ և խոշոր աչքերը լոյն մը բանալով
իր առջեւը նայեցաւ. Բայց առջեւը բան մը չկար —

մութ էր և խաւար. Ան ցերեկունէ կը յիշէր, որ իր-
մէ քիչ մը հեռուն փոքրիկ ձոր կը տարածուէր որուն
մէջէն կը վազէր փոքրիկ առուակ իը իսկ հիմա որ
այնքան մութ էր այդ առուակը, այդ ձորն ալ չերե-
ւար թէ և պարզ կը լսուէր առուակին խոխոջալու
ձայնը:

— Ոհ, ի՞նչ գէշ բան է գիշերը պահապան ըլլալ
անծանօթ տեղ, օտար երրորդ որ նոյնպէս չես գիտեր
ինչ կայ կամ ինչ չկայ:

Հիմա ես ինչ ընեմ, երբ այստեղէն յանկարծ ան-
ծանօթ գունդ մը երեւայ և մեր բանակին վրայ յար-
ձակի. ատոնք աւաջ զիս կը սպաննեն, մատաղ կեան-
քըս կը խաւարեցնեն առանց հնար ունենալու ընկեր-
ներուս ձայն տալու, բայց ես ինչ յանցանք ունիմ,
միթէ՞ մեղք չեմ, կ'ըսէր պահապանը ինքնիւրեն և
միևնոյն ժամանակ կըզգար որ քունը ամէն կերպով
կը յաղթէր զինքը. — Էհ, գոնէ շուտ լուսնար, ես իմ
հերթէն ազատեի, վաղը անուշ մը քնանայի. Բայց
այս ի՞նչ բան է, ըսաւ և աչքերը սկսաւ նորէն տրո-
րել: Անոր աչքին երեւած, որ սեւ կէտ մը երբեմն կը
բարձրանար ձորին մէջէն, երբեմն կ'անյայտանար:

Ջարմանք, հիմա ոչինչ չկայ, միթէ ես կը խա-
բուիմ... այս կողմերը գաղաններ ալ չառ կ'ըլլան.
Ի՞նչ պիտի ըլլամ եթէ խուժ մը գայլեր յանկարծ վը-
րառ թափուին... Ո՛հ, սարսափելի է գայլերու ատամ-
ներուն տակ. անպիտաններ մէկ վայրկեանի մէջ ինծի
կը կլլեն ոսկորներս. Գեղամ չեն թողուր. բայց քունս
սաստիկ ծանրացաւ, ինչ կ'ըլլայ եթէ այս կանաչ խո-
տին վրայ պառկիմ և քիչ, շատ քիչ քնանամ գոնէ
քանի մը լոպէ, ո՞վ կը տեսնէ ինծի, կար ի՞նչ վը-

տանգ կաբող է սպառնալ բանակին — ոչինչ։ Ես կը հաւատամ բան մը չըլլար. հայերը չեն համարձակիր մեր բանակին վրայ քայել, ըսաւ գինուորը և կիսաթէք ինկաւ գետնին վրայ, գլուխը դնելով ձեռքի, բռն վրայ։

— Այս անպիտան քամին ալ հողիս հանեց. ես կը դողամ ամբողջ մարմնովս, ու՛րի, բոաւ դարձեալ պահապանը, գլորուեցաւ վերարկուին մէջ և անոր աչքերը ծածկուեցան, անուշ նիրհը պատեց զինք, ան չը նկատեց ալ թէ ի՞նչպէս ձորին մէջէն քանի մը գլուխներ երեւցան, մարդ մը ալ ու ձախ նայելէն յետոյ, փորի վրայ առաջ եկաւ դէպի պահապան զինուորը։ Այդ մարդը մերկ սուրը ձեռքը՝ պատրաստ իր հակառակորդին կուրծքը յագելու։

Փորի վրայ քիչ մ'ալ առաջացաւ, և կանգ առաւ, կարծես շունչը ետ բերելու և դիտելու թէ արդեօք մէկը չի՞ տեսներ զինք. եւր համոզուեցաւ որ ամէն ինչ շուրջը խաղաղ է, պահապանները բոլորն ալ քնացած են, ան կրկին առաջ սողաց և վայրենի աչքերով դէպի քնացած պահապանը նայեցաւ յետոյ անոր ծըռեցաւ և սուրը պատրաստեց մէկ ոստիւնով դէպի իր զոհը նետելու բայց ճիշտ այդ միջոցին պահապան զինուորը շարժեցաւ և աչքերը լայն մը բացաւ։ Ան լրմէ քանի մը քայլ ետ երկու փայլուն աչքեր տեսաւ, որոնք ուղղուած էին իրեն, կարծես թէ զինք պիտի կըլլէին։ Ո՛րչէն է այդ, մի՞թէ աչքերս կը խաբեն զիս մտածեց զինուորը և վայրկեան մը փակելով աչքերը — նորէն բացաւ և սարսափեցաւ։ Ան տեսաւ իր առջեւ չոքած մարդ մը, որ ձեռքի սուրը ակնթարի մը մէջ փայլեցաւ, յետոյ զգաց սուր ցաւ մը որմէ հասկեցաւ որ սուրը միտուեցաւ կոկորդին մէջ։

Նրիտաստորդ պահապան զինուորը մահուան քանի մը ցնցումներ ըրաւ և մնաց անշարժ, նորէն նոյն

մարդը կրկին փորի վրայ ետ գնաց և կորսուեցաւ մըթութեան մէջ...

Անցաւ շատ կարճ ժամանակ, այն կողմէն ուրկէ երեւցաւ փորի վրայ սողացող մարդը, հիմակ խուժը խուժը մարդիկ երեւցան, որոնք քիչ մը կանգ առնելով զգուշութեամբ դէպի բանակը քայեցին։

— Ստեփանիկ, գունդդ աջ կողմէն տար իսկ ես կ'աշխատիմ անոնց փախուսալ արգիլել, ըսաւ մարդ մը. որ ձեռքին մէջ ահագին սուր մը կը ձօճէր։

— Լաւ, Հարպիկ իշխան, հոգ մի ըներ դուն, Յոյները լաւ դաս մը կ'առնեն, անոնց պահապանները բոլորն ալ ջարդուած են և մեր ճամբան հարթուած. մինչեւ որ անոնք արթննան, մենք անոնց գլուխները կը կտրենք, ըսաւ Ստեփանիկ և իր գունդը դէպի աջ կողմը տարաւ։

Սկսաւ կոտորածը, անձայն, առանց աղմուկի, երբ յանկարծ, կէս գիշերին, յունաց բանակէն բարձրաւ վախասուռնի, ճչի և դողոմի ձայներ։ Քնացած զինուորները տաքի կանգնեցան. ոմանք գէնք առին, ոմանք ալ ուղեցին փախչիլ, բայց հայ կտրիճներու տուրը ամէն տեղը կը հասնէր անոնց և իր հունձքը կը քաղէր։

Կոտորածը դեռ կը շարունակուէր, երբ բացուեցաւ արշալոյսը և լուսաւորեց պատերազմին դաշտը։ Սոսկալի էր այդ դաշտը։ Խուժը մը կտրիճ հայերէ յունաց բանակին մեծ մասը փճացած էր, իսկ մնացածները լեղապատառ փախած էին այն տեղէն, որը ձիով որը ոտքով։

Այդ առեւն էր, որ Հարպիկ իշխանը իր արիւնշալի սուրը ձեռքին մէջ, մէկը կը փնտռէր, և գտաւ ան։ Հարպիկ իշխանը տեսաւ որ յոյն հրամանատարը յոյն գունդին առջեւէն ինկած քաջութեամբ կը կոռէր և կ'ուզէր ճամբայ բանալ Ստեփանիկի կտրիճներուն

մէջէն:

— Անիծեալ յայն: միթէ չես ճանչնար լեռներու աւազակը, գողաց անիկա և ինկաւ կռուողներուն մէջ:

— Յոյն հրամանատարը նայեցաւ և սոսկաց: Ան ուղից ետ դարձնել իրձիուն գլուխը և բախչիլ: Բայց ուշ էր: Հարպիկի սուրը կէս ըրաւ անոր գլուխը և ան արիւնաթաթաւ վար ինկաւ:

Յոյները երբ նկատեցին իրենց հրամանատարին մեռնիլը, աճապարեցին փախչիլ կռուի գաշտէն: Եւ Հարպիկ իշխանը արգելք չեղաւ անոնց, ան տեսաւ որ յունաց այդ բանակը բոլորովին ջախջախուեցաւ և այլեւս բան մըն ալ չէին կրնար ընել:

Այդ ջարդը լաւ դաս մ'էր յոյներուն, թող յունաց կայսրը նոր բանակ մը կազմէ և Հայաստան զբոս կէ, ըստ Հարպիկ իշխանը իր արիւնոտ սուրը սըրբելով...:

Դ.

ԴԱԽԱՃԱՆԻՆ ԱՐՅՈՒՆԲԸ

Յունաց բանակին քարդուելուն լուրը Անի հասաւ և ցնծութեամբ լեցուց հայերուն սիրտը: Ամբոխը սկսաւ ջերմեռանդ աղօթքներ ընել Ամենաբարձրեալին որ հովանի կեցաւ Հայաստանին և չձգեց յոյներուն ձեռքը, միւս կողմէ իշխաններն ալ ցնծութեամբ և ուրախութեամբ տօնեցին հայոց զունդին այդ մեծ յաղթութիւնը: Այդ ժամանակն էր, որ Վեստ Սարգիսն ալ Անի մտաւ և երբ անսաւ անեցիներուն ուրախու-

թիւները, և երբ լսեց անոնց գուարթ յաղթական երգերուն ձայները— տխրեցաւ և խռովեցաւ:

Ինչ է արդեօք պատահեր, կը մտածէր ան, ի՞նչու տնեցիք այդպէս ուրախ են և յաղթական երգեր կ'երգեն, մի՞թէ անոնց յայտնի չէ, որ յունաց բանակին քաջ լէգէոնները ուր որ են կերեան և մոխրի ու կրակի կոյտեր կը դարձնեն Անին...:

Խելագիրներ, ինչ կ'ուրախանաք, ի՞նչ կ'երգէք, չէ որ Վեստ Սարգիսը կ'սպասէր որ անիցիք մօայլ և յուսահատ տեսնէր...: Այս ինչ է պատահած կը մընտածէր Վեստ Սարգիսը և մօայլուած առաջ կերթար դէպի իր պալատը:

Վեստ Սարգիս դեռ չգիտէր Յունաց բանակի ջարդը:

— Եղօ, ի՞նչ պատահեցաւ անիցիներուն, ի՞նչու անոնք ուրախ են, դարձաւ Վեստ Սարգիս մընայ դէմքով մը ըսաւ իր անբայան Եղօյին: Եղօն, բան մը չը պատասխանեց: Ան ալ մօայլ էր, ան ալ յուսահատ կ'երեար, որ իր գործը կը դժուարանար չիտակ պատասխան մը տալու: չէ՞ որ ասով կը վընտացնէր իր տէրը:

— Եղօ, մի՞թէ իրաւ է, որ անեցիք ուրախ են թէ միայն ինձ այդպէս կ'երեւայ, հարցուց ան դարձեալ:

— Այո, տէր, չէք սխալած, պատասխանեց Եղօն:

— Բայց ինչու, ի՞նչ է պատահած:

— Ցաւալի բան մը տէր:

— Ի՞նչ... մի՞թէ Գագիկը...:

— Ոչ, տէր, ոչ, Գագիկը չի համարձակուիր Անի մտնել, ընդհատեց Եղօն գողողաբար:

Վեստ Սարգիս քիչ մը հանգստացաւ:

— Ուրեմն ի՞նչ է պատահած խենթեցեր են ինչ է, ինչո՞ւ անոնք կ'ուրախանան, երբ քանի մը օրէն յետոյ պիտի ջարդուին յունաց բանակէն: Միթէ անոք չեն հասկնար ատիկա:

— Հը՛մ, ալ անցաւ, ըսաւ, Եղօն, հեգնական ժը պիտ մը արձակելով:

— Ի՞նչպէս թէ անցաւ.

— այնպէս անցաւ, յունաց բանակին հետքն անգամ չէ մնացած, մինչդեռ մենք խոտոր ճամբաներով ժամանակ կը վատնէինք և կ'սպասէինք յունաց բանակին որ Անի հասնին, անիցիք չե՛ւ քնացեր. Հարպիկ իշխանը Վահրամեանց գունդերուն գլուխը անցած մեծ ջարդ մ'է տուեր, անոնց ճիշտ այն տեղ, ուր մենք դանոնք թողուցինք:

— Բայց մի՞թէ այդ ճիշդ է, Եղօ. մի՞թէ անեղ յունաց բանակը աւազակէ մը ջարդուեցաւ:

— Կատարելապէս ճշմարիտ: Ես այդ ամէնը ըստուգեցի Անիի գունդերուն հասնելուն պէս:

— Եւ այդ յաղթութեան վրա՞ է որ կ'ուրախանան Անեցիք, հարցուց Վեստ Թարգիս գունատ գէմբով:

— Ժիշտ ատոր վրայ:

— Լաւ, այդ առաջինը ջարդուեցաւ, բայց ուրիշ տասը բանակներ կուգան, Վեստ Սարգիսը չէ քնացած պատասխանեց ան սրտի կռիւնէն գունատ գէմբով մը և ձին առաջ քնեց: Երբ ան հասաւ Ս. Լուսաւորչայ մայր եկեղեցիին մօտ ուր խմբուած էին իշխաններ, հոգեւորականներ և ժողովուրդ, վայրկեանի մը մէջ գէմբին մօտ լը անյայտացաւ և այնպիսի գոհունակութեան և ուրախութեան արտածում մ'ստացա, որ ժողովուրդը նայելով անոր գէմբին, փսփօաց իրարու մէջ:

— Ահա խնամակալը եկաւ տեսէք որքան ու.

րախ է ան:

— Կեղծ է անոր ժպիտը, ըսաւ, հոն կեցողներէն մէկը:

— Ոչ, կեղծ չի կրնար ըլլալ, նայեցէք, ըսաւ անոր խօսակիցը և մատովը ցոյց տուաւ գէպի Վեստ Սարգիսը:

Ամենքը գէպի Հայաստանի գահին խնամակալը նայեցան: Վեստ Սարգիսը ձիէն վար էր իջած և համբուրելով եկեղեցիին դռները, ուրախութեան առատ արձունքը կը թափէր և բարձր լսեցի ձայնով կըսէր:

Ոհ. Ամենակալ Տէր, դուն ազատեցի որբ հայերը և անոր թափուր գահը պահպանեցի: Տէր, ընդունէ իմ գահունակութեանս անարժան աղօթքը և հաստատ պահէ Բագրատունեաց գահը մինչեւ յաւիտեան:

Յետոյ դառնալով իշխաններուն, հոգեւորականութեան, կը սեղմէր անոնց ձեռքերը և Յուդայի համբոյրներ կուտար:

Ծիացուցէք իմ անկեղծ ուրախութիւնս ալ ձեր ուրախութեան հետ: Վեստ Սարգիսը հոգւով ուրախ է հայերուն քաջութեան և յաղթութեան համար: Թող խորակուին յոյները, և թող փճանան թշնամիները, կ'ըսէր ան և աչքերէն ուրախութեան արցունքներ կը թափէր:

— Հը տեսնես, բարեկամ, ինչպէս կ'ուրախանայ ըսաւ դարձեալ ժողովուրդին մէջէն առաջին բարձրահասակ մարդը:

— Կը տեսնեմ, կը տեսնեմ, Վեստ Սարգիսը ուրախութենէն կուլայ պատասխանեց խառակիցը:

— Բայց չե՞ որ կ'ըսէին թէ Վեստ Սարգիսը դաւաճան է:

— Այո. կ'ըսեն:

— Բայց մի՞թէ դաւաճանը այդպէս կ'ուրախանայ

յունաց ջաղուելով կամ մի՞թէ ան այդպիսի խօսքեր կ'ըսէ... Դուռն լսեցիր թէ ինչ ըսաւ ան։

— Լսեցի, բարեկամս։

— Ուրեմն ան դաւաճան չէ, ինչպէս որ կ'ըսէին։

— Չեմ գիտեր, պատասխանեց խօսակիրը, գուցէ դաւաճան չէ ան և մենք զուր տեղը կը մեղադրենք։

— Ձէ, ես կը հաւատամ, որ մեր թագաւորութեան խնամակալը բարի մարդ մըն է, չատ բարի և թէ դաւաճան չէ, ըսաւ առաջին խօսակիրը։

— Ո՞վ գիտէ, բարեկամ, մեր խելքը խորերը չը թափանձեր, գիտէ ի՞նչ կայ անոր սրտին մէջ պահուած, իսկ ն մեզի այդպէս ցոյց կուտայ ըսաւ երկրորդ մարդը և շուտով խառնուեցաւ ամբոխին մէջ։

Այդ ժամանակ իշխաններն ազդէն ցրուած էին և Վեստ Սարգիսն ալ հեռացեր է դէպի իր պալատը։

Բայց ամբոխը դեռ խուժը խուժը կանգնած կը խօսակցէր, երբ յանկարծ փողոցին ծայրէն մարդ մը երեւցաւ, որ բոլորին ուշադրութիւնը դրացեց։

— Խենթը, խենթը կուգայ կոր, կանչեցին քանի մը ձայներ։

Իրաւցնէ խենթն էր, որ երեւցաւ փողոցին ծայրէն իր անբաժան երկար փայտը ծեռքին մէջ։ Մօտեցաւ ամբոխին և իր աչքերը վայրկեանաբար աջ ու ձախ պտտեցուց։ Ամբոխը տեղ փափաւ և չըջապատեց խենթը։ Ամբոխը տրամադիր էր այդ օրը ուրախանալ և խենթը մտիկ ընել։

Հէ՛յ, հէ՛յ ճամբայ բացէք, ինծի, ճամբայ տրուէք, կանչեց ան և բարձրանալով քարի մը վրայ նայեցաւ շուրջը և յետոյ խիստ սրտակտոր ձայնով մը ըսաւ։

Ինծի արցնե՛ք ով եմ ես

Կ'յ ի վայ ինձ...

Սիրուց ու ձեռն Աճիճ եմ ես

վայ ինձ, վայ ինձ...

— Խենթ, ինչո՞ւ վայ կը կանչես չէ՛ որ այսօր ուրախանալու օրէ։ Չե՞ս տեսներ ամէնքը ուրախ են որովհետեւ յոյները ջարդուեցան հայերէն, ըսաւ ամբոխէն ծեր մարդ մը։

— Սուտ է այդ բոլորը, ամէնքը ուրախ չեն պատասխանեց խենթը։

— Ամէնքը ուրախ են, խենթ. թէ ի՞նչ ան թէ ուսմիկ. միայն դուռն ես որ կրկին վայ կը կանչես պատասխանեց նոյն մարդը։

— Ես պիտի կանչեմ վայ, մինչեւ որ կայ և կ'ապիր անիկա։

— Ո՞վ. խենթ, ո՞վ կայ և կ'ապիր, հետաքրքրուեց խենթը հարցունքին զանազան կողմերէ։

— Ան, ան, ով կուլայ և կ'ուրախանայ, ով կը ժպտի և կը տրտմի, ով կ'աղօթէ և կ'անիծէ։

— Ի՞նչ կ'ըսես խենթ, մենք ոչինչ չենք հասկընար ըսաւ, ո՞վ է այդ մարդը, որ ուրախութեան ժամանակ կը տրտմի. իսկ տրտմութեան ժամանակ կը ուրախանայ, պատասխանեց նոյն ծերունին և հետաքրքրուեց խենթին նայեցաւ։

— Վահ։ մի՞թէ դուք աչքեր չունիք, որ տեսնէք, ականջ չունիք որ լսէք։ Օձը թոյն կը պատրաստէ և իր քաղձը խօսքերով ձեզի կը քնացնէ։

— Ո՞վ է այն մարդը, խենթ, մի՞թէ Վեստ Սարգիսն է, որ այսօր լիափութ կուլար և զոհուեցաւ կուլութեան մաղթանքներ կ'ուղղէր հայոց յաղթութեան համար։

Խենթին աչքերէն ուրախութեան կայծակներ թը-

ռան: Ան հասած էր իր նպատակին և ամբողջը արդէն հասկցած էր:

Սուտ է, ան դաւաճան չէ, լսուեցաւ յանկարծ ամբոխին մէջէն ձայն մը: Ամէնքը այդ կողմը նայեցան և տեսան բարձրահասակ մարդ մը, որ իր փոքրիկ աչքերը դէպի խնթն էր դալձուցած և ուշադրութեամբ մտիկ ըրած էր:

— Դուք ինչ գիտես որ սուտ է կ'ըսես, պատասխանեց ծերունին տնոր:

— Սուտ է, որովհետեւ դաւաճան մը երբ եկեղեցիին դուռը համբուրէ, իսկոյն գետինը կը պատռուի և հողին տակ կ'անյայտանայ:

— Տղայ ես, բարեկամ, Աստուած իր դատաստանը այդպէս չուտ չի տեսներ, Ան դեռ ժամանակ կուտայ ապաշխարելու, պատասխանեց մէկը:

— Բայց ես չեմ հաւատար որ վեստ Սարգիսը գէշ մարդ մը ըլլայ:

— Այո, ես չեմ հաւատար, ոչինչ չեմ տեսած, բայց շատ բան լսել եմ: Կ'ըսեն որ ան մինչեւ անգամ կ'ուզէ թագաւոր ըլլալ և այդ պատճառաւ ուզեր է Գագիկ Բագրատունին սպաննել տալ:

— Ոչ, այդ անկարելի է: Ով կը համարձակուի անոր մէկ մագին դպչիլ: Մեք կը խորտակենք վեստ Սարգիսի պալատը և զինքն ալ կտոր կտոր կ'ընենք:

Ամբոխին մէջ վրձաբանութիւնը հետզհետէ տաք կերպրած էր: Խնթնը կ'այծը ձգած էր ու կռթնած իր փայտին այնձայն կը տեսներ թէ ինչպէս այդ կայծը հեղհեղէ կը բորբոքէր ու կ'սճէր:

— Բարեկամներ, պարապ խօսք չուզեր, ըսաւ նոյն ծերունին: Ինքն ասելի լաւ կ'ընենք, որ չուտով Գագիկը թագաւոր օծելուանք:

— Ի՞նչ կ'ըլլայ փոքր ըլլալով, կօգտէ որ ան քաջ է և խելացի է:

— Որո՞ւն զիմենք. տղաք:

— Վահրամ իշխանին, մեր անգին վահրամ իշխանին խնդրենք, որ մեզի և մեր խնդիրքը ոտքի տակ չի ձգեր, ան կը սիրէ:

— Կեցցէ Գագիկ թագաւոր, ապրի վահրամ իշխանը, գոռաց ամբոխը և անոր ձայնին արձագանք տըւին Անիի շքեղ պալատներն ու շինութիւնները:

— Երթանք, երթանք դէպի վահրամ իշխանը, գոռաց ամբոխէն ձայն մը, պէտք չէ սւշացնել, երկաթը տաք տաք կը ծնծնէ:

— Կեցցէ Գագիկ թագաւորը, ապրի վահրամ իշխանը:

Խնթն էր որ ամբոխը կ'առաջնորդէր:

Ե.

ՍԵՒ ՄԱՐԴԵ

վեստ Սարգիսը արդէն լսած էր անբոխին պոռուած ձայնը և սիրտը կը կսկծար: Ամէն անգամ երբ ամբոխը սկեցցէ Գագիկ, ապրի վահրամ խօսքերը կ'ըսէր իր մարմինն ալ փռւէ փռւէ կ'ըլլար և արիւնը կը սառէր երակներուն մէջ: Բայց ան լուռ կը նայէր ամբոխին և վրէժխնդրութեամբ կը փայլէր իր մոայլդէմքը: Կը նայէր ամբոխին, կը նայէր և իր փռուեցանքները սեղմելով կ'սպասէր ինքնիրեն:

— Ո՞վ ցնորամիտ ամբոխ, ուժեղ առիւծը, մոռացար, և քեզի համար թագաւոր կը հռչակես լալոտ մը, որկը սողար ծեր աղուէսի մը ոտքերուն տակ, բայց

կուգայ ժամանակ մը, երբ դուն նոյն կեցցէները ինծի, ինծի համար կը հնչեցնես և կը սողաս ոտքերուս տակ ինչպէս թոյլ, անզօր մը՝ ինչպէս մը:

Բայց լաւ միտքդ պահէ, որ այն ժամանակ քեզի փրկութիւն չկայ և Վեստ Սարգիսը, Հայաստանի օծեալ թագաւորը անիծեալ անեցիներուն ոսկորներուն վրայ միայն պիտի թագաւորէ, այն ժամանակ միայն հոգիս կը հանգստանայ և կը մոռնայ այն վէրքերը, որ հիմակ կը հնչեն սրտիս: Երբ տեսնեմ որ այդ ամբողջ ազգի ինծի կուգայ ոտքերուս կիշնայ, այն ժամանակ ոտքերուս տակ կոխկրտելով միայն կառնեմ վրէժխնդրութեանս ծառաւը... Թ', կուգայ այդ ժամը, երբ ես այդ գարշելի ամբոխին աւերեալ թագաւորութեանս գահը անոնց ոսկորներով կը կանգնեմ: Վնաս չկայ յոյներուն մէկ փոքր բանակը ջարդուեցաւ բայց Յրեանոսեանը չկործանեցաւ: Այնտեղ շատ լէզէոններ կան և այդ լէզէոնները դունդ դունդ Հայաստանի վրայ կարչաւեն, իսկ եթէ անոնք ալ չօգտեն, թաթարացիները կը գրգռեն իմ խորամանկութեանս ուժով և խաբէութեանս բոլոր հնարքներով, մինչեւ որ ինձ յաջողուի Հայաստանի գահը բարձրանալ կամ կործանել զայն: Երկու ճամբայ միայն ընտրած եմ — կամ պիտի կործանուի Հայաստանը և ամայի անապատ դառնայ և կամ ես պիտի ժողովեմ այդ գահը, իսկ նպատակիս հասնելու համար չեմ խնայեր ոչ մէկ միջոց ոչ հարազատիս արդունքը, ոչ հայրենիքիս սէրը և ոչ Աստուած: Թոյն և մահ պիտի սփռեմ Հայաստանի մէկ ծայրէն միւսը և աւերակներու ու մոխրի կոյտեր պիտի դարձնեմ չէն քաղաքներն ու գիւղերը... Ահա թէ ինչ կը ցանկայ Վեստ Սարգիսը:

— Եւ Վեստ Սարգիս սկըաւ պղտոր հայեացքով նայիլ ամբոխին, որ ծովու ալիքի նման կ'ալեկոծէր

և կը լառաջանար դէպի Վահրամ Գահաւունի շքեղ պալատը:

Ան տեսաւ մինչեւ անգամ թէ ինչպէս եկաւ ծերունի Վահրամը և ինչեր ըսաւ ամբոխին. իսկ ամբոխը ինչպէս միայն կրկին հնչեցուց իր ուրախութեան ձայնը և շուտով ցրուեցաւ Անիի փողոցներուն մէջ:

— Ի՞նչ ըսաւ ծերունի աղու էսը, կ'երևայ անոն խոստացաւ թէ շուտով Հայաստանի թափուր գահին վրայ կը բարձրանայ մանուկ Գագիկը... հա... հա... հա... խեղճ Վահրամ, մի՞թէ չգիտես, որ Հայաստանի գահը հիմա պարապ չէ, այլ կը գտնուի շինուած մարդուն, երկաթէ ճիւղաններուն մէջ, որուն ձեռքէն ոչ ոք, ոչ Գագիկ, ոչ Վահրամ և ոչ Աստուած չեն կարող խլել...:

Վեստ Սարգիսի խօսքերը ընդհատուեցան, ետ նայեցաւ և տեսաւ իր սիրելի Եղօն, որ քրտնած, շունչը հազիւ ետ բերելով ըսաւ:

— Իշխան. գործերնիս հետգհետէ դէպի գեշ կը յառաջանայ:

— Ի՞նչ կայ, Եղօ, ի՞նչ է, պատահած հարցուց Վեստ Սարգիսը, իբր թէ ոչինչ տեղեկութիւն չ'ունէր

— Տէր, ամբողջ Գագիկին կեցցէ կը պոռայ և դիմելով Վահրամ իշխանին կը խնդրէ շուտով Գագիկին Անի բերել և բազմեցնել թագաւորութեան գահին վրայ:

— Յետո՞յ. ինչ պատասխանեց Վահրամ իշխանը:

— Ան խոստացաւ շատ շուտով այդ բանը գլուխ բերել, առարկելով թէ ինքն ալ նոյն կարծիքէն է, որովհետեւ Հայաստանը կը տանջուի «Սեւ Մարդուն» երկաթէ ճիւղաններուն մէջ:

— Ինչպէս. ան համարձակեցա՞ւ յայտնի կերպով դէմս խօսիլ:

— Այո, տէր, սեւ մարդ ըսելով քեզ կ'անարգէ և ամբոխն ալ կարծես համաժիտ էր անոր: Կայծ մը, փոքրիկ կայծ մը պէտք էր որ ամբոխը բորբոքուէր քեզ դէմ: Այդ ժամանակ միայն իր տրտունջը յայտնելով բաւականացաւ և ցրուեցաւ, բայց վախ կայ, որ միւս անգամ այդպէս թեթեւ չանցնի:

— Այդ ամբոխը չի համարձակիր չըսել մը հանել իսկ եթէ յանդգնի, — ես կը խեղդեմ իմ ճիրանին երես մէջ: Բայց այդ ձգենք, եզօ, ըսէ ինծի, ո՞ւր են պահած Գաղիկը: Պէտք է մրեչեւ յոյներուն Անի մօտեւը զայն ալ զրկենք իր պապերուն մօտ: Սուրը չյաջողեցաւ, հիմակ կարելի է թոյն գործածել:

— Առ այժմ ինձ անյայտ է, տէր, ու սատանան միայն գիտէ թէ ո՞ւր են պահած, ըսաւ Եղօն:

— Լաւ, մենք չուտով կը գտնենք: Լուսիկին բերնէն ամէն ինչ կարելի է իմանալ, հետեւէ ինծի, ըսաւ ան Եղօյին, և անոր հետ միասին գացին իր պալատին ներքին մասերէն մէկը, ուր հոն, խոնաւ, մութ պատերու մէջ փակուած էր Լուսիկը:

Ան պառկած էր յարդին վրայ լուռ՝ անձայն, որ կարծես կենդանութեան նշոյլ չունենար վրան:

Եղօն ջահով լուսաւորեց անոր գունատ, մեռելային դէմքը:

— Ան կարծես քնացած է, ըսաւ Եղօն մօտեցընելով ջահը Լուսիկին տոգոյն դէմքին:

— Եթէ պառկած է, պէտք է արթնցնել, ըսաւ խրոխտ ձայնով մը Վեստ Սարգիս:

— Է՛յ, օրիորդ, վեր թռաւ իր յարդէ անկողնէն և վայրկենաբար շուրջը նայեցաւ: Խեղճը երկար ժամանակ աւելուն միայլէն յետոյ նոր քնացած էր, նոր փակած էր յոգնած արտառուալից աչքերը և ընկղմած

երազներու մէջ: Մոակալի էին այդ երազները երբ արթունցողը զինք եղուն:

— Ահ, հայր, մի՛թէ դուն ես, բայց ինչու քու վրայեղ կը կաթկթէ արիւնը, այդ ի՞նչ է, ես կը սարսափիմ ըսաւ Լուսիկ սարսափահար Վեստ Սարգիսի դէմքը դիտելով:

— Ինքզինքիդ եկուր, օրիորդ, հայրդ չէ դէմինդ այլ իշխան Վեստ Սարգիսը: Հայրդ շատոնց ոգիներու աշխարհն է գացած: Զառացանքներով մ'ապրիր այլ լը աշխարհն է գացած: Զառացանքներով մ'ապրիր այլ լը աշխարհն է գացած: Զառացանքներով մ'ապրիր այլ լը աշխարհն է գացած:

Լուսիկ նայեցաւ իր խօսակիցին, նայեցաւ և յիշեց դառն իրողութիւնը: Զգաց որ ինքը բանտարէլ լած է, անօգնական, անտէր իր բանտին մէջ, ուր զինք կը տանջէին դահիճները: Բայց ինքզինքը բնաւ չը կորսնցուց, հեռու վանեց թուրքաութեան նոգին, խրոխտ կերպարանք մ'առնելով հարցուց.

— Ի՞նչ կը պահանջէ ինձմէ Հայաստանի գահին խնամակալը: Վեստ Սարգիսի դէմքը աւելի խոթողեցաւ: Ան զգաց, որ օրիորդը զինք կը հեգնէր և կը ծիծաղէր խնամակալ բառին վայ:

— Այս վայրկեանիս կիմանաս թէ Հայաստանի գահին խնամակալը քեզմէ ինչ կուզէ իմանալ, ըսէ՛ խենթ աղջիկ, թէ դուն և հայրդ ի՞նչ յարաբերութեան մէջ էիք իրարու հետ և ինչ կը նիւթէիք ինծի դէմ:

— Միայն այդքա՞ն, իշխան, ալ ուրնչ բան չե՞ս պահանջեր, ըսաւ Լուսիկ, և այնպիսի արհամարական հայեացք մը ձգեց Վեստ Սարգիսի վրայ, որ վերջինիս համբերութիւնը կը հատնէր:

— Բացի ատկէ չարունակեց Վեստ Սարգիսը, դուն ինծի պիտի յայտնես թէ ո՞ւր է պահուած Գաղիկ Բաղրատունին, Հայաստանի գահին ժառանգորդը: Եթէ դուն այդ երկու հարցումիս ուղիղ պատասխան մը տաս այն ժամանակ դուն այս խո-

նաւ բանտէն կ'ազատուիս և առժամանակեայ ապահով տեղ մը փոխադրուելէ յետոյ ազատութիւն կ'ստանաս:

— Իշխան, զուր տեղ ներդուծիւն կը կրես այդ բանին համար, ինձ այցելելուդ դու կաշխատիս քու և հոգիդ ներշնչել իմ մէջս և ազատել իմ մաքուր հոգիս: Ինձի ազատութիւն կը խոստանաս, որ ես հայրենիքիս ազատութիւնը քու ձեռքդ մատնեմ, որ ես գաղտնիքները քեզի յայտնեմ և օրինական թաղաւորին բաղդը քու անգուծ ճիրաններուդ մէջ ձգեմ, սակայն իմացիր իմ հոգիս սեւ չէ, ինչպէս քուկդ: Ես կը տանջուիմ, կը շարժարուիմ, բայց հայրենիքս չեմ մատներ, չեմ դաւաճաներ, ինչպէս դուն:

— Լռէ, անզգամ աղջիկ, թէ չէ քեզի կը սորվեցը նեմ թէ օրու հետ գործ ունիս:

— Ես գիտեմ այդ, իշխան:

— Ի՞նչ գիտես:

— Որ ստոր դաւաճանի մը հետ գործ ունիմ, որ զուրկ է գութէ և խղճէ...

— Ես լեզուդ կը կտրեմ, ըսաւ վեստ Սարգիսը գունատուած և սուրը պատեանէն հանեց: Այդ ժամանակ Նոյն մէջ մտաւ:

— Իշխան, ինձի բաշխէ անոր կեանքը և թող տուր ինձի խոստովանեցնել: Ես գիտեմ ասոր լեզուն:

Վեստ Սարգիս սուրը պատեանը դրաւ և դուրս ելաւ Նոյնին հետ:

Լուսիկ մինակ մնաց:

Ե.

ՔԱՄԻ ԶԱՌԱՋԱՆՔ

Մինչ այս. մինչ այն վրայ. հասաւ Հայաստանի ցուրտ և սարսափից ձմեռը:

Դաշտերն ու ձորերը ամայացան և շարժողութիւնը դադարեցաւ: Փչեցին ցուրտ քամիները և ամայի դաշտերն ու ձորերը սկսան իրենց վայրենի պարը պարել և տաղտկալի մեղեդին երգել:

Անին և իր շրջակայքն ալ հագան վերարկուն, և ծածկուեցան թանձր ձիւնով: Կարծես թէ մեռած էր բընութիւնը կարծես թէ Անիի վրայ միայն ցուրտ քամին կ'իշխէր և ձմրան մէ տելութիւնը, որ անարգել կը բաղխէր հարուստին ու աղքատին, աւակին և իշխանին դուռը, և յետոյ խելագարի մը նման, դուրս թռչելով կը կորսուէր, կը հեռանար Անիիէն և կ'անյայտանար. ով գիտէ ուր, ով գիտէ որ լերան կամ ձորին ծոցը...:

Ի՞նչու, ի՞նչ կը տեսնէր ան դուռներու ետեւէն, այդպէս յուզուած, այդպէս կ'ալեկոծէր: Մի՞թէ չէր տեսնէր այն տեսարանները, ուր կեանքը կ'եռար և ուր մայրը իր գաւազին օրօր կ'ըսէր, ծերունի մեծ

հայրն ալ իր նախնեաց քաջագործութիւնը կը պատմէր իր շուրջը ժողովուած կարմրերես հարսներուն, որոնց զէմքերը կը փայլէին ներքին ոգեւորութենէ և կը ցանկային որ անվերջածայր շարունակութիւն մեծ հօր պատմածներ, ու կը սիրէին միշտ լսել նախնեաց քաջագործութիւնները և որոնց հետ իրենք ալ ուրախանան։ Եւ քահանայ միշտ կը փչէր, ակօնջ կը դնէր և շուտ շուտ կը հեռանար։ Ան կը տեսնէր ամեն բան կիմանար ամէն գաղտնիք, կը լսէր ամէն խօսակցութիւն, շշուկ, ծիծաղ ու խենդութիւն, հառաջանք և հեծկլտանք, և յետոյ ինքն ալ ճիշ մը արձակելով կը անյայտանար։

Եւ քամին այդ ազատ դաշտերու ազատ որդին կը զարմանար թէ, ինչպէս տեղ մը կուլան և ուրիշ տեղ մ'ալ կ'ուրախանան ու մտածումներու մէջ ինչո՞ւ կը զալային։ Իսկ ուրիշ տեղ մ'ալ ախ ու վիշտ կ'ընեն։ Եւ ինչու անեցիներուն մեծ մասին զէմքերէն չերեւար ժպիտի ոչ մէկ նշան, այլ յուսահատութեան տեսակ մը վհատութիւն պատած է անոնց սիրտը։ Ինչու, ինչ պատահած էր մի՞թէ ձմռան ներկայութենէն կը սոսկան։ Բայց մի՞թէ անոնք չեն գիտեր, որ շուտով կ'անձնի այս աղաղակալի ձմեռը և կը բացուի սիրուն ու զուարթ գարունը... Բայց չէ, զանոնք վրահատեցնող և տխրեցնող ուրիշ բան մը կայ։ Կարծես սեւ թաթ մը կը ճնշէր բոլոր անեցիներու սրտերը և յուսահատութեան մէջ կը ձգէր զանոնք, կարծես կ'զգային թէ բան մը կը պատրաստուէր ինքն Անիի զլխուն։ Անդառնալ չէ, կարծես քամին կը մրմնջար ամէն անգամ և հառաչելով կ'անյայտանար զէպի վեր...։

Բայց անեցիները քամիին հառաջանքէն աւելի յուսահտեցնուած, աւելի սաստիկ կ'զգային սեւ մարդուն հանգի շնչառութիւնը, կը դողային իսկ այդ սեւ մարդը չատ զօրաւոր, շատ ուժով էր և ոչ մէկը չէր հա-

մարձակէր իր զէմը կենալ, հակառակիլ։

Ատիկա Հայոց թագաւորութեան գահին խնամակալ վեստ Սարգիսն էր։

Եւ վեստ Սարգիս դեռ չէր քնացած։ Խենթի մը պէս գիշեր ցերէկ կը մտածէր թէ՝ ի՞նչպէս այդ գահին տիրանայ և ինքը ըլլայ հայոց թագաւոր, որ արդէն կ'երեւակայէր բազմած Բագրատունեաց գահին վրայ և փայլուն թագը իր գաւաճան զլուխը զարդարած։

Սնտոխ՝ երազ։

Փառասիրութեան տենջանքը կուրցուցէր էր զինքը, աչքին բան մը չէր երեւար իր օրտին մէջ աղնիւզ գագուտ մը բնաւ չի շարժիր։ Ան կուզէ մոխիր և աւերակ դարձնել չէն Հայաստանը, մահ և սուր սփռել չորս դին և լացի ու կոծի մէջէն անցնելով միայն կը ցանկար գահը բարձրանալ։

Ահա այս էր սեւ մարդ կոչուող դաւաճան վեստ Սարգիսին նպատակը, ամբողջ սրտին ցանկութիւնը իր ամբողջ էութիւնը, և ցանկութեան հասնելու համար ամէն ստորնութիւն յանձն կառնէր և իր հայրենիքը կը դաւաճանէր։

— Ինչու։

— Մի միայն փառքի, սնտոխ և անձուկ փառքին համար։

— Իսկ իր անունը, պատիւը...։

— Դաւաճանը ատոր վրայ չէր մտածէր, կ'օգտէր միայն իր նպատակներուն հասնել։

Միակ յարմար միջոցը կը նկատէր Հայաստանը ջարդուած, թալլուած, մոխիր և աւերակ տեսնել և Գագիկ օրէնական ժառանգը մէջտեղէն վերցնել, իր հակառակորդները թրջնով ոչնչացնել։

Յունաց առաջին կոտորածէն ի վեր ալ բնաւ հանգիստ չուներ վեստ Սարգիս, իբրեւ խնամակալ ամ-

բողջ բերդերը ամրառուց բոլոր գանձը ձեռքին մէջ առաւ և աղանձի տեսքով և իր ներսիդէն օձի կերպարանքով խաբեց իշխանները և զանոնք Գագիկ Բագրատունիին և Վահրամ իշխանին դէմ գրգռեց։ Իշխաններէն շատերը Վեստ Սարգիսի շռայլած ոսկիներէն կուրցած։ Ոմանք ալ վախնալով անոր ուժէն, միաձայն որոշեցին կամ տապալել զահը։ Եւ կամ Վեստ Սարգիսը բազմեցնել այդ գահին վրայ։ Այսպէս օրէ օր Վեստ Սարգիս կը ղորանար և իր հակառակ կուսակցութիւնը Վահրամեանք, որոնք գահին իրական իրաւունքները կը պաշտպանէին, ընտզհետէ թուլցած և մինակ կ'զգային ինքզինքնին։ Վահրամեանք տեսնելով այս բոլորը և կ'զգային Վեստ Սարգիսի լարած մեքենայութիւնները, ուստի կը պատրաստուէին ոգի ի բռնի կռուիլ և գահը զաւաճաններուն ձեռքը չը ձգել։

Ամբողջ միջոցն դեռ ձայն չէր հանէր, ան կը տեսնէր ամէն բան, բայց լուռ կը կենար։ Այս լուռութիւնը կը նմանէր խաղաղ ծովու։ Եւ որ անեղ փոթորիկի մը կը պատրաստուի։ Բայց ե՞րբ պիտի յուզուի։ Ե՞րբ պիտի փրփրի, ատիկա Աստուած միայն գիտէ։

Վեստ Սարգիս կը տեսնէր այդ բոլորը, բայց կը կը հեղցէր, թէ և Հայաստանի ուժն ու գահը իր ձեռքն էր, բայց ան վստահ չէր այդ ուժին վրայ, ինք կ'զգար որ օտարին ուժին ալ պէտք ունէր, և ատոր համար գիշեր ցերեկ Յունաց կայսեր գրգռելով որ նորէն իր ուժեղ բանակով արշաւէ Հայաստան և կը խոստանար ինքն ալ աջակցիլ Յունաց բանակին Անին զրաւելու։

Յունաց մէջ ոգեւորութիւն մը կը տիրէր, բանակներն կը զօրացնէին և կը պատրաստուէին վերջին հարձած մ'ալ տալ խեղճ Հայաստանին։ Իսկ անգին Վեստ Սարգիս անհամբեր կ'սպասէր Յունական լէգէոններ

րուն գալստեան իր աջակցութիւնը նուիրելոո անոն ց

է.

ՀԱՅՐ ԵՒ ՈՐԴԻ

Ձմեռն ալ անցաւ հալեցան ձիւները եւ եկաւ գեղածիծաղ գարունը, գալտերը գոյնզգոյն ծաղիկներով զարդարուեցան։ Արտոյտը իր գեղեցիկ երգը սկսաւ հնչեցնել։ Կլկուրը իր մեղեդիները երգել, իսկ ոչնչեցնել։ Կլկուրը իր մեղեդիներն ալ ժայռներ ձգել։ Ուրախ խարներն ու գառնուկներն ալ ժայռներ ձգել։ Բայց ուրախ չէր Հայաստանը։

Վեստ Սարգիսի գրգռմով Յունաց բանակը արդէն Հայաստանի արեւմտեան սահմանները արշաւած էին, և քանի կը մօտենային Անին, ճամբուն վրայ գտնուած քաղաքներն ու գիւղերը հուրի ու սուրի կը մատնէին, ամէն ինչ ոչնչադնելով։

Միւս կողմէն Թաթարներն ալ արեւելեան կողմէն, իրենց սուրերն ու նիզակները չը սրէին. անոնք ալ անտէր պատառ մը գտած էին եւ յարմար ժամաւ ալ անտէր պատառ մը գտած էին Հայաստանի վրայ։ Իսկ նակ կը սեպէին յարձակիլ Հայաստանի վրայ։ Իսկ յոյներու զրդմամբ Աղուանից Դաւիթ Անհող Թագաւորն ալ Հայաստանի հիւսիսային մասը արշաւած էր։ Հայաստան տագնապի մէջ էր, բայց միւս կողմէ

Վահրամ իշխանը չէր քնացած: Ան արթուն կը հակէր եւ երբ մէկ կողմէն վտանգը տեսնէր, անմիջապէս գունդեր կազմելով կը յարձակէր այն կողմէն թշնամի-ներուն վրայ:

Երբ Յոյները առաջին անգամ ջարդուեցան, Վահ-համ իշխանը գիտէր արդէն թէ՛ ասով չը վերջանար. ատիկա առաջին քայլն էր, որ յետոյ աւելի սոսկալի պի-տի ըլլար. ասոր համար պատրաստութիւնները առաջ-ւելնէ կը տեսնէր: Եւ իրօք չէր սխալած, տեսաւ որ Յունաց բա՛նակը այս անգամ աւելի ուժով էր, որոնք արդէն իսկ Դերյան, Մանանազ, եւ Պաղին զաւառնե-րը մօտած էին եւ կը պատրաստուէին Բասեան գաւա-ռը անցնիլ եւ այնտեղէն Շիրակ:

Հարպիկ իշխանն ու Ստեփանիկ ձմեռը Անի ան-ցուցին, իսկ գարնան երբ իմացան թէ՛ Յունաց բա-նակը արդէն իսկ Պաղին հասած է եւ իր հօրենական ամրոցները պաշարած, կ'պառնայ ոչնչացնել, անոնք Վահրամ իշխանէն հրաման ստացան փոքրիկ գնդի մը գլուխը անցած, սլանալ դէպի Պաղին. ուր թշնամին արդէն սկսած էր աւերուիլ:

Ծիշդ այն ատեն երբ Հարպիկն ու Ստեփանիկ Ա-նիէն ելան, Հարպիկին հայրը Հարել իշխան՝ իր բերդին աշտարակներէն մէկուն գլուխը բարձրացած հօրիզոնը կը դիտէր, իր քովը այս անգամ միայն երկու զաւակ-ները կ'եցած էին, Դաւիթը՝ որուն դեռ նոր պիտէրը բռնած էին եւ կոտանդինը, որուն աչքերը վրէժխը-ղուած թեամբ կը փայլատակէին. Հարել այս անգամ խիստ տխուր եւ մտահոգ էր, իր չորս զաւակէն միայն երկուքը մնացած էին մօտը, իսկ միւս երկուքին մասին դեռ տեղեկութիւն մը չունէր. ո՛ր էին եւ ի՞նչ կ'ընէին ալ դեռ: Երկար ժամանակ դիտեց հորիզոնը դէպի այն ձամման ուրտեղէն Հարպիկ պիտի երևար, բայց ան չկար ու չկար: Ծոմբան մէկը չէր երեւար:

— Դաւիթ, եղբայր ուշացաւ, լուռ մ'ալ չը ղըր-կեց որ ի՞նչ անայինք թէ հայոց գործերը ի՞նչ վիճակի մէջ են, ըսաւ Հարել իշխան իր զաւակին:

— Այս սոսկալի ձմրան կարելի չէ լուր մը ղրկել հայր, բայց Հարպիկը ուր որ է մէջտեղ կ'ելլէ, ձամ-բաները բացուած են:

— Այո, ես կը հաւատամ որ մէջտեղ կ'ելլէ ուր որ է, թշնամիի ձեռք չընկիր, բայց ինձ անհանգիստ ընողը Վեսա Սարգիսն է, արդեօք ի՞նչ եղաւ իր դա-ւադրութիւնը: Թլպաղտոյ բերդին թորոսիկ իշխանն ալ իրեն հետ միացած է որպէս զի երկուքը միասին աշխատելով մեր բերդերը ոչնչացնեն:

— Այո, հայր, քանի մ'օր առաջ թորոսիկ իր գն-դով Թլպաղտոյ բերդէն դուրս ելաւ:

— Արդեօք ո՛ւր գնաց:

— Կ'ըսեն թէ Յունաց բանակին հետ միանալու, անոնք նորէն մէջտեղ ելեր եւ ամէն կողմ կ'աւերեն:

— Վա՛յ, անիծեալ դաւաճան, ըսաւ զառնու-թեամբ Հարել, եւ լուռ թենէ մը վերջ շարունակեց:

— Դաւիթ, բերդերը ամրացնել տուր, եւ մերին-ները կարգի դիր. թորոսիկ իշխանը ամենէն առաջ մեր վրայ կը յարձակի. իսկ մենք չպիտի կրնանք ա-մեր վրայ կը յարձակի. որովհետեւ պէտք եղածին չափ մարդ նոնց դիմադրել, որովհետեւ պէտք եղածին չափ մարդ չունինք: Ա՛խ, եթէ ղրկած գունդս Հարպիկի հետ չունինք, եթէ կ'ուզէր թող յունաց բանակն ալ ի՛րա-սին բերէր:

— Բայց հայր նայեցէք, հորիզոնին վրայ փռնի ամպեր կ'երևան, ըսաւ Դաւիթ, մատով հորիզոնը ցոյց տալով, եւ իրաւ ալ փռնի ամպեր եւ փայլուն կե-տէր կ'երեւային:

— Ահա կ'ուզան զաւակս, վերջապէս Հարել դործ պիտի ունենայ անոնց հետ, ըսաւ հեգնօրէն Հարել եւ

այդ խումբ մը մարդիկներէն, բայց միթէ անոնց իշխանին դիակը չէ որ ոտքերու տակ է. ու թորոսիկ իշխանը կասկածելով նորէն նայե՞աւ իր ոտքերուն տակ փռուած դիակին և անոր կասկածը բոլորովին փարատեցաւ:

— Ձէ', Հաբէլի դիակն է. մըմբաց ան և յետոյ գառնալով դէպի իր զոնւորներէն մէկը հարցուց,

— Է՞, ի՞նչ խենթի նման կը փախչիք, ի՞նչ պատահեցաւ:

— Տէր, նայեցէ՛ք, թշնամին մեզ կը մօտենայ փախէք այս տեղէն...:

— Ո՞վ է այդ թշնամին...

— Հարպիկը, Հաբէլի որդին, լեռներու աւազակը...:

Թորոսիկ իշխանը նայեցաւ այն կողմը և վախէն մնաց սառած:

Ան տեսաւ թէ ինչպէս գունդ մը ջարդելով յոյները և իր զօրքերը կը մօտենար դէպի իրեն:

— Զարկէ՛ք, մի վախնաք, ահա Հաբէլի դիակը այս տեղ է, Հարպիկն ալ կիյնայ, ըսաւ Թորոսիկ խրախուսուելով իւրայիններէն և կատաղութեամբ յարձակեցաւ նոր թշնամիներուն վրայ:

Բայց Թորոսիկը սարսափեցաւ, երբ տեսաւ որ իր մարդիկը հեռանալէ կը ջարդուէին և ինքը արդէն չըրջապատուած է թշնամիներէն: Կատաղած առիւծի մը պէս սուրը քաշեց և ջախջախեց իրեն մօտեցող զինուորին գլուխը: Զինուորը ինկաւ և արեան հեղեղով սըփրեց Թորոսիկի ոտքերը: Հարազատի արիւնը կարծես կը բողբոջէր Թորոսիկի անիրաւութեան դէմ, սակայն՝ երբ նորէն բարձրացուց սուրը, ձեռքը չ'իջաւ, այլ ծոցակալի գունատութիւնը պատեց դէմքը և սարսափալից դողը ցնցեց իր մարմինը:

Իր առջեւ նոյնպէս սուրը բարձրացուցած կանգ

նած էր իր հարազատ որդին Ստեփանիկը:

— Որդիս, ի՞նչ կ'ընես, մռնչեց Թորոսիկ:

— Իսաւաճան պատրաստուէ մեռնելու, պոռաց ըՍտեփանիկ սուրը օրօրելով:

Որդիս հօր դէմ:

— Դաւաճանը չի կրնար հայր կոչուիլ, պատրաստուէ մեռնելու, կրկնեց Ստեփանիկ և հօր ու զաւկի սուրերը զարնուեցան իրար և կայծակներ հանեցին:

Անոնք կը կռուէին քանի մը վայրկեան բռն, ու ահաւոր կռուով, մինչեւ որ նրիաասարդ ոյժը գերակշռեց և Ստեփանիկի սուրը մխուեցաւ զաւաճանին կուրծքը:

Թորոսիկ իշխանը գետին զլորուեցաւ, և մարդ աչքերով հազիւ լսելի ձայնով շնչաց:

— Այդ ի՞նչ ըրիր որդիս, տուն սպաննեցիր հօրդ...

— Արժանի էիր, ըսաւ Ստեփանիկը և կոխկռտելով հօր դիակը, առաջ անցաւ...:

Ը.

ԱՆԻԻ ՊԱՇԱՐՈՒՄԸ

Մինչդեռ Հարպիկ յունաց զօրքերը Պաղինի շրջանից կը քշէր, Վահրամեանք ալ մեծ ջարդ մը տընոյն յունաց զլխաւոր բանակին և հեռու քշեցին Հաստաանի սահմաններէն:

Սակայն յոյները չը վհատեցան այդ անյաջողութենէն. կրկին մտան հայկական սահմանները. բայց կրկին ջարդուեցան: Վերջապէս մեծ բանակ մ'ալ կազմելով, մօտաւորապէս 100000 մարդէ բաղկացած, չորրորդ անգամ ըլլալով Հայաստան մասն իրենց նամբուն եղածը մոխիր և աւերակի կոյտեր դարձնելով:

պաշարեցին Անի քաղաքը:

Անիցիք ցնցուեցան: Խուլ զղրղիւն մը ինկաւ ամբոխին մէջ, որ քանի գնաց սառտկացաւ, անոնք թագաւորութեան խնամակալը կը փնտռէին, իսկ անիկա Անի չէր այն ժամանակ, երբ քաղաքը վտանգի մէջ էր, երբ անդին սահմանուած էր կործանելու այդ անհղ բանակէն:

Ո՛ւր էր Սեւ Մարգը, ինչո՞ւ հեռացած էր, յայտնի չէր առիկա ամբոխին, բայց ամբոխը լաւ կ'զգար Սեւ Մարգուն ըրած վատութիւնը և լուռ կը սրտմտէր:

Անիի բարձր աշտարակներուն վրայ, երկու կարգի պարիսպներուն վրայ հայ պահապանները կը շրջէին և կը դիտէին անձայն,

Յունաց բանակը, կը տեսնէին անոնց բազմութիւնը: Կը լսէին անոնց հահուչները և սպառնալիքները: Ի՛նչ կրնային ընել ափ մը հայեր յունական լէգէոններուն դէմ:

Ահա, Անիի զորոցներէն ծերուկ մը կ'անցնի կուրծքին ծրար մը շղմած, տխուր և մտազբաղ առաջ կերթայ, գէմքի վրայ դրոշմուած է Փիղիքական տանջանքի խոշոր դրոշմը: Անցաւ քանի մը ծուռ փողոցներ և մօտեցաւ Անիի մայր եկեղեցիին և կանգ առաւ այնտեղ, ուր կանգնած էին խումբ մը մարդիկ: Անոնցմէ մէկը ճանչնալով եկողը դարձաւ ու ըսաւ:

— Այդ ի՞նչ է գրկինդ, վարպետ Ղեւոնդ:

Եկողը, որ մեզի ծանօթ դարբին Ղեւոնդն էր, ապուշիւն ան իրեն գիմողին նայեցաւ:

— Ի՛նչու այդպէս կը նայիս ինծի վարպետ, միթէ ինծի չես ճանչնար, հարցուց խօսակիցը և զարմացած նայեցաւ:

— Ո՛վ ժողովուրդ, ո՛վ բարեկամներ, խղճացէ՛ք ինձ, աղջիկս գտէ՛ք, ըսաւ դարբինը և արցունքը հոսեցաւ աչքերէն: Ամբոխը լուռ էր և մտախոյզ: Ան

Հարելի ամրոցը և իր բանակին մէջէն ասպատակներ օփռած էր շրջակայ բոլոր գիւղերը:

Գիշերը չուտ հասաւ, Հարել տեսաւ որ շրջակայքը կը լուսաւորուէր կրակէ փունջերով, և սիրտը սկսաւ կսկծալ տեսնելով թէ ինչպէս իր չէն չէն գիւղերը կը աւերէին: Իսկ այն կողմը, ուր Թորոսիկ իշխանին թլպաղառոյ ամրոցը կը գնուէր, մութի մէջ էր և հանգիստ միջոցաւ կ'առաջնորդուէին և ատոր համար անոր գիւղերը չէին կրակի տար:

— Օ, ատոր վատ դաւաճան, դուն հայ գիւղերը կը ոչնչացնես, միմիայն սիրտ վիրաւորելու համար, բայց գիտցիր որ ատոր տրժանաւոր հատուցումը շատ շուտով պիտի ստանաս, ըսաւ Հարել և բարկութենէն ափառները կճռտացին:

Քիչ քիչ անոր շուրջը գինուած մարդիկ կը հաւաքւէին, կ'երեւար որ Հարել իշխան մտադիր էր գիւղերային յարձակում մը գործելու, օգտուելով Յունաց յոգնութենէն, որոնք չպիտի կրնային դիմադրել յոգնած վիճակի մէջ, մինչեւ որ չը հանգստանային:

Երբ մութը կոխեց և ամէն կողմ լուսութիւն պատեց, Հարել իշխան մտադիր էր գիւղերային յարձակում մը գործելու, օգտուելով Յունաց յոգնութենէն որոնք չպիտի կրնային դիմադրել յոգնած վիճակի մէջ, մինչեւ որ չը հանգստանային:

Բաւական երկար ժամանակ անցաւ, երբ լըրտեսները հեռուէն երեւացին և մօտեցան Հարել իշխանին:

— Է՛, տեսնենք ի՞նչպէս գտաք, հարցուց:

— Տէր, կ'երեւայ որ յոյները չեն քնացած, Թոս

ըստիկ իշխանը լաւ դաս մը տուած կերեայ որ, ամէն գաղտնի անցք բռնուած է յոյներէն, և յունաց էն ուժով պահպաններով: Կարծես բան մը կը մտածեն մեզի համար, ըսին լրտեսները և գլուխին խոնարհեցուցին:

— Ասկէ մնաց չեւեր մենք ծուղակի մէջ բռնուած ենք բայց թորսիկ իշխանը լաւ թող հակնայ, որ Հաբել իշխան յաղթուած չէ, և թէ՛ երկար ժամանակ թէ իր դէմ և թէ Յունաց դէմ կը դիմադրէ:

— Բայց, Տէր, մեր ամրոցին հիւսիսային անցքը բարձրովին աղատ է պահպաններէն, թէ և այն կողմի ճամբաները խիստ վտանգաւոր են և գիշերով անցնելը անկարելի է:

— Ի՞նչ, միթէ իմ քաջերս կը վախճան դէպի անդունդը գահավիժի, հարցուց Հաբել իշխանը և դէմքը փալկեցաւ ուրախութենէն: Օ՛, փոքրիկ կէտ մը գտած է՞ր որ տեղէն կարող պիտի ըլլար գիշերային յարձակումով մը յունաց բանակին վրայ յարձակիլ:

— Ոչ, տէր, միթէ չէ՞ք գիտեր որ Հաբելին քաջերը մարդ չեն, այլ մէյ մէկ դեւեր, մինչեւ իսկ անոնք գիշերով ժայռերուն վրայէն մագլցելով կ'անցնին և կը հասնին թշնամիին:

— Լաւ, ուրեմն մենք ճիշտ այդ ճամբով կ'երթանք և փոքրիկ պտոյտ մը կ'ընենք Յունաց բանակին մէջ, ըսաւ Հաբել իշխանը, և նշան ըրաւ իր խումբին հետեւի իրեն, որուն թիւը մօտ յիսուսի կը հասնէր:

Խումբը անձայն հետեւեցաւ իշխանին և երբ մօտեցաւ այն պարիսպին, որուն տակ կը տարածուէր անդունդը: Հաբել այդ նեղ ճամբէն փորի վերայ սողալով առաջ անցաւ ու կատուի գիւրաշարժութեամբ մագլցելով մեկ ժայռէն միւսը, անցաւ ու

մացառներու և թուփերու մէջէն կանգ առաւ բերդին պարիսպին տակ, ուր հեռզինտէ հաւաքուեցան յետամնաց զօրքերն ալ. երբ բոլորն ալ իջան, Հաբել աչքէ անցուց իր հետեւորդները և ապրիք տղաքս ըսելով, նշան ըրաւ առաջ անցնելու:

Յունաց բանակին մէջ խոր լուծիւն կը տիրէր, իսկ պահպանները անվրդով կը պտտէին աջ ու ձախ: Անոնք այնչափ վստահ էին իրենց ոյժին վրայ որ, երբէք մտքերնուն չէին անցնել թէ Հաբելը խենդութիւն մը կընէ և իրենց վրայ կը յարձակի, բայց Հաբել խելացի էր. առանց աղմուկի խիզախօրէն սլալացաւ թշնամիին վրայ և այնպիսի իրարանցում մը ձգեց բանակին մէջ որ, իրենց սոսկուածէն չէին գիտեր թէ ի՞նչ ընել պէտք էր: Յայնքը կարծես թէ մեծ բանակ մ'է որ կը յարձակի իրենց վրայ, առանց գիտնալու որ այս յարձակումը քանի մը տասնեակ քաջերու կողմէ տեղի կ'ունենար, մինչ այս մինչ այն, յոյները քնացած տեղերնուն ոտքի ելան, ուղեցին դիմադրել թշնամիին, բայց զարմանքի հանդիպեցան երբ նկատեցին թէ իրենց մէջ թշնամի չկար անյայտացեր, է ինչպէս որ անձայն կերպով եկած էր:

Առաւօտը եղաւ, յոյները իրենց փողը հնչեցնելով, գունդերը կազմ ու պատրաստ վիճակի մէջ կը պատրաստուէին մօտենալ Հաբելի բերդին, որպէս զի անկնթարթի մէջ խորտակեն զանոնք և պատժեն իր տէրը. սակայն Հաբել և իր քաջերը կազմ ու պատրաստ կեցած էին աշտարակներուն վրայ և կը հեղնէին թշնամին ժպտելով: Անոնք լաւ գիտէին թէ իրենց բերդը անառիկ է, և թէ թշնամին իր դէնքերով չպիտի կրնար բան մը ընել: Բայց յոյները ուղակի յարձակեցան բերդին պատերուն վրայ սանդուղիներ դնելով աւագօրէն դէպի վեր կը բարձրանային, սակայն Հաբելին զօրքերը պարսպ կեցած

չէին, վեր բարձրացող յոյնին գլխուխն կիջեցնէին խոշոր քարի կտորներ և նետի հարուածներ, որոնք տեղըն ու տեղը կ'սպաննէին թշնամին և վար կը գլորէին զանոնք:

Հայերը քայուածեամբ կը կռուէին, յոյները իրարու ետեւէ կ'սպանուէին և ցած կը գլորուէին:

Յոյները երբ տեսան որ ալ ճար չկար և չը պիտի կրնային բերդը գրաւել այն ատեն նահանջեցին, որպէսզի յետոյ կարենան նոր ուժերով յարձակիլ բերդին վրայ, և այդ փորձերը քանի մը անգամ ըրին, բայց անփորձ օգուտ մը չունեցաւ, բացի իրենց ատամները կճռտացնելէ:

Երբ որ մութը կոխեց Թորոսիկ բերդին գաղտնի անցքը գրաւեց: Յոյներն ալ յարձակեցան բերդին ճակատին վրայ. քաջ Հաբելը դեռ լուր չունէր թէ Թորոսիկ տեղեակ է գաղտնիքին. Քաջուածեամբ դիմադրեց յոյներուն բայց քանի կը յաղթուէին յոյները այնչափ կը շատնար իրենց կռուողներուն թիւը, Հաբել տեսաւ, որ կռիւը տաք կերպարանք մը ստացաւ, թէ՛ յոյները քանի ջարդուէին: յամառօրէն կսկսէին յարձակումը:

— Ի՛նչ պիտի ըլլայ այս կռուոյն վերջը, կը մտածէր Հաբել իշխան տեսնելով իր քաջերը, որոնք դեռ երբեք պէս կը կռուէին, բայց քանի տեւեր կռիւը, նոյնքան կը թուլանային անոնք:

— Քա՛ջ եղիք, ընկերներ, մի՛ վհատիք, կը գոչէր և մէկ աշտարակէն միւսը կը թռչէր Հաբել:

— Է՛հ, է՛... մոմրաց Հաբել սրտին կսկիծէն, աչքերէն կատաղութեան կայծեր թռան, երբ տեսաւ ու ալ բան մնացած չէր ձեռքը, որոպէսզի նոր ոյժով մը դիմադրէ թշնամիին: Կասկեմ որ իր վախճանը մօտ է. զճոց կեն դանի չիյնալ թշնամիին ձեռքը:

— Պարիսպները թողուցէք և շուրջս հաւաքուեալ

կը հասկնար ծերունի հօր վիշտը: Ան կ'զգար անոր կսկիծը և ինքն ալ կը յուզուէր:

Լուսիկս, Լուսիկս գտէք, մի՛թէ դուք խիղճ չունի՞ք, մի՛թէ դուք գութ չունի՞ք: Միբոս կ'այրի, լեիդ ու թոքս դուրս կը թափին,

— Աստուած միսթարէ քեզ, վարպետ Ղեւոնդ, Լուսիկդ կենդանի է և շուտով կը գտնուի, ըսաւ ամբողջ մարդ մը միսթարելով զայն. անոնք արդէն ծերունի Ղեւոնդին վիշտը:

— Չէ՛, չէ՛, ան կը տանջուի, ան կը մեռնի: Նոր բացող վարդի մը պէս կը թոռմի, կը մեռնի. ա՛խ, այս ի՞նչ վիշտ է. Տէր, այս ի՞նչ տանջանք է... Ես կ'այրիմ եւ կը տանջուիմ, իսկ ան չկայ ու չկայ...

— Աստուած փարատէ վիշտդ, ծերունի, ըսաւ դարձեալ նոյն մարդը և փէշով աչքին արտասուքը սրբեց:

Այդ միջոցին երեւաց Խենթը և իր փայտը օրօրելով առաջ եկաւ ուր հաւաքուած էր ամբողջը: Ամբողջը անոր համար ճամբայ բացաւ և դարբին Ղեւոնդըն ու Խենթը շրջապատեց, Խենթը նայեցաւ վարպետ Ղեւոնդին, նայեցաւ ու յանկարծ դեղնեցան, ան իր եղբայրը այդ դրութեան մէջ չէր տեսած: Մի՛թէ՞ կսկիծը խանդարած էր ուղեղը:

— Վարպետ Ղեւոնդ, ի՛նչ կ'ընես, այդ ի՛նչ է գրկիդ մէջ:

— Սուրե՛ր, սուրե՛ր, իմ շինած սուրերս են, իմ ձեռքովս կերտուած սուրեր, որ թշնամիներուն կուրծքը մխնէք, ահա առէք, ըսաւ ու վար ձգեց իր բո՛րը, որ յիշաւ իր շինած սուրերն էին:

— Ի՛նչ կ'ընես, վարպետ.

— Ի՞նչ ընեմ, միթէ չգիտեմ, ահա ես կը պարեմ, Լուսիկիս հարսնիքն է, դուք ալ պարեցէք, ըսաւ դարբինը և սկսաւ խելագարի յնցուցնեն ընել:

Ամբոխը սառած, ապշած կանգնած էր անոր շուրջը: Ան այդ քրպէին մոռցած էր իր վիշտը: Իր հոգը եւ միայն կը տանջուէր վարպետ Ղեւոնդին վշտով:

— Վա՛յ ինձ, վարպետ, վա՛յ իմ աչքերուն, մի՛, մի՛ այդպէս ըսեր, ես կը գտնեմ Լուսիկդ, անպատճառ կը գտնեմ, կանչեց իննթը գլուխը օրօրելով:

— Ո՛չ, ո՛չ, զայն տանջեց ապանեց, վեստ Սարգիսը, ան ալ չ'ազատիր սեւ ձեռքէն, ան ալ չի փրկուիր...

— Ո՞վ, ո՞վ է սպաննած Լուսիկը, լսուեցան ամբոխին մէջէն քանի մը ձայներ:

— Վեստ Սարգիսը, խնամակալը, պատասխանեցին միւսները:

— Այո՛, խնամակալը... պէտք է որ այդ այդպէս ըլլայ: Ինքն է որ անեցիները թողուցած է այս նեղ դուրսեան մէջ և ինքը մէջտեղ չ'կայ, ըսաւ ձայն մը:

— Տէ՛ր շուներք, տիրական շուներք, բարեկամ, ըսաւ ուրիշ մը,

— Ի՞նչպէս շուներք, ինչո՞ւ մոռնանք Վահրամ իշխանը...

— Այո՛, ապրի՛ Վահրամ իշխանը, նորէն իրեն պիտի գիմենք, պիտի խնդրենք որ մեզի անտէր, անտիրական չը թողու:

— Իրաւ մինչեւ ե՞րբ պիտի այդպէս պաշարուած մնանք: Եթեմք մեր Վահրամին ոտքերը իյնանք ըսին, որ մեր կեանքը իր ոտքերուն տակն է, թող մեզի առաջնորդէ դէպի պատերազմը և մենք ցոյց կուտանք յոյներուն թէ՛ հայուն մէջ մեռած չէ քաջութեան հոգին:

Այոպէս շատ հարց ու պատասխաններ եղան ամբոխին մէջ, շատ երկար վիճաբանութիւններ տեղի ունեցան, բայց ոչ մէկ վճռի վրայ կանգ չառին, ոչ մէկ բան չ'ձեռնարկեցին, երբ լսեցարձ իննթը, որ մինչեւ այդ ժամանակ լուռ էր, պոռաց:

— Բարեկամներ, ի՞նչու դե՛ռ կ'սպասէք, Ձե՛ք տեսներ, որ մեր խնամակալը մեզի անտէր է թողուցած, հետացած է ճիշդ այն ժամանակ, երբ թշնամին մեզի շրջապատած է: Ալ ի՞նչու կ'սպասենք, մեր Վահրամը այստեղ է. ան չը թողներ մեզ անտէր, անտիրական: Ան մեզի համար կեանքն ալ չի խնայեր. բայց ի՞նչ կարող է ընել մինակը. պէտք է ոյժ տանք իրեն. ոյժ, իսկ այդ ոյժը մենք ենք:

— Իննթը լաւ կ'ըսէ իննթը, երթանք Վահրամ իշխանին մօտ, նա մեզ կը փրկէ, նա մեզ կ'ազատէ, գոչեցին քանի մը ձայներ:

— Երթա՛նք, աղաղակեց ամբոխը և սկսաւ շարժիլ ալեկոծուիլ:

Իննթը առաջ ինկաւ և առաջնորդեց ամբոխը դէպի Վահրամ իշխանին պալատը. այն ինչ վարպետ Ղեւոնդը դեռ կը շարունակէր իր վայրենի պարը և տխուր ձայնով Լուսիկը կը կանչէր:

Թ.

ԵՂՕՆ ԵՒ ԼՈՒՍԻԿԸ

Մինչդեռ Անին պաշարած էին Յունաց զօրքերը, այդ միջոցին Սուրմառու բերդաքաղաքին մէջ, մթին ու խոնաւ բանտի մը մէջ կը տանջուէր Լուսիկ, ուր իբրեւ ապահով տեղ, տեղափոխուած էր Վեստ Սարգիսի հրամանով: Լուսիկ օր օրի վրայ կը մաշէր և

գերեզմանէն կը մօտենար: Մինչդեռ դուրս պայծառ էր, և բնութիւնը իր հրաշալիքները կը թափէր: Այնտեղ, ազատ օդին մէջ կը ճուղէին թռչունները, կը շարժէր կեանքը, իսկ Լուսիկ՝ շրջապատուած խոնաւ պատերով, զրկուած էր նաեւ Աստուծոյ պարգեւած արեւի լոյսէն: Ա՛խ, որչա՛փ շար են մարդիկ, որչա՛փ անգութ են անոնք, որ կը շրկէն զինք Աստուծոյ տրուած բարիքները վայելելու:

Նւ Լուսիկ մտքերու ծալն ինկած, տխուր ու տրտում կը նայէր դէպի իր նեղ բանտին միակ փոքրիկ լուսանցքը և խոր ախ կը քաշէր: Կը յիշէ թէ իր սիրուն պարտէզը, այն երջանիկ ժամերը, երբ ինքը վարդի թուփերէն կը քաղէր նոր բացուող անուշահոտ վարդեր և կը լսէր պլպուլի երգերը, որը սէր կ'երգէր և իր կուսական սիրտը կը թռթռացնէր:

Ա՛խ, ո՛ւր ես պլպուլ, ո՛ւր ես պլպուլ, ե՛կ, ու թռիր դէպի Լուսիկի բանտին պատուհանը և այնտեղէն կրկին հնչեցուր երգդ, ան կարօտ է լսելու սիրոյ երգերը, որ վերարտադրէ իր սրտին մէջ, իր սիրուն Ստեփանիկը, իր ծերունի հայրը:

Բայց ամէն ինչ լուռ է և յուսահատ:

Չէր լսուեր պլպուլին ձայնը, անոր անուշ երգը, այն ինչ Լուսիկին սիրտը ու հոգին կը մաշէր: Աղբիւրի նման արտասուքները դուրը կը թափէին անոր աչքերէն և կը թրջէին թաց ու խոնաւ գետինը:

— Ստեփանիկ, հասի՛ր ինձ, օգնէ՛, մի՞թէ ինձ մոռցար, կ'ըսէր Լուսիկ և խոր հառաչանք կ'արձակէր:

— Ձայն տուր, Ստեփանիկ, որ լսեմ անուշ ձայնդ և յետոյ մեռնիմ, հառաչեց Լուսիկը և կարծես սիրտը կտոր կտոր արեւ:

Ան չը նկատեց մինչեւ անգամ թէ՛ ինչպէս իր բանտին դուռը կ'մաց մը բացուեցաւ և ներս մտաւ:

Նղօն, որուն աչքերը վայրենի կատաղութեամբ՝ լեցուեցան, երբ լսեց անոր վերջին խօսքերը:

— Ստեփանիկ, հասի՛ր ինձ, դարձեալ կրկնեց խեղճ աղջիկը ու հեկեկանքը խեղդեց զինքը:

Յանկարծ տեսակ մը սարսուռ անցաւ Լուսիկի ամրողջ մարմնով և ան սարսափահար ցնցուեցաւ. ապա կանջին խուլ քրքիշ մը դպաւ, որ կարծես գեհնէն դուրս կուգար. ի՞նչ էր այդ, երազ թէ իրողութիւն: Մի՞թէ գեհնէնի դեւերն անգամ կը ծաղրէին Լուսիկը և սարսուցնէին զինքը: Բայց ոչ, Լուսիկ ետ նայեցաւ. և քարացածի նման արձանացաւ: Ան տեսաւ իր առջև կեցած Նղօն, որ դիւակաւ քրքիշ մ'արձակելով, իր վայրենի աչքերը յարած էր անոր վրայ:

— Հա՛, հա՛, հա՛, խեղճ աղջիկ, այդ որի՞ն ապուշուր կուտաս, մի՞թէ չգիտես, որ Ստեփանիկին ա՛յլ չես պատկանիր, ըսաւ Նղօն, մօտենալով Լուսիկին:

Լուսիկը ոչինչ չպատասխանեց: Ան դեռ ապուշի նման կը նայէր անոր:

— Լսէ՛ խեղճ աղջիկ, շարունակեց Նղօն, ես կ'ուզեմ քանի մը առաջարկութիւններ ընել, եթէ կը համաձայնիս, դուն փրկուած ես:

— Հեռացի՛ր ինձմէ, ըսաւ Լուսիկ խուլ ձայնով մը և կրկին սառելաւ: Չէր կրնար հանդուրժել անոր ներկայութիւնը:

— Չէ՛, Լուսիկ, լսէ՛ ինձի, եթէ կ'ուզես ազատուիլ այս նեղ և խոխաւ բանտէն: Չէ՞ որ հոս քու տեղդ չէ:

Լուսիկ լուռ կը նայէր Նղօնին:

— Անին արգէն պաշարուած է յունաց զօրքերով, ուր կը գտնուի նաեւ Ստեփանիկդ: Բանի մը օր

կամ քանի մը շարք չ'անցնիր և Անին մոտիկ կոյտ պիտի գտնայ և այդ մոտիկին մէջ պիտի թաղուի Ստեփաննիկը ընտելապէս...

— Լո՛ւ, անամօթ ստախօս, պրոպ Լուսիկ, ընդհատելով Նոյի խօսքերը: Նոյն չլսեց զայն և կրկին շարունակեց:

— Հետեւապէս դուն պիտի մոռնաս զայն եւ պատկանիս անոր: Ով որ քու կեանքն է ազատած եւ ազատութեանդ մասին կը մտածէ: Առաջուց յայտնեմ քեզի, որ դուն նշանակուած ես որպէս ընծայ յունաց հրամանատարին, սակայն քեզի սիրող մարդը այդ բանը պիտի խանգարէ և ազատութիւն պիտի տայ քեզի: Ըսէ՛ համաձայն ես լսել անոր խորհուրդները. ըսաւ Նոյն և աչքերը փայլեցան ոգեւորութեան կրակով մը:

— Եւ ո՞վ է այդ մարդը, որ իմ ազատութեան մասին կը մտածէ, ըսաւ սառն կերպով մը Լուսիկ:

— Ո՞վ է. միթէ չգիտեա, որ կը հարցնես: Այդ մարդը որ կը ցանկայ քեզ ազատել... կը ճանչնաս զինքը:

— Ո՞վ է վերջապէս, ըսէ անունը, ըսաւ Լուսիկ և սիրաւ բռնեց: Ան այդ խօսքերէն գէշ բան մը կը գուշակէր:

— Ե՛ս եմ, Լուսիկ: Ե՛ս կը ցանկամ ազատել քեզ, պատասխանեց Նոյն:

— Դու՛ն:

— Այո, ես: Ես կը սիրեմ քեզ, Լուսիկ, դուն լաւ աղջիկ մ'ես...

— Ո՛հ Աստուած իմ, խնայէ ինձ, ըսաւ Լուսիկ, և արցունքները կրկին դուրկ հոսեցան անոր աչքերէն:

— Զիս մտիկ ըրէ՛, և մենք երջանիկ կ'ըլլանք, շարունակեց Նոյն և ուզեց բռնել Լուսիկի ձեռքը, սակայն Լուսիկ ձեռքով հրեց իրեն մօտեցող Նոյին եւ խենթի մը պէս կանչեց:

— Կորու՛նէ՛, կորու՛նէ՛ ինձմէ՛:

— Բայց լսէ՛ ինձի, Լուսիկ, գիտցիր որ ես քեզ կը սիրեմ, իսկ այդ սէրս ատելութեան մի փոխէր, վա՛յ քեզի, եթէ ատելութեան փոխուի սէրս, ըսաւ Նոյն կանգ առնելով Լուսիկէն քանի մը քայլ հեռու:

— Հեռացի՛ր, կամ սպաննէ՛ զիս: Ա՛խ, ուր է մահը. ինչու չը գար որ զիս հրեշէն ազատէ:

— Ահա՛, կը կրկնեմ խենթ աղջիկ, լաւ մտածէ՛ ընելիքդ, թէ չէ սարսափելի պիտի ըլլայ վախճանդ: Յիշէ՛ որ ե՛ս ազատեցի քեզ իշխանին վրէժխնդրութեանէն: Եթէ ես չըլլայի, հիմակ դուն կոյր և համր կ'ըլլայիր:

— Դժոխքի զաւակ, սպաննէ զիս, եթէ կը ցանկաս, բայց բնաւ չի կրկնես առաջարկութիւնդ:

— Լաւ, տեսնենք, ըսաւ Նոյն և զէպի դուռ երթալով կրկին կեցաւ:

— Լուսիկ, վերջին անգամ մ'ալ կը դիմեմ քեզ, խնայէ մատաղ կեանքիդ:

— Մահ, մահ կը ցանկամ, ըսաւ Լուսիկ և ձեռքերով ծածկեց դէմքը:

— Լաւ, միայն գիտցի՛ր, որ դուն չը պիտի ըստանաս ցանկացած մահդ, այլ կ'ապրիս, սակայն այդ կեանքը պիտի ըլլայ տեսակ մը սոսկալի տանջանք: Նոյն գիտէ իր հակառակորդին համար տանջանքներ ըստեղծել, ըսաւ Նոյն և դուրս ելաւ բանտէն:

— Լուսիկ մինակ մնաց և ծունկի չոքելով՝ ձեռքերը բարձրացուց դէպի Բարձեալը:

— Լուսիկ կ'աղօթէր. աղօթքը միայն կը թեթեւցընէր անոր սրտին վիշտը, հոգիին այլայլութիւնը...

Ժ.

Կ Ո Ւ Ի Ի Ը

— Հայաստան վտանգի մէջ էր:

Յոսեբը ամուր օղակով շղթայած էին Անին և բաբանները պարիսպներուն խորտակեան անոր հաստ պատերը և յետոյ ներս խուժելով աւերեն և կոտորած սփռեն Անիի մէջ: Եւ Յոյնները վտանգ իրենց յաղթութեան ճրայ, սպառնալիքներով կ'ականարկէին անեցիներուն և կը ծաղրէին ու կը ծիծաղէին այն բուռ մը հայերուն վրայ, որոնք կը յանդգնէին պահպանելու իրենց քաղաքը: Բայց Հայ պահապանները լուռ էին և մտայով: Անոնք յոյներու սպառնալիքներուն չէին պատասխանէր, անոնց սրտին մէջ կը բորբոքէր այնպիսի կատաղութեան բոց մը, որ կրակ կուտար ասոնց սիրտն ու հոգին: Աւ անոնցմէ ամէն մէկը կը մտածէր իր մտքով ճկուելի, մեռնիլ և ապա քաղաքը յանձնել յոյներուն, թող անոնք մեր զինուորը կոխկռտելով միայն անցնին: Եւ այդ քաղաքը տոգորուած անոնք հրամանի կ'ըստաւէին, որ ամէն մէկը ընդունի նահատակութեան պատկը և իր հայրենիքին սիրտին համար իր կեանքը զոհէ: Եւ այդ հրամանը չուշացաւ: Հեռուէն արդէն երեւաց ծերունի Վահրամ իշխանը շրջապատուած հայրենիքին հաւատարիմ իշխաններով և զէնք ու զրահի մէջ կորսուած: Խնդրունի Վահրամը մոայլ էր և գունատ: Ան չը-

կարենալով անեցիներուն ինդիրքը մերժել, անցաւ զօրքին գլուխը և ստիպուեցաւ զանոնք զէպի պատեւրազմ առաջնորդել: Մանր պատասխանատուութեան ծանրութիւնը իր վրայ կը դրար: Կը հասկնար որ այդ կոիւր պիտի ճակատագրական ըլլայ Անիի համար և ատկէ միայն կախուած պիտի ըլլայ անոր ազատութիւնը: Իսկ ինքը բուռ մը քաջերով ինչպէս համարձակի վճռական պատերազմը տալ, Իր 30000 զինուորներով, ինչպէս զիմադրել Յունաց 100000 զինուորներուն:

Բայց դառնութեան բաժակը լեցուած էր և հայրենիքը վտանգի մէջ էր:

Երկար պէտք չէր մտածել: Կամ փրկութիւն և կամ մահ: Եւ ծերունի Վահրամը կ'երթար մեռնելու իր հայրենիքին փրկութեան համար: Եւ Վահրամ իշխանը զնաց, տեսաւ բոլոր պահակները: Բոլոր աշտարակները. հրամաններ տուաւ և կարգադրութիւններ ըրաւ: Ուրկէ որ կ'անցնէր, հոգի և սիրտ կը ներշնչէր անոնց մէջ և անոնք կ'ապեւտուէին ծերունի Վահրամին վեհ պատկերը դիտելով:

— Իշխան, պարիսպներուն մօտ բաբաններ կը բարձրացնեն և կ'սպառնան պատերը քանդել: Ըսաւ իշխաններէն մէկը դառնալով Վահրամին:

Վահրամ նայեցաւ այն կողմը և յիշաւ նկատեց որ յոյները մեծ զորքի մէջ են և կ'աշխատին անազին բաբաններ կանգնեցնել, որուն ոյժին չպիտի դիմանար Անիի պարիսպը:

— Մենք կ'այրենք անոնց բաբանները, պատասխանեց Վահրամ իշխանը:

— Բայց ինչպէս, իշխան, ո՞վ կը համարձակի

մտնել յունաց բանակը և այրել այդ բաբանը: Չէ՞ք տեսներ թէ անոնք առաջը հակերով բամպակ են դի-
ղած: Երպէսզի մեր ձգած քարերը բնաւ վնաս չի տան
անոնց բաբաններուն:

— Մենք կ'այրենք անոնց բաբանները, կրկնեց
Վահրամ իշխանը վճռական ձայնով, որուն դէմ բառ
մը չը կրցաւ պատասխանել իր հետ խօսող իշխանը:

— Բայց մինչեւ այրելը դժուար է վճռական կռիւ
պիտի տանք, շարունակեց Վահրամը աչքը յունաց
բանակէն չհեռացնելով:

— Ե՞րբ, իշխան, ե՞րբ այդ ճակատագրական կը-
ռիւր տեղի պիտի ունենայ, մենք անհամբեր կ'սպա-
սենք այդ ժամուն, ըսաւ խօսակիցը:

— Ըիչդ այս գիշեր իսկ, կէս գիշեր ըլլայ: Ես
իսկոյն կը հրամայեմ, որ այդ միջոցին բոլորը պատ-
րաստ ըլլան յարձակում գործելու համար յունաց բա-
նակին վրայ, ըսաւ Վահրամ իշխանը և իջաւ աշտա-
րակէն:

Դիշերը վրայ հասաւ, յայտնեալ բանակին խո-
րոյկները վառուեցան և այնտեղէն լուսեցան անոնց
ուրախութեան աղաղակները: Իսկ անոնք լուռ, ան-
ձայն պատրաստուած էին գունդ գունդ դուրս ելլել Ա-
նիէն: Անոնք միայն վերջին հրամանին կ'սպասէին:
Բայց դեռ Վահրամ իշխանը չէր երևար, դեռ իրենց
հրամանատարը չկար: Ո՛ւր էր արդեօք և ինչի՞ կ'ըս-
պասէր յայտնի չէր ո՛չ մէկուն, միայն եթէ սրատես
աչքեր ըլլային, եթէ ուշադրութիւն դարձնող մը ըլ-
լար, կը տեսնէր, որ ծերունի Վահրամ այդ միջոցին
Ս. Լուսաւորիչ Եկեղեցւոյ բնին առջեւ ծունկ չոքած
էր և բազկաթուրած կ'աղօթէր առ ամենաբարձեալը:
Ան մարմնացած արձանի մը պէս լուռ էր և անշարժ:
Բայց այդ լուսթեան և անշարժութեան մէջ անոր վեհ
հոգին կը տանջուէր, կ'այրէր իր միակ յոյսը Բաբ-

ձըրեալին վրայ դրած կ'աղօթէր և կ'ըսէր:

Տէ՛ր անցն՝ յիցեմ բաժակս այս, Տէ՛ր՝ պատախա-
նատուութիւնը ծանր է թէ Գու և թէ ազգին առջեւ:
Դուն հոգի և սիրտ ներշնչէ բուռ մը քաջերու և հա-
լածէ թշնամիներս...

Եւ այդ աղօթքը կը թեթեւցնէր 86 տարեկան
ծերունի Վահրամին սիրտը և անոր փառահեղ դէմքը
լուսաւորուած կանթեղի թոյլ լոյսով, հետզհետէ կը
բորբոքուէր Աստուածային կրակով:

Յանկարծ, ան կարծես թեթեւցած, երիտասար-
դի մը նման վեր թռաւ տեղէն, համբուրեց Ս. Խա-
չիլութիւնը և յետոյ անկատելի կերպով դուրս ելաւ
եկեղեցիէն: Ուղղուեցաւ դէպի բանակը, որ կազմ ու
պատրաստ չատոնց կ'սպասէր զինք:

Ըիչա այդ միջոցին մարդ մը կարծես գետնէն
բուսաւ անոր առջեւ և խորհարհելով ըսաւ.

— Իշխան, ես հոս եմ:

— Խենթ, չատոնց քեզ կ'սպասէի, բայց կար-
ծեցի թէ՛ յոյները արդէն կաշիդ քերթած են, ըսաւ
իշխանը ուրախացած:

— Ո՛չ, իշխան, անոնք կ'ուզէին զիս ոչնչացնել,
սակայն ես առանց իրենցմէ տեսնուելու, ամէն բան
լաւ մը տեսայ:

— Ի՞նչ կայ Խենթ, ըսէ: Կարո՞ղ ենք մեր բուռ
մը քաջերով գիմադրել անոնց անեղ բանակին, հար-
ցուց իշխանը մտազբաղ:

— Տէ՛ր, եթէ անոնք գինով չ'ըլլային ինքնավըս
տահութեամբ գծուար էր, բայց անոնք գինով են սը-
նոտի ուրախութիւնով: Անին իր հարուստ աւարով ի-
րենց կը կարծեն, ուստի անհոգ նստած են, պատաս-
խանեց Խենթը:

Ծերունի Վահրամի մոռալը պարզուեցաւ: Այդ
տեղեկութիւնները իբր ծրագրին խիստ յարմար կուգա-

յին:

— Իսկ երբ է յարմար ժամանակը վրանին յար-
ձակելու:

— Ճիշտ հիմա, եթէ կը փափագիք. հիմա ա-
նոնք քաղցր երազներու մէջ ընկղմած են:

— Կաւ ապրի'ս, խենթ, խենթութիւններդ պա-
րապ չեն անցնիր, ըսաւ Վահրամ իշխանը և հեռանա-
լով անկէ, հրաման տուաւ բանակին: Բանալ Անիի
գոնները և արչաւել դուրս:

Հայոց զօրքը, որ բաղկացած էր 30 հազար հոգիէ
առաջ անցաւ ձերուների Վահրամի առաջնորդութեամբ
և քիչ յետոյ սկսաւ սոսկալի կռիւը: Կռիւը մահու և
կեանքի, կռիւը հայրենիքի ազատութեան:

— Ետները վստահ իրենց թիւին (10000) նոյն-
պէս յարձակեցան հայերուն վրայ և երկուստէք սկսաւ
կոտորածը: Բայց հայերը կը կռուէին յուսահատ. ա-
նոնք գիտէին որ իրենց ետեւը ալ ճամբայ չկայ, պիտի
յաղթեն յոյները կամ պիտի մեռնին, հակառակ պա-
րագային պիտի տեսնէին Անիի աւերակները և իրենց
զաւակներուն ու կանանց ճիչն ու վայնասուունը: Այդ
աչքի առջեւ ունենալով հայերը ոգեւորուած նաեւ
ձերուների Վահրամ իշխանի խրախուսանքներէն այնպէս
յարձակում մը տեսին յունաց բանակին վրայ, որ յոյ-
ները ժամանակ մը մնացին սառած, կարկամած: Ա-
նոնք հայերէ այսպիսի քաջութիւն չէին սպասեր Հա-
յերը անխնայ կը ջարդէին, երբ յանկարծ յունաց
չարքերը խանդարուելով զօրքը սկսաւ տատանիլ,
չարժիլ եւ նկատելով իրեններուն սոսկալի կոտորածը,
սարսափահար սկսաւ ետ նահանջել եւ դէպի փախուստ
աճապարել:

— Դրհնեալ է Աստուած, յաղթութիւնը մերն է
գոռաց ձերուների Վահրամը:

— Կեցցէ՛ Վահրամ, կեցցէ՛ Գաղիկ, յաղթու-

թիւն. կը կանչէին ոգեւորուած հայերը եւ կը հա-
լածէին փախստականները: Արիւնը արդէն կը հոսէր
աղբիւրի պէս և Անիի տափարակին վրայ միայն յոյ-
ները արդէն ինկած էին մօտ 20000 հոգի, երբ հայերը
դադրեցուցին հալածանքը և սկսան գոհաբանական
մաղթանքներ ընել Ամենաբարձրալին, իրենց յաղթու-
թեան համար:

Յունաց գոռոզ և անեղ բանակը այլեւս չկար Ա-
նիի պարիսպներուն տակ և հայոց յաղթութիւնը կա-
տարեալ էր:

ԺԱ.

ԴԻԱԿՆԵՐՈՒ ՄԷՋԵՆ

Անիի պայծառ աշաւօտը լուսցաւ և լուսաւորեց
դիակներու դաշտը: Սոսկալի էր այդ դաշտը: Անթիւ
և անհամար դիակներ և մարգկային վիրաւոր մարմին
ներ փռուած էին այդ տեղ. ուր անողորմ մահը կար-
ծես դիւթական զօրութեամբ, մէկ վայրկեանի մէջ
կարճեցուցած էր անոնց կեանքը: Ինչ, ի՞նչ պատ-
ճառով, — յայտնի չէր. միայն տեղ տեղ փռուած,
խակ քանի մը տեղ ալ լճացած արեան մէջ կը լողային
մարգկային մարմիններ և բերանները ընկղմած ար-
եան մէջ կարծես կը խփէին այդ արիւնը...: Սոսկա-
լի էր տեսնել ինկածներու դէմքին արտայայտութիւնը
և սառած աչքերու մէջ դեռ մնացած զարհուրանքի
ոպաւորութիւնը: Այդ աչքերը, այդ արտայայտու-
թիւնը սոսկալի և զարհուրեցիկ էին և փուշ փուշ կ'ըլ-

ար տեսնողին մարմինը :

Բայց անշարժ չէին բոլոր ինկածները: Անոնց մէջ չափեր կը շարժէին, մէկ տեղէն միւսը կը քաշկռտուէին, մէկ դիակէն միւսը և իրենց ձեռքերով կը ճանկեռաէին հողը սրտակտուր հառաչանքներ արձակելով: Անոնք մահամերձ վիրաւորեալներ էին, որոնք չկըրանալով պատերազմի դաշտէն հեռանալ, մնացած էին դիակներու կոյտերու մէջ և դարհուրելի տանջանքներ կրելով կ'սպասէին իրենց ձեռքին ռոպէներուն: Իսկ այդ վերջին ռոպէները կարծես յաւիտենականութիւն ըլլային, անոնք կարծես դիտմամբ կ'ուշանային աւելի տանջելու, աւելի չարչարելու համար թշուառները...: Եւ այդ վիրաւորները չգիմանալով սոսկալի տանջանքներուն, վերջին ճիգ մ'ալ կը թափէին քանի մը քայլ ալ առաջ կը քշուէին, կը թաթխուէին արեան ճապաղիքի մէջ, և յետոյ սոսկալի հառաչանքներ արձակելէ վերջ քանի մը ցնցիւններ ընելով կը մնային անշարժ...:

Անիի երկներանգ ծաղիկներով ծածկուած դաշտը այդ միջոցին արեան դաշտի փոխուած էր, դիակներու կոյտերով զարդարուած, իսկ պլպուլին և սոխակին երգին փոխարէն կը լսուէր մեռնողներու մահամերձ հառաչանքները և ագռաւներու երամներուն կռնչիւնները, որոնք խմբովին կը պտտէին դիակներու կոյտերուն վերեւ, Արեգակն էր սիայն, որ կըրկին հանգիստ, կրկին պայծառ կը փայլէր այդ սգապատ տեսարանին վրայ:

Ճիշդ այդ միջոցին էր, որ Անիէն դուրս ելաւ մարդ մը և զիմեց քէպի պատերազմին դաշտը: Ան լուռ կ'երթար, անձայն և խորունկ մտածմունքի մէջ ընկղմած: Անոր աչքերը ինկած էին խորունկ ակնակապիճներուն մէջ, այտին ոսկորները դուրս ցցուած զլսուն ճերմակ մազերը զգգողուած: Կը նմանէ կ'մաղ-

քի մը, և եթէ անոր փայլուն աչքերը չըլլային, տեսնողը զինք ողջ մէկը չէր կարծեր: Այլ ոսկորներէ կազմուած զանգուած մը, որ պատած էր մորթով: Բայց անոր աչքերը վայրենի կերպով կը փայլէին և աջ ու ձախ կը նայէին: Կ'երեւար որ անոր հոգին այդ ռոպէին կը տանջուէր, խիստ կը տանջուէր, իսկ Երթալ կը մաշուէր:

Ահա հասաւ պատերազմին դաշտը, ուր փռուած էին դիակները, և ոտքը դրաւ իր ոտքին տակ փռուած դիակի մը կուրծքին և լուռ, սարսափահար դիտեց անոր դէմքը: Այդ դէմքը սառած էր ու ցուրտ, այնպէս մը սառած ինչպէս այն ծերունի մարդուն դէմքը, որ կը նայէր այդ դիակին և ոչ մէկ տպաւորութիւն չէր թողուր անոր հոգիին մէջ: Կարծես իր ոտքին տակ տարածուած չըլլար մարդկային դիակ մը, որ պահ մը առաջ իրեն նման կը շարժէր, կը խօսէր, կը ծիծաղէր, իսկ հիմակ անշունչ առարկայի մը պէս ինկած է դաշտին մէջ: Սա ի՞նչ բաղդի խաղալիք է, բնութեան սա ի՞նչ ծաղր է, որ երէկ ան գեռ կենդանի էր, իսկ այսօր մեռած...:

Բայց ծերունին ապուշ ապուշ դեռ կը նայէր դիակին և ցուցամատն ալ դէպի իր ճակատը տանելով, կարծես տեսակ մը բան կ'ուզէր մտաբերել բայց չէր կրնար: Կարծես ան ճիգ կը թափէր աղատուելու զինքը պաշարող միտքերէն և գտնելու զինքը տանջող միտքը բայց չէր յաջողեր:

Յանկարծ ծերունին ժպտեցացուցնելով իր դեղնած ու սեւցած ակունները: Այդ ժպիտը խիստ տարօրինակ էր ու տհաքեկ:

— Հը՛մ... հը՛մ... լաւ է, այդպէս ալ պէտք էր, և ես պէտք է կոխկըռտեմ այս դիակները ու այնպէս անցնիմ, ըսաւ ծերուկը և ոտքը դնելով միւս դիակի կուրծքին վրայ, անցաւ առաջ:

Հետզհետե դիակնէրը կը շատնային և ծերունին կոխկռտելով մէկ մէկ դիակ առաջ կ'երթար ինքնիրեն ըսելով .

— Ասոնք մերիններէն չեն. պէտք է առնօք ոտքի տակ առնել, պէտք է կոխկռտել .

Յանկարծ ծերունին կայնեցաւ և դէպի ագռաւներու երամը նայեցաւ, որ իջաւ կոյտի մը վրայ և սկսաւ իր նախաճաշը .

Ծերունիքը նախ չհասկցաւ թէ ի՞նչ կը կատարուէր այնտեղ, յետոյ յանկարծ, գլուխը ինկաւ, աչքերը դուրս ցցուեցաւ ակնակապիճներէն, բարկացած քար մը վերցուց և նետեց ագռաւներուն վրայ գոռալով .

— Է՛յ, կարելի չէ՝ սպասեցէ՛ք, պէտք է զատել . Միթէ չէ՞ք գիտեր որ այնտեղ Հայ ալ կայ, Յոյն ալ .

Յոյնը եկած էր մեզ ջարդելու՝ բայց մենք զանոնք ջարդեցինք : Հահ, հահ, հահ, ճիշդ մը արձակեց ծերունիքը երբ ագռաւներուն թռչել տեսաւ, յետոյ սկըսաւ գիակնելը կոխկռտելով պար պարել ու կանչել .

— Ամէնքդ ուրախացէ՛ք : Լուսիկիս հարսնիքն է աս, . . . Նրդեցէ՛ք, պարեցէ՛ք, չէ՞ք լսեր . . . կ'ըսէր ան և հեազհետե իր խելագարի ոստիւնները կ'արագացնէր .

Թշուառ ծերունիքը Լուսիկի հայր էր, դարբին Ղեւոնդը, որ պատերազմի դաշտն էր իջած և կը կոխկռտէր դիակները .

Ծիշդ այդ հուն հեռուէն երեւցան երկու ձիաւոր, որոնք արագօրէն դէպի դարբին Ղեւոնդը կուգային : Դարբին Ղեւոնդ դեռ իր պարը կը պարէր երբ նկատեց այդ ձիաւորները և թափանցող հայեացք մը ձգելով անոնց վրայ, սառածի նման կեցաւ և սարսափահար ցնցու : Կարծես՝ այդ ձիաւորներուն մէջ կը տեսնէր զարհուրելի բան մը, որ կը սառեցնէր իր արիւնը և կ'ստիպէր դողալ : Անթարթ, ապուշ կրտսծ աչքերով կը նայէր խե-

ազար Ղեւոնդը ձիաւորներուն ու կը դէպի երբ ձիաւորները արագ արագ մօտեցած էին իրեն . Գանի մը քայլ ետք այդ ձիաւորները մօտեցան անոր և առջեւէն կը սուրային, երբ դարբին Ղեւոնդը սոսկալի մը ունչիւն մը արձակեց ու կանչեց .

— Ա՛ . . .

Ձիաւորները լսեցին այդ մոնչիւնը և միտաւոր պէս դամոսեցան : Նայեցան դարբին Ղեւոնդին և դարհուրեցան : Դողը ցնցեց երկուքին մարմինն ալ և քրքրտինքի խոշոր կաթիլներ դուրս ցուցին իրենց ճակատէն :

Անցան քանի մը զարհուրելի վայրկեաններ և յանկարծ ձիաւորները ժողուելով ուղեցին սլանալ, բայց այդ միջոցին խելագար Ղեւոնդը ոստիւն մ'ըրաւ և բռնելով առաջինին ձիու սանձը՝ կանչեց :

— Ողջոյն քեզ արեան թագաւոր :

Հսաւ դարբինը և խելագարի քրքիչ մը արձաւեց, որ ցնցեց ձիաւորին մարմինը : Ձիաւորը աշխակեցաւ խոյս տալ անկէ, բայց դարբինը ամուր բռնած էր սանձը և քարէ արձանի մը պէս կեցած էր առաջը .

Այդ ժամանակ երկրորդ ձիաւորը առաջ անցաւ և ըսաւ .

— Իշխան, միթէ չ'ես ճանչնար, սա դարբին Ղեւոնդն է, որ թէ ինչպէս կենդանի մնացած է չեմ գիտեր : Պէտք է սպաննել զայն :

— Այո՛, պէտք է սպաննել . կրկնեց իշխանը և սուրը պատեանէն հանեց :

— Ողջոյն քեզ, դիակներու թագաւոր, կանչեց զարձեւալ խուլ ձայնով դարբին Ղեւոնդը և սառած աչ-

քերով նայեցաւ ձիաւորի աչքերուն, որ նոյն ինքը Վեօտ Սարգիսն էր:

— Մեռի՛ր, անամօթ, ըսաւ Վեօտ Սարգիս եւ սուրը ուղղակի դարձին Ղեւոնդին կուրծքը մխեց, իմացի՛ր, որ արեան թագաւորը արիւն կը սիրէ:

Դարբին Ղեւոնդի աչքերէն կարծեօ փայլակներ թռան: Ան չնկատեց մինչեւ անգամ թէ ինչպէս սուրը մխուցցաւ իր կուրծքը եւ թէ ի՞նչպէս իր սեփական արիւնը սկսաւ սուրին վրայէն վազել: Այդ ժամանակ չէր զգար իսկ ո՛չ ցաւ, ո՛չ կակիծ, չնկատեց մինչեւ անգամ թէ ինչպէս ինք ձգեց ձիուն օտնը եւ գետին գլորուելով գերեզմանական ձայնով մը գոռաց:

Անիծեալ ըլլաս, արեան թագաւոր...:

Բայց ձիաւորները չլսեցին անոր վերջին խօսքերը եւ սրարշաւ դէպի Անի գացին:

Վեօտ Սարգիսը կրկին կ'երթար իր ուրախութիւնները միացնելու, ուրախութեան անեցիկներու հետ անոնց տաքած մեծ յաղթութեան համար:

Բայց անեցիք ալ չէին խաբուեր...

ԺԵ.

ԳԱԳԻԿ Բ. ԹԱԳԱՒԱՆՈՐ

Պատանի Գագիկ իր կեանքին դէմ եղած անյաշող մահափորձէն ի վեր հանգստութիւն չունէր բնաւ: Գիշեր ցերեկ կ'ուզէր գէնքը ձեռքն առնել եւ յայտնի կերպով, դէմ առ դէմ կանգնիլ իր թշնամիներուն առջեւ, օակայն ծերունի Վահրամը չէր թոյլատրեր այդ: Ան վաղահաս կը նկատէր պատանի Գագիկին կեանքը փոթորիկներու մէջ ձգելէ, առաջ գիտնալու թէ ինչ

օիրտ: Ինչ հոգի կայ պահուած այդ մատաղ հասակին մէջ: Բայց պատանի Գագիկը օրէ օր կը մեծնար եւ կը զարգանար: Անոր երակներուն մէջ կ'եռար երիտասարդական արիւնը եւ սրտին մէջ կը բորբոքէր պատանեկան անհամբերութիւնը: Գագիկ կրակ ու մոխիր կուղէր որ ցոյց տայ աշխարհին թէ ինքը վախկոտներէն չէ, թէ իր երակներուն մէջ կը հոսի իր պապերուն անվախ արիւնը...:

Եւ այդ օրը շուտով հասաւ:

Երկու երկար տարիներ անցած էին այն օրէն երբ ան թողած Անապատի վանքը ուր իր կեանքին դէմ մահափորձ եղած էր եւ այդ ժամանակէն անիկա Վեօտ Սարգիսի երեսէն փախուստ տալով, կը գտնուէր Տայոց ցորի Հիւհեր ամրոցին մէջ: Այդտեղ էր ան երբ լուրեր կ'ըստանար Յունաց դէպի: Անի արշաւելու մասին եւ սիրտը կտոր կտոր կ'ըլլար:

Յոյները վերջին ջարդ մ'ալ կրած էին Անիի պարիսպներուն տակ, երբ պայծառ օր մը, Գագիկ իր հայրենիքին մասին մտածելով, լուռ հեռուն կը դիտէր երբ խումբ մը զինեալ մարդիկ արագ քայլերով դէպի իր բերդը կը յառաջանային: Ո՞րոնք էին անոնք, թըշնամի թէ՛ բարեկամ. — Ան դեռ չէր գիտեր եւ կասկածանքով հեռուն կը նայէր, երբ այդ խումբը մօտեցաւ եւ պատանի Գագիկին սիրտը թունդ ելաւ. խումբին մէջ նկատելով ծերունի Վահրամին եւ քանի մը ուրիշ նախարարներ, անոնց գլուխտը կը մտածէր պատանին, դեռ 17 տարեկան Գագիկ եւ տարակուսանքով անոնց նայեցաւ:

Բայց խումբը արդէն մօտեցած էր բերդին եւ շուտով ներս կը մտնէին անոնք:

Լեւոնիկ՝ նայէ՛, Վահրամ իշխանը ինք անձամբ մեզ մօտ կ'ուզայ, արդեօք ի՞նչ կը նշանակէ այդ, կերեւայ որ կարեւոր բան մը պատահած է Անիի գըլ՝

խուռն, ըսաւ Գաղիկը դառնալով մօտը կեցած Լեւոնի կրն։

— Այո՛, տէր, անշուշտ կարեւոր բան մը կայ։ Իշխաններուն մէջ կը ահսնեմ նոյնպէս եղբայրս Հարպիկը եւ Ստեփանիկը, պատասխանեց Լեւոնիկ անթարթ աչքերով նայելով խումբին։

— Գնա՛ Լեւոնիկ, հրամայէ ամբողջին դռները բանալ եւ ընդունիլ մեր իշխանները ինչպէս որ պէտք է։

— Լեւոնիկ խոնարհեցաւ ու հեռացաւ։ Քիչ վերջ խումբը ամբողջ մտաւ։ Գաղիկ ներս մտաւ բերդի հիւրասենեակը, այնտեղ արտադրով կ'ըսպասէր հայրենասէր իշխաններուն։ Երբ անոնք ներս մտան, բոլորըն ալ ծունկ եցին պատանի Գաղիկին առջեւ եւ զօչեցին։

— Ողջոյն քեզ, հայոց թագաւոր։

Գաղիկի աչքերը փայտակեցին եւ տեսակ մը շառագունում անցաւ անոր դէմքին վրայ, որ աւելի գեղեցկացուց արդէն ի բնէ գեղեցիկ դէմքը եւ տեսակ մը վեհ արտայայտութիւն տուաւ անոր երեսին։

Գաղիկ քանի մը վայրկեան լուռ կեցաւ չփոթած յուզմունքէն, յետոյ մօտենալով Վահրամ իշխանին ոտքի կանգնեցուց, համբուրեց անոր ձեռքը եւ իշխաններուն դառնալով ըսիւ։

— Ոտքի կանգնեցէ՛ք, դո՛ւք, ո՛վ իշխաններս, եւ պատմեցէ՛ք իմ ոիրած հայրենիքիս դրութիւնը։ Ի՞նչ դրութեան մէջ է արդեօք Անին։

— Թագաւոր, Անին բոպէ առ բոպէ ձեզ կ'ըպասէ, Բագրատունեաց թափուր գահը ձեզ կ'ըսպասէ որպէսզի նենգ մարդիկ այլեւս աչք չունենան այդ գահին վրայ, որ ըստ օրինի ձեզ կը պատկանի։ Ահա այս սուրբը ձեր ոտքին տակ կը գնեցէք եւ կ'երդնուցէք հաւատարիմ մնալ ձեզ, եւ մեր կեանքը զոհել ձեզ

հայրենիքին փրկութեան համար, ըսաւ Վահրամ իշխանը եւ սուրը մերկացնելով խոնարհեցուց Գաղիկի ոտքերուն տակ, Նոյնն ըրին միւս իշխաններն ալ, յետոյ միաբերան գոչեցին։

— Կերգնուեց։

— Ես կը հաւատամ ձեզի եւ կ'ընդունիմ ձեր առաջարկութիւնները։ Թող Աստուած ինձի ուժ ու կարողութիւն տայ տանելու այդ ծանր լուծը որպէսզի ամօթապարտ չմնամ թէ Աստուծոյ եւ թէ հայրենիքիս առջեւ։

— Եւ թո՛ղ Աստուած պահէ ձեր կեանքը, թագաւոր, Հայաստանը այս վայրկեանիս խիստ երերուն դրութեան մը մէջ է եւ կարելի է կործանուի մեր պապերուն աւանդ ձգած գահը։

Յոյնը եւ ներքին թշնամին կ'աշխատին քարուքանդ ընել այդ գահը եւ տիրել Անին, Յոյնը այնքան սարսափելի չէ. որքան ներքին թշնամին, որ անտեսանելի ցեցի մը պէս կ'աշխատի գահին հիմերը փլցընել։ Ազգը, Յովհաննէս Սմբատ թագաւորի մահէն յետոյ անգլուխ մնացած եւ յուսահատ կը տատանէր։

Հիմա ա՛ն չուղեր Բագրատունեաց դահը թափուր տեսնել, եւ կը խնդրէ ձեզմէ որ բազմիք այդ գահուն վրայ։ Ժողովուրդին հետ միաբանած, մենք, իշխաններս, Պետրոս կաթողիկոսի հետ միաբանած, համոզուեցանք, որ ժողովուրդին պահանջքը արդարացի եւ անյետաձգելի է։ Ուստի Անիի 1001 եկեղեցիները ձեզ կ'ըսպասեն որ տեսնեն ձեր զարդարուած ճակատը թագաւորական թագով եւ ուսերնիդ ձգուած արքայական ծիրանին։ Ա՛յդ է ահա ժողովուրդին եւ մեր խընդորանքը, ըսաւ Վահրամ իշխանը։

Թող լլկայ ազգին կամքը, պատասխանեց Գագիկ:

Այդ դէպքէն յետոյ քանի մը չարաթ ալ անցաւ և Գագիկ իր շքախմբով Անիի Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին հանդիսաւոր կերպով թագաւոր օծուեցաւ Պետրոս Գեաղարձ կաթողիկոսէն Գագիկ Բ. անուանով: (1042 թուին): Ժողովուրդը կը ցնծար ուրախութենէն, բայց չէր ցնծար Վեստ Սարգիսի սիրտը: Ան զգաց, որ ազթութիւնը տարին Վահրամեանք, որ իր ձեռքէն կը փախչի իսպառ ցանկացած դահը և իր սրտին մէջ ըսկըսաւ աւելի թոյներ պատրաստել և յանկարծ, որ մը թագաւորական բոլոր գանձերը յափշտակելով, մտաւ Անիի Սիջնաբերդը և փակուեցաւ այնտեղ, սպասելով թէ անա ուր որ է Գագիկ կը յարձախի իր վրայ և այդ ժամանակ կ'սկսի իշխաններուն մէջ ներքին խռովութիւնը: Վեստ Սարգիսը սխալած էր հաշիւներուն մէջ:

Այդ գործողութենէն քանի մը օր ետք, երբ Վեստ Սարգիսը մտածմունքի մէջ շնկղմած կ'երթար ու կուգար Անիի Սիջնաբերդի սենեակներէն մէկուն մէջ, յանկարծ դրան վարադոյները ետ քաշուեցան եւ այնտեղ երեւցաւ պատանի Գագիկը:

Վեստ Սարգիսը երբ զայն տեսաւ, սարսափեցաւ զողաց, և սարսուռէն ցնցուեցաւ ամբողջ մարմինը: Պատանի Գագիկը, Հայոց թագաւորը մինակ էր իր առջեւ կեցած, առանց ուղեկցի, առանց զօրքի: Այդ ինչ կը նշանակէր: Չէ՞ որ ինքը բոլոր առ բոլոր կ'ըսպատէր որ անա Գագիկը ուր որ է իր գնդով պիտի յարձակէր միջնաբերդին վրայ և կը սկսի իր դէմ պատերազմը: Միթէ այս երազ էր, միթէ սոսկ ցնորք էր...

— Ողջոյն Հայոց իշխանին, ըսաւ Գագիկը և այն պիտի հայեացք մը ձգեց Վեստ Սարգիսին վրայ, որ վերջինիս աչքերը մթնցան և զլուիւր սկսաւ դառնալ:

Կը զգար որ ինք կը յաղթուի պատանիին վեհ հայեացքէն, որ իր անյողորդէ կամքը կ'ընկճուի Գագիկ Բ. Հայոց թագաւորէն: Մի քանի րոպէ Վեստ Սարգիսը չէր կարողանար աչքերը վեր բարձրացնել և լուռ, անցաւորի մը պէս կանգնած էր Գագիկին առջեւ:

Անոր դէմքը երբեմն կը գունատուէր և երբեմն կը կարմրէր: Յանկարծ ինքզինքը ժողվեց և նայեցաւ Գագիկին...

Աստուած իմ, ինչ հրաշալի դէմք, ինչ վեհ նայուածք ունէր Հայոց թագաւորը, որուն առջեւ ընկճուեցաւ Վեստ Սարգիսը և յանկարծ իշխալով Գագիկի ոտքերուն տակ ըսաւ.

— Թագաւոր, ներէ ինծի, ես մեղաւոր չեմ, ես իմ ամբողջ կուրծեամբ նուիրուած եմ թէ քեզի և թէ հայրենիքիս:

Գագիկը վայրկեան մըն ալ նայեցաւ իր ոտքերուն տակ թաւալուող իշխանին, որ արտասուելից աչքերով թողութիւն կը խնդրէր իրմէն յետոյ վեր բարձրացնելով Վեստ Սարգիսը ըսաւ.

— Վեր ելիւր, իշխան, ես կը ներեմ քեզ և կը հաւատամ, որ դուն քու թագաւորիդ և քու հայրենիքիդ չես դաւաճաներ:

— Թող երկնքի բարձրութենէն զլխուս թափուի եթէ դաւաճանեմ քեզի եւ հայրենիքիս, ըսաւ Վեստ Սարգիսը եւ տէրութեան գանձերը յանձնեց Գագիկին, իսկ ինքը հետանալով Անիէն գնաց իր սեփական Սուրմառուի բերդաւորաւ:

ԺԳ.

ԽԵՆԹԸ ԼՈՒՍԻԿԸ Կ'ԱԶԱՏԵ

Անիի պարիսպներուն տակ հայերուն փառաւոր լազիկներէն յետոյ, Խենթը իր երկար փայտը ձեռքն առած մտայոյզ կ'անցնէր Անիի փողոցներէն, երբ մէկը իր թեւէն քաշեց: Խենթը ետ նայեցաւ և ապուշի պէս նայեցաւ:

Հէ՛, ի՞նչ իսկական Խենթի մը պէս կը նայիս, մի՞թէ ինծի չես ճանչնար, ըսաւ այդ մարդը:

— Ա՛խ, ներէ՛, ես չկրցայ ճանչնալ քեզ, որով հետեւ մտադրազ էի, բայց, ըսէ, ի՞նչ կ'ուզես ինձմէ ի՞նչ հրաման կ'ընէ Գոհարիկը:

— Դուք իսկոյն պէտք է տեսնես Գոհարիկը: Ան կարեւոր լուրեր ունի քեզի հաղորդելիք, միայն ի նըկատի ունեցիր, որ ամէն զգուշութիւն պէտք է ձեռք առնես որ քեզ այնտեղ ոչ ոք չնկատէ:

— Լաւ, դուն գնա՛, ըսաւ Խենթը:

Երբ խօսակիրը հեռացաւ, Խենթը իր շուրջը նայեցաւ և փողոցին ամայութիւնը նկատելով, արագ քալելով առաջ անցաւ դէպի Վահրամի պալատը: Այդտեղ ան կանգ առաւ և զարմացած դէպի Վահրամ իշխանը պալատին դուռը նայեցաւ, որ մէկիկ մէկիկ իշխանները ներս կը մտնէին, կ'երեւար որ Վահրամ իշխանը այդ երեկոյ խորհուրդ ունէր, բայց արդեօք ի՞նչ խորհուրդ և ի՞նչու համար, այդ յայտնի չէր Խենթին և բնա փափաք չուներ իմանալու:

— Իշխանս կրկին խորհուրդ ունի, ո՞վ գիտէ, արդեօք ի՞նչ չարութիւններ ըրած է, Վեստ Սարգիսը

սակայն այդ իշխանին գործն է, իսկ իմ գործս է իմ Լուսիկս գտնել, որ չկայ ու չկայ: Ա՛խ, եթէ ես իմա նայի անոր տեղը, եթէ ես գտնէի թէ այն ինչ տեղ է պահուած, այն ժամանակ շատ գիւրին էր զայն ազատելը, սակայն անիրաւ Վեստ Սարգիսը շատ շուտ իմացաւ, որ ես անոր տեղը գտած եմ և իր պալատին մացաւ, որ ես անոր տեղը գտած եմ և իր պալատին ներքնատունէն հեռացուց ով գրտէ դէպի ո՛ւր... Բայց անցնինք առաջ, տեսնենք ինչ կ'ուզէ ըսել Գոհարիկը ըսաւ Խենթը և պատելով Վահրամի պալատին գլխաւոր մուտքին ետեւէն, զաղտնի դռնով մը ներս մտաւ պալատ, որուն սենեակներէն մէկուն մէջ գլուխը ձեռքերուն դրած, մտայոյզ նստած էր Գոհարիկ:

Երբ Խենթը տեսաւ Գոհարիկը ուրախացած դէպի ան վազեց:

— Ներսէ՛ս, իմ Ներսէ՛սս, վերջապէս եկար դուն:

— Ես միշտ պատրաստ եմ կեանքս զոհելու քեզի համար, իշխանուհի, հրամայէ ինձ, ինչ որ կուզես:

— Ես գիտեմ, Ներսէս, թէ ինչ դժուարութիւններ յանձն առած ես, բայց մեր կորուստը դեռ չգրեալ նուեցաւ:

— Ա՛խ իշխանուհի, գիշեր ցերեկ Լուսիկի վրայ կը մտածեմ, բայց անոր հետքն անգամ չեմ գտներ... Ս', եթէ իմանայի թէ ան ո՛ւր է...

— Ինձ յայտնի է, սիրելի Ներսէս և ճիշտ ատոր համար և որ շուտով կանչեցի քեզի: Դուն պիտի աշխատիս շուտով ազատել զայն:

Արդեօք այդ ճիշդ է որ դուն գիտես անոր տեղը և մի՞թէ ան կենդանի է ըսաւ Խենթը և աչքերուն

մէջ ուրախութեան կայծակներ թռան:

— Այս, կենդանի է ան բայց կը մաշուի խոնաւ և ցուրտ բանտին մէջ: Դուն պիտի հասնիս շուտով եւ ամէն հնար ի գործ պիտի դնեմ ազատելու:

— Ո՞ւր է ան, ըսէ իշխանուհի, ես իսկոյն կը թռչիմ այնտեղ: Ա՛խ, եթէ խեղճ հայրը կենդանի ըլլար և գոնէ անգամ մը տեսնէր իր Լուսիկը

— Ո՞րուն հայրը, հարցուց Գոհարիկ սարսափահար:

— Լուսիկին հայրը, իշխանուհի, դաբրին Ղեւոնդը ա՛լ չկայ:

— Ի՞նչպէս թէ չկայ, ինչ վտանգ պատահեցաւ որ:

— Քեզ արդէն յայտնի էր, որ ան վշտին չկարողանալով ղիմանալ խեղեցած էր: Այնուհետեւ ան միշտ Լուսիկ կանչելով կը թափառէր փողոցները եւ երբ տեղի ունեցաւ Յունաց ջարդը, զինք Անիէն դուրս գիականերու մէջ, սպաննուած գտանք, բայց թէ չէ էր զայն սպաննած, յայտնի չէ, ըսաւ Խենթը արտաուշաբար սրբելով:

— Խեղճ ծերուկ պատասխանեց Գոհարիկը յուզուած:

— Բայց թողունք այդ օրիորդ, ցաւերով ոչինչ լլլաւ, յայտնէ թէ ո՞ւր կը գտնուի Լուսիկը:

— Լուսիկը, կը գտնուի Սուրմառուի բերդին վեհատ Սարգիսի բանտերէն մէկուն մէջ:

— Ինչպէս, հիմակ զինք Սուրմառու տարած են, իբրեւ ապահով տեղ—ա՛... Բայց աժան չի նստիր ասիկա վեհատ Սարգիսին:

— Բայց լսէ՛, Ներսէս, քեզի յայտնի է, որ հիմակ վեհատ Սարգիսը Անի է, որպէսզի երկար չչարչարուի Լուսիկն ազատելու համար, ես առոր ճարն ալ մտածած եմ:

— Ի՞նչպէս, իշխանուհի հարցուց Խենթը և ապուշ ապուշ օրիորդին նայեցաւ: Այդ բոլորը Խենթը երազ կը կարծէր:

Բնաւ չէր հաւատար, որ Լուսիկը կենդանի է. եթէ կենդանի է այդպէս դիւրութեամբ կարելի չէր զինք ազատել սեւ մարդուն իշխանութենէն ինչպէս օրիորդը կ'ըսէր: Չէ՞ որ Սեւ Մարդը երկաթէ ճրանհներ ունի...

— Դուն պիտի երթաս Սուրմառու, և ներկայանաս այնտեղի իշխանին, իբր թէ վեհատ Սարգիսին զրկած մարդոցմէ մէկն ես:

— Բայց անոնք ինձի չեն հաւատար:

— Կը հաւատան: Ահա կը տեսնե՞ս այս նամակը, լաւ նայէ, սա կնքուած է վեհատ Սարգիսի կնիքով և երբ կը ներկայացնես, անոնք քեզ կը հաւատան և ներս կը թողուն ու բացի ատկէ պահանջներդ ալ կը կատարեն. իսկ այս նամակին մէջ գրուած է, որ Լուսիկը անմիջապէս քեզ յանձնեն:

— Իսկ ո՞րտեղէն ձեռք ձգելի Սեւ Մարդուն կընիքը, հետաքրքրուեցաւ Խենթը, որ ուրախութենէն քիչ էր մնացած խելքը թոցնէր:

— Այո կնիքը կեղծ է, բայց այնքան նման, որ իսկականէն չի տարբերի:

— Տուր ինձի. դուն կատարեալ հրեշտակ մ'ես և թող Տէրը պահպանէ քեզ, ըսաւ Խենթը և առնելով նամակը ծոցը դրաւ:

— Բայց զգո՛յշ, չ-ա զգո՛յշ պիտի ըլլաս Ներսէս, և խենդութեան նշան անգամ չ'պիտի ցոյց տաս: Դուն ամէն բանէ պիտի խուսափիս, որ քեզ չ'մատնեօ թէ չէ գուն ալ Լուսիկն ալ կորսուած էք յաւիտեան:

— Այդ իմ գործն է, իշխանուհի, ըսաւ Խենթը եւ ոտքի ելաւ:

— Չմոռնաս որ Լուսիկը ազատելուդ պէս սեն-

եակա բերեա և ան այստեղ կը մնայ մինչեւ Ստեփանի-
կին գալը:

— Այո, **Խենթը** կը խոստանայ անիկա, և կը
տեսնէ իր եղբոր աղջկան հարսանիքը, ըսաւ **Խենթը** և
գլուխը խոնարհելով դուրս ելաւ սենեակէն:

— Աստուծով այդպէս ըլլայ, ըսաւ Գոհարիկ եւ
աչքերը լեցուեցան արցունքով:

Խեղճ Գոհարիկ, սիրտն ալ կը տրոփէր, հոգին ալ
սպառեւր: Հարպիկին, սակայն չարափաստիկ հանգա-
մանքները կը հեռացնէին սրտերը և արգելք կ'ըլլային
անոնց միացման...

Բայց **Խենթը**, Գոհարիկի սենեակէն դուրս ելլե-
լով արագ քայլերով առաջ գնաց և մուտքը նոր սկսած
էր, երբ ան հազուստն ու կերպարանքը փոխելով ձիու-
մը վրայ նստած առաջ կ'երթար դէպի Սուրմառուի
բերդաքաղաքը: Ան անհամբերութեամբ կը մտրակէր
ձին և աւելի ու աւելի արագացնելով խեղճ կենդանին
թէեւ կը սուրար, որքան որքան ոյժ որ ունէր առաջ
երթալու. իսկ **Խենթը** բաւականին հեռացաւ Անիէն,
յանկարծ ձիուն ընթացքը դանդաղեցուց և սկսաւ իր
ընկիծին վրայ մտածել: Ամէն բանի, ամէն միջոցի
հարն ունէր, հնարք գիտեր, միայն բան մը իրեն եր-
կիւզ կ'ազդէր և կը հարսափեցնէր և ատիկա **Լուսիկը**
տեսնելու բոլորէն էր, երբ **Լուսիկը** զինք ճանչնալուն
պէս ճիշդ մը արձակէ և փաթթուի իր վրին, այն ժա-
մանակ ամէն բան կը պարզուի և անշուշտ կասկածի
տակ կ'իջնայ թէ ինքը եւ թէ իր բերած նամակը...
Ինչպէս ընէ: Ինչպէս հասկցնէ **Լուսիկին**, որ զգոյշ
մնայ, ձայն հանելէ, երբ զինքը տեսնէ... Ահա այդ
բաները կը վրդովեցնէին **Խենթը** և կը յուզէին իր
միտքը:

— Ե՛հ, ինչ կուզէ թող ըլլայ, Տէրը ինձ օգնա
նական կ'ըլլայ ըսաւ **Խենթը** և առաջ գնաց և քանի

մը օրէն յետոյ մտաւ Սուրմառուի բերդաքաղաքը,
սիրտը թուեղ ելաւ բայց ինքզինք զսպեց և ներկա-
յանալով բերդաքաղաքի իշխանին, նամակը յանձ-
նեց անոր:

Սուրմառուի բերդաքաղաքը կը պատկանէր
Վեստ Սարգիսին, ուր նեղ ժամանակները ապաստան
կը գտնէր ան: Այնտեղ ան իրեն պէս ժանտ, անպի-
տան մարդ մը տեղակալ ըրած էր, այնպէս որ երբ
Խենթը նամակը յանձնեց, խոր, թափանցող հայեացք
մը ձգեց **Խենթին** վրայ և հոյ առաւ նամակը:

Խենթը իր դէմքին և ոչ մէկ ջիղը չարժեց: այլ
անհոգ կերպով կը դիտէր Սուրմառուի բերդին իշխա-
նը:

Երբ իշխանը կարդաց նամակը, դարձաւ դէպի
Խենթը և ըսաւ.

— Դուռն ե՛րբ կուզես վերադառնալ:

— Վաղը, լոյսը բացուելուն պէս, պատասխանեց
Խենթը:

— Լաւ, ես կը յանձնեմ քեզի **Լուսիկը**, բայց կը
զարմանամ թէ ինչու իշխանը եղօյի փոխարէն քեզի
ղրկած է:

— Եղօն Յոռնաց Բրամանատարին մօտ ղրկեց,
խիստ կարեւոր գործի մը համար, ըսաւ **Խենթը** ա-
ռանց կարծիքով:

— Հա՛ կ'երեւայ շատ կարեւոր գործ մ' եղած
թէ չէ անիկա կուգար **Լուսիկը** առնելու: Գիտե՞ս Ե-
ղօ **Լուսիկի** սէրէն խենթացած է և գիշեր ցերեկ ըսն
չունի, ու մինչեւ հիմա **Լուսիկին** բան մը պատահած
կ'ըլլար եթէ Եղօն չը գտնուէր:

Վեստ Սարգիսն ալ **Լուսիկը** Եղօյին համար Անիի

բերդը կուտայ որպէսզի վերագառնին անմիջապէս պատկէ հետը. թէ չէ Եգոն յանձնառու չէր ըլլար Յու- նաց հրամանատարին մօտ երթալ:

Հա՛, կ'երեւայ այդպէս բան մ'է եղած: Բայց հիմա դուն հանգստացիր, ըսաւ և իննթը ներս տա- րաւ:

Խենթը կերաւ, խմեց, կշտացաւ. բայց գործը դեռ չէր վերջացած ամբողջ դիշեր մը ունէր մինչեւ Լուսիկը տեսնելը և այդ գիշերը պարապ չը պիտի անցնէր, պէտք էր իմաց տալ Լուսիկին, որ ան զգոյշ ըլլայ զինք տեսնելու ժամանակ: Խենթը շուտով իմա- ցաւ անոր տեղը և կէս գիշերին զգոյշ մօտեցաւ անոր պատուհանին:

Լուսիկը անոր ձայնը լսելուն պէս սարսոեցաւ, դողդողաց. ան չէր հաւատար թէ իննթն է, բայց իննթը ամէն բան ըսաւ, յայտնելով իր գալուստ պատ ճառը, հանգիստ սրտով իր սենեակը քաշուեցաւ և և սպասեց լուսնալուսն:

Դեռ արեւի ճառագայթները նոր էին տարած- ուած երկրին վրայ, երբ ոտքի կանգնեցաւ և սլօաւ պատրաստութիւններ տեսնել ճանապարհորդելու, այդ ժամանակ երեւաց Սուրբառուի բերդին իշխանը և ա- ռաջնորդեց իննթը դէպի Լուսիկին խուցը, երբ խու- ցին դուռը բացուեցաւ, իննթը իր սիրտը բո՛նեց, որ կարծես հարիւրաւոր տեղէն խոցուեցաւ իր առջև կար ծես Լուսիկը չ'ըլլար կանգնած, այլ անոր ուրուա- կանը:

— Օրիորդ, մեծ իշխանին հրամանովը քեզ Անի պէտք է տանիմ, համաձայն ես ինծի հետ գալու, ը- օաւ իննթը դողդոջիւն ձայնով մը:

Իշխանը իննթին երեսը նայեցաւ, սրտին մէջ կասկած մը մասաւ, նկատելով իննթին ձայնի դողդո- ւալը, բայց այդ միջոցին խօսեցաւ Լուսիկը և կարծես

փարատեց իշխանին կասկածը:

— Տարէք ինձ ուր որ կուզէք, եթէ այդ վետ Սարգիս իշխանինն է հրամայած, պատասխանեց Լու- սիկը՝ առանց իննթին նայելու:

— Այո, մեծ իշխանը քու վիճակդ պիտի բար- ւոքէ և այնուհետեւ գուն լաւ կ'ապրիս:

— Շնորհակալ եմ, ես այնուհետեւ կը հետեւիմ իր խօսքին և անոր խորհուրդին համաձայն կը պահեմ ինքզինքս, պատասխանեց Լուսիկը:

Այնուհետեւ անոնք դուրս եկան այդ խումբէն և ճիւղ պատրաստ էին ձի նստելու և ճամբայ ելելու Սուրբառուի բերդին իշխանը դիմեց իննթին և սուր հայեացք մը ձգելով վրան հարցուց:

Դուն առաջուց կը ճանչնայիր Լուսիկը:

— Ո՛չ, իշխան, ես առաջին անգամն է որ կը տեսնեմ այս աղջիկը:

Ինչպէս կ'երեւար իշխանին կասկածը դեռ չէր փարատած և վայ երկուքին ալ, եթէ կամ Լուսիկը կամ իննթը անգգոյշ խօսք մը կամ քալ մը առնէին:

Բայց իննթը շուտով մնաք բարով ըսաւ Սուրբառ- ուի բերդին իշխանին և Լուսիկին հետ առաջ անցաւ, երբ բաւական հեռացան, իննթը գրկեց իր եղբոր աղ- ջիկը և երկար ժամանակ տեսեց այդպէս, երկուքին աչքերը արցունքով լեցուած էին: Եւ այդ արցունք- ները միայն կ'ամոքէին երկուքին վիշտը:

Այնուհետեւ իննթը Լուսիկը ապահով Անի տա- րաւ և յանձնեց Գոհարիկի պաշտպանութեան:

ԺԴ.

ՉԱՐ ՀՈԳԻՆ

Դաւաճանին յոյսերը փշրուեցան, նպատակը խորտակւեցաւ: Դառնացած սրտով կը տրտմէր Սուր-
մառուի բերդաքաղաքին մէջ, իր պալատին մէջ սոս-
կալի կերպով կը մաշուէր այն պարտութեան, որ կրեց
ինքը: Ինչպէս կարող էր տանիլ այդ ստոր պարտու-
թիւնը: Չէ՞ որ ինքզինքը պսակուած թագաւոր կը
համարէր, իսկ Դարգիկը, իր ձեռքին մէջ իբր խաղա-
լիք մը, մըջիւն մը, որ իր մատներուն մէջ կարող էր
ճզմել, ջարդել:

Օ... դառն է դրութիւնս. գոչեց Վեստ Սարգի-
սը և երեսը ծածկեց ձեռքերով, դառն է, բայց այդ
դառնութեան վերջ մը պիտի դուռի, սահման մը պի-
տի դուռի կամ պիտի փճանայ, կորսուի, ջնջուի աշ-
խարհիս երեսէն Վեստ Սարգիս, կամ այդ վերջը պիտի
քաղցրանայ Վեստ Սարգիսի համար: Բայց ինչպէս
թողուի որ իմ կրթութիւնս կամքս խորտակուի. ու նը-
պատակներս օդը թռչին. . . օ՛րհափ անքուն գիշեր-
ներ եմ անցուցած այդ նպատակներուս համար, որ-
չափ տանջանքներ կրեցի և... այդ ամէնը պարապ,
բոլորովին պարապ պիտի անցնին... Բայց չէ՞ որ քա-
նի միտքս բերեմ այդ անհանգիստ գիշերները, քանի
յիշեմ կրած տանջանքներս մարմինս, կը սարսռայ եւ
մազերս կը ցցուին:

Թող ո՞ւմ ցնորքներս... կենսո՞ւմ արիւնս լեցուն
ճամբուն վրայ... յետո՞յ... ի՞նչ կը դառնամ ես—
անպէտ արարած մը, չնչին մարդ մը, որ ամէնքը պի-
տի արհամարհեն, որմէ ամէնքը պիտի երես դարձնեն
և թքեն վրաս... Չէ՞ որ այդ ժամանակ իմ թշուառ
զոհերս լեղուններ բարձրացնեն և յանդուգն կերպով
ծաղրեն այն մարդուն, որուն ձեռքէն նոյն ինքն
Յովհաննէս-Սմբատ թագաւորն ալ կը դուրար... ո՛չ,
ո՛չ, այդ դրութեան մէջ ես չեմ կրնար ապրիլ, ահա
սա վերջ կը դնէ կեանքիս և...

Եւ Վեստ Սարգիս մոլեգնաբար վեր թռաւ տե-
ղէն սուրը պատեանէն հանելով ուղեց մխել իր կուրծ-
քը, բայց այդ միջոցին անոր ձեռքը կանգ առաւ եւ
աչքերը փայլատակեցին այնպիսի զարհուրելի կրակով
մը, որ տեսողը քար կը կտրէր:

Վեստ Սարգիս սուրը իջեցուց, կրկին նստեցաւ
փափուկ գահաւորակին վրայ և պոռաց:

— Չէ՛, յիմարութիւն է ըրածս. այս սուրով եւ
թոյնով դեռ չատեր պէտք է երանելիներու աշխարհը
դրկել և ես դեռ պիտի երթամ գարձաւ իմ ընտրած
ճամբայովս:

«Զղջալ» խօսքը գոյութիւն չունի Վեստ Սարգի-
սի համար. անոր սիրտը անյողդող է, ուստի, դուն,
ո՛վ չար հոգի, դորութիւն տուր ինծի, թափէ երակ-
ներուս մէջ դժոխքին ռասանեցութիւն կրակը, մի թո-
ղուր զիս յուսահատուելու, այլ բազմացուր քու սեւ
հոգիիդ զոհերը, միայն թէ արժանացուր ինծի նպա-
տակներուս իրագործման: Եկո՛ւր չար հոգի: Վեստ
Սարգիսը դաշինք կը կապէ քեզի հետ, կը ծախէ իր
հոգին, միայն թէ գահը իրեն պէտք է տաս:

Այդպէս ըսաւ Վեստ սարգիսը և վեր թռաւ տեղէն կօրծես թէ չար հոգին բռնուն ո ժով ցնցեց զինք և աննոր ոյժ մը ստանալով, դաժան ու սեւ մտքերը մէկը միւսին ետեւէն պաշարեցին իր հոգին և Վեստ Սարգիսը, այդ դիւական մտքերը իր ուղեղին մէջ ամրապնդելով կը ժպտէր, ցուցնելով իր սեւցած ատամները. այդ միջոցին խինդն ու տխրութիւնը պատած էր Վեստ Սարգիսը, և անոր դէմքին վրայ այլեւս չէր երեւար բոպէ մը առաջ եղած յուսահատութիւնը, երբ սորը ձեռքին մէջ պատրաստուած էր անձնապանութիւն գործել:

Դէպի գործ, գէպի գործ, պոռաց Վեստ Սարգիսը և ուրախացած սեղան նստաւ և սկսաւ զանազան թուղթեր գրել:

Երբ վերջացուց գրութիւնները յոգնած ինկաւ գահաւորակին վրայ և քանի մը լոպէ այդ գրութեան մէջ մնալէ յետոյ վեր թռաւ տեղէն. մօտենալով լուսամուտներէն մէկուն վեր բարձրացուց ծանր վարագոյրը և դուրս նայեցաւ:

Մութը արդէն անցած էր և արշալոյսի կենսատու լոյսը տարածուած, սկսած էր սիրուն Հայաստանի պայծառ առաւօտներէն մէկը, երբ հեռուն արեւելեան հորիզոնին երկնակամարը ծածկուած էր ծիրանագոյն շերտերով, ուր արեւին ճառագայթները գնդակներու պէս լոյսի փունջեր կ'արձակէին և քանի մը կոյտ ամպերու հետ կը խաղային, այդ ամպերը երբեմն կը կար մըրէին, երբեմն ծիրանի կը հագնէին, իսկ երբեմն ալ կրակի պէս կը տաքնային: Հրաշալի էր երկինքը, հրաշալի էր բնութիւնը, կանանչապատ լեռներն ու ձորերը: Այդ միջոցին էր որ քարձրաթռչն արծիւը օդին մէջ կը սաւառնէր, թռչունը ասնիքին վրայ կը ճուղէր, ծիծեռնակը իր երգը կը երգէր, իսկ սխալը վարդի թուփին վրայ նստած իր դաշալիկը կը հնչե-

ցընէր...

Բայց բնութեան այդ հրաշալիքը ազդեցութիւն մը չունեցաւ Վեստ Սարգիսի մօտայն հոգիին վրայ: Անոր դէմքը, ամպոտ էր և դունատ: Ան կարծես բնութեան զեղեցկութեան վրայ զայրացած իջեցուց վարագոյրը և սկսաւ պտըտիլ սենեակին մէկ ծայրէն միւսը: Երկար պտտեցաւ առանց դադար առնելու, երբ յանկարծ կանգ առաւ և կանչեց իր ծառաները, երկու ծառայ անոր հրամանը լսելուն պէս ներս եկան և քարացածի պէս կեցան դրան մօտ:

— Հոս կանչեցէք Եղօն, հրամայեց Վեստ Սարգիսը:

Ծառաները անյայտացան և քիչ ժամանակէն վերջ ներս մտաւ Եղօն և լուռ կանգնեցաւ դռան մօտ: Եղօյրն դէմքը նոյնպէս մօտայն էր և դունատ: Կարծես ինքն ալ իր տիրոջ նման քանի մը անքուն գիշերներ լուսացուցած էր:

— Եղօ, ի՞նչ ես եղած, դուն դունատ ես եւ տըժ, գոյն:

— Բան մը չկայ. տէր պատասխանեց Եղօն:

— Բայց դուն տխուր կ'երեւաս և յուսահատ:

— Այդ կ'անցնի, տէր, լուսիկը կորանցնելէս վերջ ես ճիշտ է որ կը տանջուիմ:

— Շուտով դուն կ'ստանաս լուսիկդ, Եղօ, մի վհատիր:

— Ի՞նչպէս, տէր, պատասխանեց Եղօն և իր աչքերէն ուրախութեան կայծակներ թռան:

— Դուն դեռ չես հասկնար թէ ինչպէս, սակայն վստահ եղիւ իմ վրաս: Երկար ժամանակ չանցնիր եւ Հայաստանի գահին վրայ Դադիկի տեղը տէրդ պիտի բաղմած տեսնաս, լսէ, ինչ որ կ'ըսեմ: Եղօ, շատ լուր գիտես, որ միայն քեզի վստահութիւն ունիմ, ահա այս նամակները վստահելի ձեռքով պիտի յանձնես:

մէկը Յունաց հրամանատարին որ ան ալ յանձնէ Կոս-
դանդին Մոնամախօս կայսեր, իսկ միւսը Դուրինի Ա-
պուլափար ամիրապետին: Երկու նամակներն ալ շատ
կարեւոր են և հետեւանքն ալ խիստ ծանր պիտի ըլ-
լայ Գաղիկի եւ Վահրամեաններուն համար, թող Հա-
յաստանը մնայ երկու սուրի մէջ և այն ժամանակ
տեսնենք Գաղիկը ինչ պիտի ընէ, իսկ եթէ այդ դը-
րութենէն ալ ազատուի Գաղիկ, այն ժամանակ ուրիշ
միջոցներ կը գտնենք Գաղիկը պատժելու:

— Տէր, ո՞րն է ամենէն կարեւոր նամակը, Յու-
նացը թէ ամիրապետինը, դուք գիտէք որ ասոնցմէ
մէկը արեւմուտք կը գտնուի, իսկ միւսը արեւելք:

— Նախ յուշացը, ան աւելի՛ կարեւոր է:

Եղօն խոնարհեցաւ և հեռացան, իսկ դաւաճանը
ուժասպառ անկողին մտաւ և քնացաւ հրամայելով որ
մէկը չընդունին: Ան ըստ երեւոյթին կը վախն ըլլա-
սէն, գիշերը իր չար խորհրդին վրայ կը մտածէր, իսկ
ցերեկը կ'ուզէր իր յոգնած մարմնին հանգստութիւն
տալ, թակայն հեռու էր իրմէ այդ ցանկալի հանգըս-
տութիւն ...

Ժ.Ե.

ԾՈՒՂԱԿԻ ՄԷՋ

Մինչդեռ օձը ծուղակներ կը լարէր Գաղիկ թա-
ղաւորին և Անիի դէմ: այդ միջոցին անեցիք միամիտ
նստած կը հրճուէին իրենց պատանի թագաւորին վը-
րայ և անոր անուշով միայն երդում կ'ընէին անոնք,
կը տեսնէին որ իրենց թագաւորը թէև պատանի է,
բայց քաջ, խելօք և համարձակ, անոնք կը զգային որ
այդ պատանի թագաւորին ձեռքին տակ կարող են ա-
զատ շունչ քաշել, որովհետեւ Գաղիկ Բ. ի երակնե-
րէն կը հոսէր իր քաջ նախահայրերու արիւնը և ան
չէր թող տար ո՛չ յոյներուն և ոչ ուրիշ թշնամիներ-
ուն, յարձակիլ Հայաստանի վրայ և աւերել զայն:
Բայց ժողովուրդը շատ միամիտ էր: Մտքերնուն ելած
էր Վաստ Սարգիսը, անոր երկաթեայ ճիրանները. ան
արդէն մոռցած էր թէ՛ Յոյնին յարձակումը և թէ՛ Վաստ
Սարգիսի կրած նեղութիւնները: Այդպէս էր նաև ժո-
ղովուրդը. վտանգն անցնելուն պէս ան անձնատուր
կ'ըլլար անհոգութեան և կ'զբաղէր իր առօրեայ հոգե-
րով, առանց ապագային մասին մտածելու, առանց
իր գլխուն գալիք չարիքին մասին հոգալու, թակայն

այդ պէս չէին մտածեր ծերունի Վահրամը և իր միաբան իշխանները։ Անանք կը տեսնէին Վեստ Սարգիսի շարանենդ դէտաւ որու թիւնները և կը գուշակէին ազգին զլխուն հասնելիք վտանգը, սակայն բնաւ խողչկար։ Աստանի Գազիկը որքան քաջ, որքան համարձակ և խելօք էր, այնքան ալ անփորձ, իսկ այդ անփորձութեան հետ ինքնավստահ։ «մէն անգամ երբ ծերունի Վահրամը կը զգուշացնէր Վեստ Սարգիսէն, պատանի Գազիկը ուսերը կը թոթռէր և ինքնավստահութեամբ կ'ըսէր Վեստ Սարգիսէն չէ՛մ վախնար։

Իայց Վահրամ իշխանը դեռ չէր յուսահատած, դեռ յոյս ունէր, որ այսպէս թէ այնպէս ազդեցութիւն կ'ունենայ Գազիկին վրայ և այդպէսով կը խորտակէ Վեստ Սարգիսի բոլոր որոգայթները, սակայն մինչեւ այդ, յունական զօրքերը, դրդուած Վեստ Սարգիսէն մօտեցան Անիին, իսկ միւս կողմէն ալ Դուինի Ապուլաւար էմիրն իր գունդերը աւաջ քշեց Անիի վրայ և այդպէսով Գազիկ թագաւորը մնաց նրկու սուրի մէջ։ Ինչ պիտի յէր իր բուռ մը քաջերով երկու անգ թանակի շուարած մնացած էր, բայց շուտով այդ օտոկալի զրութենէն ալ ազատեցաւ։

Գազիկ աճապարեց Դուինի Ապուլաւար էմիրին ընծաներ զրկել և հաշտութիւն խնդրել։ Ապուլաւարը զիջաւ Գազիկի խնդրանքին և իր գունդերը կրկին ետ քաշեց, այդ ժամանակ Գազիկը էր բոլոր ոյժով յարձակեցաւ յունաց գունդերուն վրայ, որոնք Ասիդ եւ Նիկոս զօրապետներու հրամատարութեամբ արդէն պաշարած էին Անին։ Այնպիսի Կարդ Բ տուաւ յունաց բանակին, որ անոնք սարսափահար փոխան, Անիի պարիպներուն տակէն և երկու տարի շարունակ դադրեցան Անիի մասին մտածելէ։

Այնուհետեւ Գազիկը երբ հաստատապէս իմացաւ որ այդ բոլոր խլրտումները Վեստ Սարգիսի ծուղակ-

ներն են, որ կրկին չի գադրիր իր դէմ գործելէ բոլոր քեցաւ, բռնկեցաւ ու քանի մը մարդով անսպասելի կերպով ներս մտաւ Սուրմառուի բերդաքաղաքը։ Վեստ Սարգիսի մօտ և դռնացի։

— Իշխան, մինչեւ ե՛րբ դուն պիտի այդ վատ և զազրելի ճանապարհէն երթաս։

Վեստ Սարգիսը կրկին նեղն ինկաւ, ան զգաց որ յաղթուած է և կարող չէ գիտադրել, հակառակիլ անոր, ուստի աւելի լաւ համարեց դիմել խորամանկութեան և ներում խնդրել պատանի թագաւորէն, ուստի և Գազիկ թագաւորին խօսքերէն յետոյ ծունկ չոքեց անոր առջեւ և արտասուաթոր աչքերով ըսաւ.

— Թագաւոր, ես արդար եմ...

— Ո՛չ այլեւս ինծի չես կրնար խաբել պատասխանեց Գազիկը։

— Ներէ՛ ինձ, տէր ըսաւ Վեստ Սարգիսը այնպիսի խղճալի ձայնով մը, որ նեկայ եղողներուն մարմնով տեսակ մը սարսուռ անցաւ։

Գազիկ նայեցաւ անոր, նայեցաւ իր ոտքերուն տակ սողացող իշխանին և խղճահարեցաւ անոր. սըրտին մէջ անցաւ խիղճի իր բոլոր ելեւէջներով և արդէն կը պատրաստուէր ներել, երբ իր և Վեստ Սարգիսի հայեացքներն իրարու հանդիպեցան։

Գազիկը ռարսուեցաւ։ Վեստ Սարգիսի աչքերուն մէջ այնպիսի կրակ մը կար, որ պատանիի մարմինը ցնդեց և հողիին մէջ գտնուած խիղճը մէկ րոպէի մէջ ցնդեցաւ իսպառ։ Այդ վայրկեանին Վեստ Սարգիսի աչքերուն մէջ կը փայլէր ատելութեան այնպիսի կրակ մը, որ կարծես գեհենին մէջէն դուրս նետուած ըլլար։

Եւ իրօք այդպէս էր։ Վեստ Սարգիսը արտաքիննէն խղճալի, ողորմելի արարած մը կը ցուցնէր, որ իրմէ հզօրին ոտքերն ինկած, աղետագին թողութիւն

յը հայցէր, իսկ ներքուստ, անոր հոգիին մէջ, ատե-
լութեան այնպիսի կրակ մը կը բորբոքէր, որ եթէ կա-
րող ըլլատ, կը խմէր պատանի Գաղիկին արիւնը...

— Ներէ՛ ինձ, թագաւոր, ես մեղաւոր չեմ,
կանչեց ան դարձեալ և աչքերէն կրկին հեղեղային ար-
տասուքի առատ աղբիւրներ, ի՞նչ արտասուքներ էին
անոնք, թուրութեան թէ կատաղի վրէժխնդրութեան,
մէ՛ջը չհասկցաւ միայն թէ Գաղիկը այս անգամ չը-
խաբուեցաւ և հրամայեց բռնել Վեստ Սարգիսն և տա-
նիլ Անի բանտարկել, յետոյ անոր ձեռքէն առնելով
բոլոր բերդերը գարձաւ Անի:

Բայց Վեստ Սարգիսը երկար չմնաց բանտարկ-
ուած Անիի մէջ, ան կրկին սկսաւ իր ճարպիկ լեզուն
բանեցնել, հասկցաւ որ զինու զօրութեամբ Գաղիկը
չպիտի կոնար ընկճել: Ուստի հարկ էր ուրիշ ճար գըտ-
նել, այդ ճարն ալ գտաւ, որ սոսկալի ազդեցութիւն
ունեցաւ թէ Գաղիկի և թէ Հայաստանի վիճակին վը-
րայ:

Վեստ Սարգիսը նաև մտածեց բանտարկութենէն
ազատիլ, որ չուտով յաջողեցաւ: Գաղիկ ընկճուեցաւ
անոր ճարտար լեզուէն և բանտարկութենէն ազատեց
դայն, նոյնպէս չը բաւականալով, Վեստ Սարգիսը
մեծ պատիւներու ալ արժանացուց:

Վեստ Սարգիս հրճուեցաւ, նոր հասկցաւ իր ոյժը
այն ոյժը, որ կը կայանար ոչ թէ զէնքի, այլ իր լեզ-
ուին մէջ: Կարճ միջոցի մը մէջ Գաղիկը իր ձեռքին
մէջ գործիք ըրաւ, ցոյց տուաւ որ ինքը բարեկամ է
թագաւորին այդպէսով Գաղիկին խորհրդակա՛նը դար-
ձաւ:

Գաղիկը անփորձութեամբ ինկաւ անոր ճի-
րաններուն մէջ և անզգալի կերպով բռնուեցաւ անոր
պատրաստած թակարթին մէջ:

Գառը գաղտնի ճիրաններուն մէջ ինկաւ և այդ

գաղանը կամաց կամաց կը ծծէր իր զօհին արիւնը:
Ի՞նչ պիտի ըլլար վերջը...

Ժ. Զ.

ԴԱԽԱՆԻՆ ԲԱՆԹԱՆԱԿԸ

Պատանի Գաղիկ մտայոյզ էր. փոթորկալից միտ-
քը սե ցեցի մը պէս կը կրծէր իր սիրտը և կը պղտո-
րէր իր անարատ արիւնը, բայց ան դեռ չէր ճանչնար
կեանքը, ան չէր գիտեր կեանքը որ լեցուն է դառնու-
թեամբ, Բնաւ տեղեկութիւն չունէր որ, կան մար-
դիկ, որոնց շրթունքները կ'օրհնեն, իսկ սրտերը կ'ա-
նիծեն, արտաքինով կը ժպտին, ներքուստ կը սխրին,
երեսանց կը համակրին, իսկ տակէն դարաններ կը
լարեն... բնաւ չեն կասկածիր. անոնք թէ, որոնք իր
առքերուն տակ ինկած կը փառաբանեն, երկար կեանք
կը մաղթեն, տակէն դարաններ կը լարեն իր դէմ...
Ձէ՛ Գաղիկ Բագրատունին այդ համոզումը չունէր իր
իշխաններուն վրայ. ան գիտէր թէ ամէնքն ալ օխա-
լութիւն ունին, բայց զուրկ չեն խղճէ որ տրուած է
ամէն մարդու:

Բայց Գաղիկը այս անգամ շատ մտադրաւ էր,
շատ մտայոյզ, որքան կը փափաքէր վանել իրմէ դա-
ռըն մտքերը, այնքան անոնք աւելի կը պաշարէին
դիւքը և կը արտմեցնէին. բայց ինչո՞ւ, ի՞նչու կը
յուզուէր իր հոգին, ի՞նչու իր սիրտը կ'ուզէր լալ, քա-
նի որ պէտք էր որ ան ժպտէր ուրախանար: Միթէ

Հայաստանի գահը բարձրացար որ մատաղ կեանքը խամրի և տանջանքով վերջ դնէ իր դեռավոր կեանքին, պատրաստ է զոհել այդ կեանքը հայրենիքին սիրոյն, եթէ միայն իմանար, որ իր այդ զոհողութեամբ կը փրկուի հայրենիքը. սակայն իր սիրտը, իր հոգին այդ վայրկեանին կ'զգար բան մը որ կը նշմարէր չարացույց, սոսկալի բան մը, անիկա կարծես կ'զգար իր նախնեաց գահը, որուն վրայ բազմած էր ինքը, պիտի ոչնչանայ, պիտի անհետանայ, կորսուի, ջնջուի աշխարհիս երեսնէն և ինքը չը պիտի կարենայ անոր առաջքն առնել... վա՛յ իրեն, վա՛յ Գագիկին... Եւ Գագիկ կը սոսկար, կը զարհուրէր և չէր զիտէր ինչպէս մէջէն ելլել այդ ծանր դրութեան,

Այդ մտատանջութեան մէջն էր, երբ յայտնեցին Վեստ Սարգիս իշխանը եկած է, Գագիկ հրամայեց ընդունիլ: Երբ Վեստ Սարգիսը ներս մտաւ, ուղղակի Գագիկի աչքերուն նայեցաւ և երբ անոր տփոյն, մեռելային դէմքը տեսաւ՝ անոր աչքերուն մէջ գիւական հուր մը անցաւ, բայց Գագիկը չը նկատեց այդ հուրը, հրամայեց որ նստի:

— Դուն մռայլ ես, թագաւոր, թող Աստուած պահպանէ քեզ, ինչ է պատահած արդեօք,

— Այո՛, իշխան, յուռաց կայսրը զիս Պոլիս հրաւիրած է և այդ հրաւերը ինձ շատ կը յուզէ և ես չեմ գիտեր որ ընդունիմ թէ՛ ոչ:

Վեստ Սարգիս քիչ մը լուռ կեցաւ, բան մը չը պատասխանեց. արդէն շատոնց գիտէր թէ ինչ էր որ անոր հոգին կը վրդովէր, կը շփոթեցնէր զինք, ուստի չուզեց անմիջապէս պատասխանել:

— Դուն լուռ ես, իշխան, և բան մը չե՞ս ուզեր պատասխանել, մի՞թէ կարելի չէ՞ այդ հրաւերը մերժել, դարձեալ հարցուց Գագիկ:

— Ինչո՞ւ մերժել այդ հրաւերը, երտէր, վճպէս

պատասխանեց Վեստ Սարգիսը:

— Ինչո՞ւ... Ինչո՞ւ, ես ալ չեմ գիտեր թէ՛ ինչո՞ւ մերժեմ, քանի որ յուռաց կայսեր հրաւերը խիստ սիրալիր է, որմէ ես երկիւզ չուէիմ, բայց իշխան, կը խոստովանիմ քեզի այս տեղ, սրտիս մէջ, գիտես թէ որդ մը մտած է, ինձի հակառակը կը պնդէ, կը վախնամ կը վախնամ որ...

— Որ, ինչ, ընդհատեց Վեստ Սարգիսը սոսկալի նայուածք մը ձգելով Գագիկի վրայ: Գագիկը սարսըռաց, բայց պատասխանեց.

— Եթէ ես ծուղակի մէջ իյնամ, իշխան, ըսաւ յուսահատ Պերպով մը:

Վեստ Սարգիսի դէմքէն դառն, հեգնական ժպիտ մը անցաւ:

Կը ծիծաղէր իր թագաւորին զգացումներուն վրայ:

— Ինչ դուն կը ծիծաղիս իմ զգացումիս վրայ, դուն կը հեգնե՞ս զիս ըսաւ Գագիկ յուսակաւոր:

— Բաւ լիցի, թագաւոր. ես ինչու հեգնեմ ձեր զգացումը, բայց իմացէք որ, այդ զգացումները անուտի, դատարկ բաներ են և դուն չ'պիտի ուշադրութիւն դարձնես ատոնց:

— Բայց ինչպէս ինչպէս վարուիմ:

— Ինչպէս վարուիս... Բայց դուն կը սիրես հայրենիքդ, յանկարծ հարցուց Վեստ Սարգիս և շնչառակի նայեցաւ Գագիկին: Գագիկ զողաց, չէր զիմանար Վեստ Սարգիսի հայեացքին, որ մինչեւ ոսկորները կը ցնցէր:

— Այդ ինչ հարցում է, իշխան, մի՞թէ չէ՞ք գիտեր որ կեանքս անգամ չեմ խնայեր հայրենիքիս սիրոյն:

Ես ալ այդպէս կը կարծեմ, որ կը սիրես հայրենքը և անա այդ հայրենիքին սիրոյն համար դուն

պէտք է ընդունելու հրաւերի և երթաւ Պոլիս: Միթէ չէ՞ք գիտեր տէր, որ եթէ չընդունիք կայսեր հրաւերը, յոյները ինքզինքնին արհամարուած կ'զգան եւ այն ժամանակ բան մը չեն խնայեր կործանելու մեր հայրենիքը, իսկ մենք ի՞նչ ոյժ ունինք անոնց անհղ զօրութեան գիմագրելու:

Չէ, թագաւոր ձեր Պոլիս երթալով բնաւ գահին վտանգ մը չգտահիր: Ոչ ձեզ և ոչ գահին, իսկ ձեր չ'երթալով ծածամեծ փոթորիկներու տեղի կուտաք:

— Բայց, իշխան, ծերունի Վահրամը դէմ է երթալու:

— Ծերունի Վահրամը... Կը՞մ, բայց ան ծերութեան հետ խելքն ալ է կորսնցուցած տէր, ան հեռուն չի կրնար մտածել: Դուք, տէր, պէտք չէ լսէք անոնք հակառակ պարագային թող մեղքը իյնայ անոնց վը: Ղին:

— Բայց, իշխան, որո՞ւն յանձնեմ գահս. Անիի բանալիները...

— Միթէ ինձ չէ՞ք վստահիր, թագաւոր, միթէ չէ՞ք գիտեր որ, Վեստ Սարգիսը իր վերջին կաթիլը կը գոհէ իր թագաւորին համար: Դուք հանդիստ դացէք և վերադարձին ձեր գահը կը ստանաք անխափան, իսկ բանալիները յանձնեցէք մեր վեհափառին, Պետրոս կաթողիկոսին:

— Բայց սիրտս, հոգիս, իշխան...

— Պարագ բաներ, սնտոի զգացումներ թագաւոր:

— Ուրեմն խորհուրդ կուտաք որ երթամ, 'արցուց Գագիկ:

— Այո՛, անպատճառ պէտք է երթաք:

— Կ'երդնո՞ւս որ մինչեւ վերադարձիս անխախտ պիտի պահես գահս:

— Կ'երդնում տէր թագաւոր. սրովս, կ'երդնում Աստուծով, որ այդ գահին ոչ ոք չի պիտի համարձակի մօտենալ:

— Ես համաձայն եմ, ըսաւ խուլ ձայնով մը Գագիկ և անոր սիրտը կալծեա փղձկեցաւ, մինչդեռ Վեստ Սարգիսի աչքերուն մէջ ուրախութեան կայծակներ երեւցան:

— Ես համաձայն եմ, կրկնեց Գագիկ, միայն թէ յայտնէ կաթողիկոսին և իշխաններուն որ երդում ընեն ինծի Ս. Տաճարին մէջ Բրիստոլի արիւնով կընքեն այդ երդումը, որ դուք ինձ հաւատարիմ պիտի լինիք եւ մինչեւ ձեր վերջին կաթիլը կը թափէք որ քաղաքը եւ մինչեւ ձեր վերջին կաթիլը կը թափէք որ յանձնեմ ձեզ Անիի բանալիները եւ գահս: Այժմ գնա՛ յայտնէ իշխաններուն իմ վճիռս եւ թող հանդիսաւոր երդումի պատրաստուին, ըսաւ Գագիկ եւ երեսը դարձուց: Իր աչքերը արդէն լեցուած էին արցունքով:

— Ամէն բան կը պատրաստուի ձեր հրամանին համաձայն, ըսաւ Վեստ Վարդիսը և դուրս ելաւ:

Վեստ Վարդիսի սիրտը կը ցնծար և հոգին կը հրճուէր:

Տարած էր յաղթանակը:

Ժ.Զ.

ԵՐԴՈՒՍԸ

— Թագաւորը կուգայ, թագաւորը, շնչաց ամբոխը և աչքը դէպի պալատը դարձուց:

Զօրքը, որ շարուած էր պալատէն դէպի մայր եկեղեցին տանող ճամբուն երկու կողմն ալ, նոյնպէս ուրախացաւ և հայեացքը դէպի պալատին կողմը դարձուց:

Արդարեւ պալատի դռան մէջ երեւաց Գագիկ Բ. հայոց թագաւորը, ծիրանի քօղ մը ձգուած էր ուսերուն, շրջապատուած մեծ ու փոքր իշխաններով:

Գագիկ երեւնալուն պէս, թմբուկը զարկին եւ զօրքը պատիւի նշան ըրաւ իջեցնելով նիզակները, իսկ ամբոխը, որ լեցուած էր ճամբուն երկու կողմն ալ պոռաց:

— Կեցցէ՛ Գագիկ, ապրի՛ մեր թագաւորը...:

Գագիկ առաջ անցաւ իր աջ ու ձախ կողմն ունենալով վահրամ և վեստ Սարգիս իշխանները:

Ան տխուր էր ու մոռալի իր տմբոյն, բայց արքայական վեհ դէմքին վրայ կը ձգէր խոր կակիծ մը: Ի՞նչ էր պատահած, ի՞նչու Գագիկ այդպէս տխուր, այդպէս վհատ էր: Այդ ամէնքը զիտէին, ամէն մարդ կ'զգար:

Գագիկը մայր եկեղեցի կ'իջնէր աղօթելու վերջին անգամ՝ մը ուր իր իշխանները հաւատարմութեան երդում պիտի ընէին և միւս օրը ինքը պիտի մեկնէր

դէպի Պոլիս:

— Ողջոյն հայոց թագաւորին, ապրի Գագիկ, գոռաց ամբոխը, և խոնարհութիւն ըրաւ:

Գագիկ մտազբաղ, ժողովուրդին նայեցաւ, սիրտը յուզուեցաւ կակիծէն: Ինչե՛ր աքղեօք շանցան մըտքէն այդ լուպէին:

Մայր եկեղեցիին մէջ սկսած էր պատարագը եւ Պետրոս Գիտադարձ կաթողիկոսն զգեստաւորուած էր: Երբ թագաւորը ներս մտաւ, ան առաջ անցաւ ընդունելու զայն: Գագիկ խաչը համբուրեց և կանգնեցաւ արքայական գահոյքին տակ և ամբողջ պատարագի ընթացքին լուռ կ'աղօթէր:

Ամբողջ եկեղեցին լեցուն էր մեծ ու փոքր իշխաններով և իշխանուհիներով, իսկ զուրսը խոնուած էր ժողովուրդը և զօրքը:

Խորհրդաւոր լուսթիւն կը տիրէր եկեղեցիին մէջ ու բացի երգեցողութեան մեղմ ու քաղցր ձայնէն ոչ մէկ շշուկ չէր խանգարեր լուսթիւնը: Գաղցրանուագ ալելուան կը հնչէր Անիի մայր եկեղեցիին մէջ և խունկի ու կնդրուկի անուշաբոյր հոտը կը տարածուէր:

Ամէնքը, մարմնացած արձանի մը պէս լուռ էին և անշարժ:

Մէկ կողմը կեցած էին կաթողիկոսը, վեստ Սարգիսը և իր համախոհ իշխանները, իսկ ձախակողմը, արքայական գահին առջեւ զլխիկոր նստած էր ծերունի վահրամ իշխանը նոյնպէս իր կուսակից իշխաններով: Կարծես եկեղեցիին մէջ իսկ, սուրբ պատարագի ժամանակ, երբ աշխարհային ամէն զեռուց գործ պիտի մոռցուի, հայ իշխանները երկու բանակի էին բաժնուած եւ իրարու վրայ լոկեւան մօլի նայրուածքներ կ'ուղղէին:

Բայց հաւ պատարագը կ'աւարտի: Պատարագիչ Խաչիկ եպիսկոպոսը բարձրաձայն կը բացականչէ, «կե-

պատրաստ է Գրիստոսի պէս բարձրանալ Գողգոթայ, ալ հայ մայրաքաղաքին փրկութեան համար, ազադակեցին Վեառ Սարգիսեանք:

— Կեղծիք են այդ բոլորը, Տէ՛ս Արքայ, և ծուղակ մըն է կ'աղաչեմ որ չը լսէք զանոնք, կանչեց զարձեալ Պահլաւունին:

— Թող լռէ անաստուած խռով արարը, գոռացին քանի մը ձայներ:

Բայց այժմ ժամանակ ուռաջ կոչայ թագաւորը, կը լռեցնէ ամէնքը եւ յուսահատ ձայնով մը կ'ըսէ:

— Բաւական է: Առաջ եկուր Լուսաւորիչի աթոռին վրայ նստող Աստուածապաշտ Հայրապետ Ահա միայն երգումիդ հաւատալով, քեզի կուտամ քաղաքին բաժախները եւ քեզի կը յանձնեմ իմ դահիս պաշտպանութիւնը... Գրեցէ՛ք երգման թուղթը, ըսաւ Գաղիկ և արցունքով լեցուն աչքերով ծնկաչոք Փրկչի խաչելութեան առաջ բազկատարած ձեռքերով օգնութիւն կը խնդրէր Բարձեալէն:

Իջաւ պատարագիչ եպիսկոպոսը Ս. Բաժակը ձեռքին մէջ: Դրուեցաւ երգման թուղթը Գրիստոսի աթոռին վրայ և ամէն մէկ իշխան Խաչի և Աւետարանի վերայ երգումը ըրին հաւատարիմ մնալու, ստորագրեցին իրենց անունները երգման թուղթին վրայ գրիչը թաթխելով Ս. Բաժակի արեան մէջ:

Գաղիկը զուրս ելաւ եկեղեցիէն: Ժողովուրդը կրկին ցնծագին կը գոռար:

— Ապրի՛ թագաւոր, կեցցէ՛ Գաղիկ արքան:

Սակայն Գաղիկ յուզուած էր ու մոռալ: Ան ալ ժողովուրդին չէր նայէր, կալածես կը վարնար անկէ:

ԺԸ.

ԳԱԳԻԿ ԹԱԳՈՒՈՐ ԱՔՍՈՐԱՆՔԻ ՄԷՋ

Միամիտ որսը ինկաւ թակարդի մէջ:

Գաղիկ Պոլիս հասնելուն քանի մը օր միայն չըքեղ ընդունելութիւն գտաւ կայսեր կողմէ և յետոյ երբ առաջարկուեցաւ Անին յանձնելու, Գաղիկ մերժեց, այն ժամանակ աքսորուեցաւ Մարմարս ծովու կղզիներէն մէկը:

Գաղիկ աքսորի մէջ է:

Հեռու իր հայրենիքէն, հեռու իր սիրելի նախարարներէն, իր զխին օտար երկինք կը փայլի, իսկ չուրջը ծովու ահեղ ալիքները կը վխտան որոնք կատաղաբար կը ծիծաղէին Գաղիկի յուսահատութեան վրայ և կը հեգնէին զինք:

Գաղիկ մտամուրը կը շրջի աւազոտ ափերուն վերայ ու յուզուած հեռուն կը ղրտէ: Կը նայի հեռուն, դէպի հորիզոնը ուր անորոշ վիճավի մը մէջ, Փոքր Ասիոյ ժայռոտ ափերը կ'երեւան ու իր սիրտը կը մաշուի: Կողին կը խռովի և ամբողջ մարմինը կը ցնցուի: Յուսահատութեան սոսկալի բոցերով կը լեցուէին իր աչքերը և կարծես թէ կուզէր թռչիլ, անցնիլ իրեն արգելք եղող ալիքներու մէջէն և վայրեանի մը մէջ կլանար սյնտեղ, ուր իր սիրտը կը ձգտի, բայց զգալով իր թուլութիւնը բնութեան տալիքին դէմ, յուսահատութեամբ կը թալարէ իր մասնիկը և հառաչե-

լով կը կանչէ:

Օ՛հ, հայրենեաց սուրբ շիրիմներ, մանկութեանս օրրան հայրենիք, իմ սիրուն Անին, ո՛ր էք դուք, ձեր թագաւորը կը տանջուի այսօր, ձեր կարօտը կը քաշէր ձեր ջուրին, իողին կարօտը...: Ախ, ինչո՞ւ ես թեւեր չունիմ ձեր մօտ թռչելու, իմ կարօտս առնենելու և ապա չունչս փչելու:

Բայց չէ՛, սպասեցէ՛ք, պիտի չ'մեռնի Գագիկ, պիտի չ'մեռնի չ'փչէ ձեր թագաւորը մինչև որ իր վերէժը չ'առնէ դաւաճաններէն: Ձեր թագաւորը ծուղակի մէջ ինկաւ: Ճիշտ խաբուեցաւ, ինչպէս միամիտ գառը: Բայց ալ չի խաբուիր:

Օ՛, ստոր իշխաններ, ատելի Հայրապետ և դուն Մեհրուժանի և Վասակի օրինաւոր ժառանգ Վեստ Սարգիս, քու թունալից լեզուով դաւաճանեցիր թագաւորիդ, դաւաճանեցիր հայրենիքիդ և թող անիծեալ ըլլաս յաւիտեան:

Թող ոսկորներդ հանգիստ չ'մնան գերեզմանին մէջ և այն սուրբ հողը. որ դուն դաւաճանեցիր, թող դուրս նետէ ոսկորներդ և իր գիրկը չ'ընդունի ինչպէս նարժան զակի ժահրալից ոսկորներ... ո՛հ Աստուած կատարեք այս իմ խնդիրքս, ըսաւ Գագիկ և ծունկի չոքեց: Իր երեսը կը վառէր, աչքերը կը փայլատակէին. հոգին կը յուզէր, Յանկարծ վեր թռաւ տեղէն, քանի մը քայլ առաջ գնաց և կանչեց:

— Ժողուրդեցէ՛ք, նախարարներս, հաւատարիմ իշխաններս եւ քաջ զինուորներս, հայրենիքը վտանգի մէջ է և ձեզ կը սպասէ: Հասե՛ք, օգնեցէ՛ք, թէ չէ ստրկութեան շղթաները ամուր մը կը կապեն զայն, եւ դուք կը տղաք դարերով անոր ծանր լուծին տակ... է՛յ, ո՞վ կայ այնտեղ, տուէ՛ք սուրս, հնչեցուցէ՛ք պատերազմական փողերը եւ շարժեցէ՛ք առաջ... Ձեր թագաւորն է որ ձեզ կ'առաջնորդէ: Կորչին թշնամի-

ները, ըրաւ Գագիկ եւ պատերազմի դաշտը կարծելով, կ'ուզէր առաջ երթալ, բայց տեսնելով որ իր սուրբ մէջքէն չէ կախուած, յուսահատական ճիշ մը արձակեց և կանչեց:

— Լեւոնի՛կ, Լուսնի՛կ:

Լեւոնիկ, որ միշտ անբաժան էր Գագիկէն, հետեւած էր իր թագաւորին աքսորանքին մէջ և այն ժամանակ, երբ Գագիկը «Լեւոնիկ» կը կանչէր, ան խրճիթին առջեւ նստած, գլուխը ձեռքերուն մէջ դրած խոր մտածմունքի մէջ էր ընկղմած: Շատ անգամ տեսած էր թագաւորին մտազբաղ վիճակը, բայց երբ լըսեց իր անունը, երբ իմացաւ որ թագաւորը զինք կը կանչէ, ակնթարթի մը մէջ վեր թռաւ և քանի մը քայլ առնելով հասաւ թագաւորին:

— Ի՞նչ է, տէր, ես այստեղ եմ:

— Ո՛ր է սուրս, սուրս...:

Լեւոնիկը պահ մը ոչինչ պատասխանեց, բայց իր սիրտը այնպէս կսկծաց, որ անոր աչքերուն մէջ երկու զոյգ արցունքներ երեւացին եւ ինկան աւազին վրայ:

— Սուրս, Լեւոնիկ, կանչեց Գագիկ կրկին, այնպիսի հառաչանքներով, որ կարծես օրտին խորհրէն էր որ դուրս կուգար:

— Ձկայ թագաւոր...:

— Ի՞նչպէս... թագաւորը առանց սուրի... Բայց ո՛ր են նախարարներս, իշխաններս, իշխաններս, իմ քաջ զինուորներ...:

— Ձ'կան, տէր...:

— Իսկ ո՛ր ենք մենք: Այս ի՞նչ ջուրեր են, որ մեզ չ'ըջապատած են, այս ի՞նչ երկինք է, որ մեզի կը

ծածկէ օդը, ջուրը, հողը, ո՞րտեղ ենք, Լեւոնիկ, ըսէ, ո՞ւր ենք...

— Աքսորի մէջ, Տէր իմ, աքսորի մէջ:

— Հայոց թագաւորը աքսորանքի մէջ... հա՛... հա՛... հա՛... տեսակ մը քրքիչ արձակեց Գագիկ, որ նման էր այն տեսակ յուսահատական քրքիչի, երբ մարդ գիտակցական աշխարհը ձգելով քայլ մը կ'առնէ դէպի գառանցական աշխարհը: Վիշտը սոսկալի կերպով կը կրճէր Գագիկին սիրտը և այդ վշտի անողորմ հառաչանքներն էին, որ դուրս կը թռչէին Գագիկի սրտէն: Լեւոնիկը վրալ հասաւ և գրկեց իր թագաւորը: Ան այս անգամ վախճաւ Գագիկին դէմքին արտայայտութենէն: Գագիկ կարող էր խելքը թռցնել, բայց զուր եր Լեւոնիկի վախը: Գագիկը Լեւոնիկի գրկին մէջ միայն խուլ հառաչանքներ կ'արձակէր և այդ հառաչանքներ կ'արձակէր եւ հառաչանքները կամաց կամաց կը թեթեւցնէին սրտին կսկիծը, հոգւոյն խորին վրդովումը:

ԺԹ.

ԱՆԻԻ ԿՈՐԾԱՆՄԱՆ ՍԿԻՋԲԸ

Սինչդեռ Գագիկ Մարմարայի իշխանաց ամայի կղզին, հայրենիքը յիշելով սրտէն հառաչանքներ կարձակէր, այդ միջոցին հայոց կաթողիկոսը և վեստ Սարգիսը պարապ չէին նստած:

Գիշեր էր, կաթողիկոսին մօտ ժողուում էին վեստ Սարգիս, իր համախոհ իշխաններով և քանի մը վատ կիրակոս քահանայի նման հոգեւորականներով: Ժողովին կը նախադասէր սրբազնասուրբ հայրապետը, որ նստած էր գահին վրայ և խորասուզուած էր մտածութեան մէջ: Յանկարծ սթափելով, բարձրացաւ նշատած տեղէն և հանելով ծոցէն Քրիստոսի արիւնով գըրած երգման գիրը և հանգիստաւոր կերպով մը ըսաւ.

— Վսեմաշուք տիարք, ահա մեր երգման թուրթը, բայց հարկաւոր չէ, որ մենք մեր երգումը դուրժենք: Այդ մահացու մեղք է, հոգւոյն սրբոյ հայհոյութիւն: Մենք ուխտած ենք, պէտք է մեր ուխտը սրբութեամբ կատարենք պէտք է մեռնինք եկեղեցւոյն և ազգին շահերուն համար, պէտք է նահատակուինք և այդպէս քաղաքը յանձնենք իր օրինաւոր տիրոջը: Ամէնքնիդ գիտէք, որ Գագիկը թագաւոր չէ և ոչ ալ բոլոր ազգին հաճութեամբ է գահը բարձրացած: Այլ ծածուկ, միայն Պահլաւուններու ընտրութեամբ, ուստի և զագաւորանիստ Անի քաղաքի օրինաւոր տէրը աւելի չէ:

— Այո, շատ ճիշտ է վեհափառ տէր, ըսաւ Վեստ Սարգիս:

— Արդէն բոլոր ազգը միաձայն հաւանութեամբ քեզի էր վստահած արքունի գանձը, տէր իշխան, որ քեզ թագաւորացին եթէ Պահլաւունները խորամանկութեամբ մէջտեղ չհանէին այդ կաթնակերը, տեսա՞յ մը հաճոյակսն ձեւերով ըսին իր մէկ քանի մը համախոհները:

— Այդպէս թէ այնպէս՝ վերջապէս մենք մեր երդումը պիտի կատարենք: Կտակը մահէ վերջ կրնայ գործադրուիլ: Լուսահոգի Յովհաննէս թագաւորը Անին իր շրջակայով կտակած էր իբր ժառանգութիւն Յունաց կայսեր, որ հիմա օրինաւոր տէրը կը համարուի: Բացի այդ մեր ընդհանուր ազգին շահը կը պահանջէ որ Անին յանձնենք օրհնաբանեալ կայսրին, որով թէ մենք պարտական չենք մնար Աստուծոյ անեղ ատեանին առջեւ մեր երդումը կատարելով, և թէ կապրինք արքայից արքային հզօր հովանաւորութեան ներքեւ:

— Հետեւաբար մեզի պէտք է միայն այդ բանին համար մտածել, նոր երդման թուղթ մը գրել և Անույ բանալիներուն հետ միասին ղրկել Յունաց կայսեր:

Առաջարկութիւնն ընդունուեցաւ: Գրուեցաւ նոր երդման թուղթ և ղրկուեցաւ հռոմաց կայսեր Անույ բանալիներուն հետ միասին: Անգղթ եւ անիրաւ մարդիկ, անոնք չմտածեցին, որ ատով հիմնովին քայլ քայլեցին Հայաստանի պետութեան հիմերը և խլեցին այն անկախութիւնը որ դարբերէ ի վեր կը պահէին: Ի՞նչ փոյթ անոնք թէ Հայաստանի ինքնավարութիւնը պիտի խախտուէր, կամ մեր նախնեաց արիւնով պահպանուած երկիրը պիտի ուրիշները վայելին օրաւական է, որ տիրանենք իշխանները մեծ պատիւներու արժանանային: Հայոց կաթողիկոսը կուրցած փայլուն ոսկի ներէ. արժանաւոր վարձատրութիւն մը կ'ապակէ:

Իսկ դաւաճան Վեստ Սարգիսը Հայաստանի դահը կ'երազէր...

Յունաց կայսրը երբ իշխանիներուն երդման թուղթը և Անիի բանալիները տեսաւ, ուկախացաւ, հրճուեցաւ ու կանչելով իրեն մօտ թշուառ Գագիկը, ջոյս առաւ անոր Անիի քառասուն բանալիները ու հեղնօրէն ըսաւ.

— Տե՛ս Գագիկ, Հայոց թագաւոր, ա՛ւա ջու իշխանները Անին ինծի կուտան, իսկ դուն ի՞նչ կըսես:

Գագիկի գոյնը հետեց, գէմքը դեղնեցաւ և կայծակներ թռան իր աչքերէն, սիրտը դառնացած պռնաց:

— Դաւ առաւցե՛ս Աստուած ընդ իս, եւ ընդ դաւահաճաղքն իմ:

— Վերջացած է: Գագիկ, Անին ոյլեւս քե՛զ չի պատկանիր: Զուր մի՛ մտածէր այդ քաղաքի վրայ: Եւ ես իբրեւ ողորմած կայսր քեզի կուտամ Կապադովկոյ Պիղու քաղաքը: Ապրէ հոն հանգրստ և այլ եւս մի մտածեր Անիի վրայ:

— Բայց մի՞թէ իրաւամբ կառնես այդ քաղաքը, մի՞թէ ատիկա արդարութիւն է, կայսր:

— Վերջացած է, համաձայնէ, դուն ալ, քանի որ իշխաններդ և նոյն ինքն կաթողիկոսը համաձայնած են:

— Ո՛չ, և ո՛չ, Բաղրատունի Գագիկը, երբեք չի տար իր համ ձայնութիւնը, իսկ եթէ իմ իշխաններս ինծի դաւաճանեցին, թող ի՛մ և յաջորդներուս արիւնը անոնց վրիճն ըլլայ: Ըսաւ Գագիկ և յուսահատ դուրս ելաւ յունաց կայսեր պալատէն: Դուրս ելաւ և այնու

«Կեցցէ՛ Գազիկ, Կեցցէ՛ Վահրամ, լսուեցաւ յան-
կարծ քաղաքացւոց գոռ ձայնը և դղրդացուց Վա-
րամ բշխանին պալատի կամարները:

— Կը լսէ՞ք, իշխան, քաղաքացիք «Կեցցէ՛» կը
կանչեն և ձեզ կը հրաւիրեն առաջնորդելու:

— Լաւ, Խենթ, միայն դուն ինձ այն ըսէ թէ՛
ի՞նչ կընեն Վեստ Սարգիսեանք, արգեօք ուրախ են
յունաց բանակին մօտենալովը:

— Խիստ ուրախ են տէր: արտաքուստ բան մը
չեն ըսեր, իսկ ներքուստ ուրախ և կարծես զրկաբաց
ընդունիլ կը պատրաստուին զանոնք:

— Ի՞նչպէ՛ կը համարձակին:

— Այո, իշխան, ես նկատեցի որ խումբ մը կը
պզտորէ քաղաքացւոց միտքը և կը տրտառէ զիրենք
Անին առանց կռուի յանձնել Յոյներուն:

— Այդ չի յիշողիր. ես նոյնիսկ վաղը ջարդ մը
կուտամ յոյներուն և կը փախցնեմ Անիի պարիսպնե-
րէն շատ հեռու:

— Պէտք է շտապել, տէր. թէ ոչ Վեստ Սարգիս-
եանք խիստ զօրացած են: Յունական ոսկիները չլա-
ցուցած են շատ մը իշխաններու աչքերը:

Վահրամ լռեց: Դառն կսկիծը կրկին կրծեց իր
սիրտը: Ան կը հասկնար որ Խենթը ուղիղ կ'ըսէ, որ
Հայաստանը կը զոհուի նոյնիսկ այդ դաւաճան իշխան-
ներէն:

— Կանչէ այս երեկոյ բոլոր մէր իշխանները, ը-
սաւ Վահրամ փոքր ինչ լռելէ յետոյ, այս իրեկոյ մենք
խորհուրդ կուենանք, իսկ դուն կրկին մտիր քաղա-
քացիներուն մէջ և պատրաստէ զանոնք իրենց հայրե-
նիքը պաշտպանելու: Դուն ժողովուրդին մարդն ես,
ժողովուրդի ցաւին սպեղանի կարող ես դնել. միայն
ժողովուրդի մարդը և այդ դործդ է, գնա՛: Տէրը թող
քեզ հետ ըլլայ:

— Խենթը իր դործը զիտէ, տէր, ըսաւ Խենթը
և խոնարհելով, հեռացաւ:

— Ապրի՛ս, Ներսէ՛ս, ըսաւ Վահրամը անոր ե-
տեւէն:

Մինչ Վահրամ իր զօրքերը կը պատրաստէր եւ
քաղաքացիներէն գունդեր կը Վազմէր, յունաց բանա-
կը արդէն պաշարած էր Անին և կը սպառնար քարու-
քանդ ընել քաղաքը եթէ յօժարեալամ չը յանձնուէին:
Բայց անոնց սպառնալիքը բնաւ օգուտ մը չունեցաւ:
Քաղաքացիք և Վահրամեանք իրենց հայրենիքը պաշտ
պանելու սիրով վառուած, յանկարծակի բանալով Աւ-
նիի գոյները ուժգին յարձակոււմ մը ըրին յունաց բա-
նակին վրայ և ջարդ ու փշուր ընելով զանոնք նորէն
փախցուցին Անիի պարիսպներէն: Յազթութիւնը կա-
տարեալ էր և Պարակաման յոյն զօրավարը գլխիկոր
կ'ուզէր ետ դառնալ դէպի Յունաստան, երբ յանկարծ,
տեսաւ որ, քաղաքացիք իրարանցումի մէջ են ինկած,
Պարակաման ետ նայեցաւ և նորէն յոյս առաւ: Ան շա-
տոնց կ'ըսպասէր այդ նշանին:

Մինչդեռ քաղաքացիք ու Վահրամեանք անձնա-
զոհութեամբ կը կռուէին յունաց բանակին դէմ, այդ
միջոցին Վեստ Սարգիսեանք քնացած չէին: Կռուի ա-
մենատաք միջոցին խուճի մը քաղաքացիք սկսան
գոռալ թէ կռիւը պէտք է գաղթեցնել, որովհետեւ Գա-
զիկ հրաժարած է թագաւորութենէն և թէ ան բնաւ
չը պիտի վերադառնայ այլեւս:

Քաղաքացիք չփոթուած կանգ առին, Կռիւը դա-
րեցաւ: Իսկ Պարակամանը ետ կանչեցին Անիին տէր
զառնալու:

Այդպէսով մատնութիւնը իր դերը կատարեց եւ

յաղթեց տարաբաղդ Հայաստանը, որ այդ ժամանակէն վերջ Յունաց գաւառ մը դարձաւ:

Անի լեցուեցան յունական զօրքերը իսկ անեցի-ներու և վահրամեաններու սիրալը լեցուեցաւ խորին թախիժով: Զգացին, որ Անիի հետ միասին մեռաւ ամբողջ Հայաստանը, մեռաւ մատնութեամբ, գաւա-ճանութեամբ և այն ալ որո՞ւ ձեռքով — հարազատ որդոց ձեռքով: Սոսկալի՜ յիշատակ...:

Ի.

ԹՈՅՆ ԵՒ ՍՈՒՐ

Ամէն բան վերջացած էր:

Անին այլեւս Հայերուն չէր պատկաներ,

Յովհաննէս—Սմբատ Թագաւորին կտակը կատար-ւած էր, Թուլցած էին վահրամեանք և կը հրճուէր Վեստ Սարգիս իր այդ յաղթութեան վրայ: Վերջապէս կարող պիտի ըլլար ժառանգել այդ գահը: Հոգ չէ թէ միեւնոյն ժամանակ յունաց ստրուկը կ'ըլլար:

Անին գրաւուելէն վերջ Վեստ Սարգիսը և Պարա-կամ զօրավարը գիշեր մը խիստ մտերմական խօսակ-ցութեան մը մէջ էին:

— Իշխան կ'ըսէր Պարակաման զօրավարը, իդ-ձերդ արդէն կատարուած են և դուն պիտի ստանաս կայսրէն քեզ խոստացած Հայաստանի դահլը: միայն թէ գեռ թշնամիներ շատ ունիս, պէտք է ոչնչացնել այդ թշնամիները:

— Այո՛, տէր, թշնամիներ շատ ունիմ, խիստ շատ, պատասխանեց Վեստ Սարգիս:

— Եւ այդ թշնամիներդ հայ իշխաններն են, ը-

աւա Պարակաման և խորամանկ նայուածք մը նետեց Վեստ Սարգիսի դէմքին, կարծես թէ աւոր հոգիին զաղտնիքը իմանալ կուզէր:

— Այո՛, հայ իշխանները կրկնեց Վեստ Սարգիս մտամոլոր:

— Իսկ չա՞տ են այդ հակառակորդ իշխաններդ:

— Խիստ շատ, միայն վահրամեանք երեսունի չափ:

— Հը՛մ, ատոնց վրայ պէտք է աւելցնել ուրիշ երեսուն ալ կրկնեց խորամանկ ժպիտով Պարակաման:

— Ինչո՞ւ:

— Որպէսզի գահդ ապահով ըլլայ և յաղթութիւ-նըդ կատարեալ, ըսաւ հեղնօրէն Պարակաման:

— Այդ հայտեր ողորմած կամքն է, պատռ սխա-նեց Վեստ Սարգիս առանց հասկնալու Պարակամանի հեղնական ձեւը,

— Ուրեմն ի՞նչպէս վերցնենք այդ արգելքները, ըսաւ Պարակամանը փոքր լռութենէ մը վերջ:

— Վերցնել շատ գիւրին է, տէր, միայն թէ ձեր աջակցութիւնը ըլլայ:

— Ի՞նչպէս,

— Երկու ճամբայ կայ զանոնք ոչնչացնելու:

— Որո՞նք են այդ ճամբաները:

— Թոյնը և սուրը: Մէկ քանին թոյնով իսկ միւսները սուրով պէտք է ոչնչացնել, այդ է իմ կար-ծիքս, ստով միայն կը հանգստանայ սիրտս, ըսաւ Վեստ Սարգիս դառնօրէն:

«Զգուելի մարդ» ըսաւ իր մտքէն Պարակաման յոյն զօրավարը, զարմանալով, որ իր առջեւ կանգնած է հայ իշխան մը, որ իրեններուն ոչնչացման կ'աշ-խատի:

Ան գեռ այդ տեսակ դաւաճանի մը չէր պատա-հած, թէեւ իր մտքէն կ'ուրախանար որ գտած էր

մարդ մը որը իր մտքերուն իրադրոժման կը նպաստէ։
Ձէ՞ որ յունաց գլխաւոր նպատակը հայերը լոկ հպա-
տակութեան մէջ պահել չէր։ այլ աւելի անոնց ազ-
գութիւնը ջնջել։ յունաց մէջ ձուլելն էր։ Իսկ Վեստ
Սարգիսը ճիշդ նպատակի իրադրոժման կը նպաս-
տէր առանց հասկնալու որ իր երազած գահը չը պիտի
ստանար յոյներէն։

— Լաւ, համաձայն եմ, մէկ քանին թոյնով,
միւսները սուրով կը լննենք։ Թոյնով դուռն պիտի
ոչնչացնես, իսկ սուրով ես, ըսաւ Պարակաման։

— Իսկ ունի՞ս դուռն մարդ մը, կարողանայ այդ
բանը գլուխ հանել առանց աղմուկի։

— Ղենիմ տէր, ես ունիմ հաւատարիմ մարդ մը
որ կարող էր հարիւր իշխան թունաւորել։

— Լաւ, այդ քեզ կը ձգեմ, իսկ դուռն ընձ այն
ըսէ, Վահրամ իշխանը և իր Գրիգոր մագիստրոս զա-
ւակը ի՞նչ մահով պիտի սպաննես, հարցուց Պարակա-
ման։

— Սուրով, իշխան, անոնց անյարմար է թոյնով
սպաննել, բացի ատկէ ծեր աղուէսը շատ զգոյշ կը
պահէ ինքզինք։

— Լաւ, ինծի թող։ Ես զանոնք կռուի դաշտը կը
ղրկեմ, նոյն իսկ այդտեղ կը ստանան իրենց մահը։

Պարակաման հեռացաւ Վեստ Սարգիսէն։ Վեստ
Սարգիսը մինակ մնալով, գլուխը ձեռքերուն մէջ բռ-
նեց և սկսաւ չըջիլ իր շքեղ պալատին մէջ, յետոյ
յանկարծ կանգ առաւ և ծափ զարկաւ։ Ծափի ձայնին
վրայ երկու սպասաւոր ներս վազեցին և լուռ կանգ-
նեցան դռներուն մօտ։

— Կանչեցէք այստեղ Եղօն, ըսաւ Վեստ Սարգիս
առանց ծառաներուն նայելու։

Ծառաները դուրս գացին և կարճ ժամանակէ մը
վերջ ներս մտաւ Եղօն։

Վեստ Սարգիս բռնեց անոր ձեռքերէն և նստեց-
նելով գահաւորակին վրայ։ Նորէն ետ դարձաւ, զգու-
շութեամբ փակեց դռները և իջեցնելով վարագոյրները
կրկին մօտեցաւ Եղօյին։

Եղօ, մտազբաղ իշխանին կը նայէր։

— Եղօ, ես քեզի մանր գործ մը պիտի յանձնեմ
և յոյս ունիմ որ կրնաս կատարել։

— Պատրաստ եմ, տէր, ըսաւ մօտը կերպով մը
Եղօն։

— Լաւ, լսէ, Եղօ մեր գործերը շատ յաջող կեր-
թան, խիստ յաջող, շուտով Վահրամ իշխանն ալ կը
փճանայ, դուռն ալ կ'ստանաս քու Լուսիկը։

— Ի՞նչպէս, իշխան, մի՞թէ այդ ճշմարիտ է։

— Ճշմարիտ է լոյսի պէտ, բայց դուռն անգործ
չպիտի նստիս։

— Ես ի՞նչ պիտի ընեմ։

— Դուռն պէտք է մահ ցանես, ամէն կողմ, կը
հասկնամ։

— Ի՞նչպէս...։

— Շատ պարզ։ Ինչ որ մենք սուրով չկարողա-
ցանք դուռն պիտի թոյնով կատարես, իսկ մնացածները,
մենք սուրով կը վերջացնենք։

— Ի՞նչպէս... պիտի թունաւորեմ և ո՞վ

— Մեր հակառակորդները, հայ իշխանները։

Եղօն քանի մը վայրկեան լուռ կեցաւ։ Այդ վայր
կեանին անոր գէմքը երբեմն կը դուռնաւորէր, երբեմն
կը շառագունէր։ Կ'երեւար, որ միտքը կը տանջուէր
կարծես բան մը կ'ուզէր ըսել Վեստ Սարգիսին, սա-
կայն չէր վստահանար։

Վեստ Սարգիս հասկցաւ անոր այլալուծը, զգաց,

որ Եղօն կը տատանէր, կը վարանէր: Հասկցաւ, որ պէտք է խրախուսել Եղօն, ուստի դէպի տն դառնալով ըստւ:.

— Անպիտան Վահրամեանք մեզի շատ տանջեցին, բայց վերջը ընկճուեցան: Չկայ այլեւս Գաղիկը, իսկ Վահրամեանք, ինչպէս դուն կը տեսնես այնքան թուլցան որ հազիւ նկատելի է անոնց գոյութիւնը: Բայց որպէսզի անոնց գոյութիւնը իսպառ ջնջուի, որպէսզի անոնց ծուխը իսպառ մարի աշխարհիս երեսէն, վերջին հարուած մըն ալ պէտք է հասցնել այդ վերջին հարուածը սուրն ու թոյնը ըլլալու են: Տեղ մը սուր, միւս տեղ թոյն: Եւ ինչո՞ւ Գարակաման դժուարը սուրով պիտի կտրէ անոնց հետքը, իսկ ես թոյնով պիտի կարճեցնեմ անոնց կեանքը: Թոյն եւ սուրը զօրաւոր միջոցներ են Վահրամեաններու ծուխը մարեցնելու, որոնց փճացումով կը վերնայ արգելքը եւ այն ժամանակ Վեստ Սարգիսը իր գլուխը կը դնէ Հայաստանի դահլէ՛: Իսկ դուն Եղօ՛, կը ստանաս Հայաստանի Թաղաւորին առատ վարձատրութիւնը...:

— Բայց, տէր, մի՞թէ բաւական չեն այնքան զոհերը, որոնք մեր ձեռքով մահացան: Անոնց հոգիները պիտի հալածեն մեզ...:

Վեստ Սարգիս Եղօյի խօսքերը լսելով ցնցուեցաւ: Վայրկեան մը իր գէմքին վրայէն անցաւ մահաւան գունատութիւնը եւ վայրկեանաբար մտքէն անցաւ այն շնոհները, այն վատութիւնները, որոնք դորձած էր: Քիչ մնաց իր աչքերը մթնէին եւ գլուխը դառնար, բայց զսպեց ինքզինք, հաւաքեց իր սառնասրտութիւնը եւ գառնալով Եղօյին ըսաւ.

— Խնայե՛ք, Եղօ, մի՞թէ կը կարծես թէ մեռեալները յարութիւն կ'առնեն եւ կը հալածեն մեզ: Մի՞թէ դուն կը հաւատաս թէ այս աշխարհէն զատ գոյութիւն ունի ուրիշ աշխարհ... չէ, չէ՛, սո՛ւտ են

բոլորը, մարդիկ մեռնելէ յետոյ կը ոչնչանան թէ մարմնով եւ թէ հոգով: Սուտ է, երբ կ'ըսեն թէ մեռնելէն վերջ մարդկանց հոգին ուրիշ աշխարհ մը կ'երթայ, թէ անոնք կը ներկայանան Աստուծոյ ահեղ զատաստանին...:

— Բայց իշխան, ես լսած եմ որ մեռելները մինչեւ անգամ յարութիւն կ'առնեն գիշերները ե...:

— Սուտ է, Եղօ, բոլորը սուտ է, ընդհատեց իշխանը, Եղօյի վրայ այնպիսի նայուածք մը ձգելով որմէ Եղօն սարսափեց եւ իսկոյն լռեց:

— Լսէ՛, շարունակեց Վեստ Սարգիս, ինչ որ քեզ կը պատուիրեմ ճշմարտութեամբ պէտք է կատարես: Վահրամ իշխանին ամենամտերիմ իշխաններէն հինգ հոգի պէտք է թունաւորես եւ զանոնք միւս աշխարհը զրկես: Ատով դուն կը հարթես թէ՛ քու եւ թէ՛ իմ ճամբաս:

— Ես ձեզ կը լսեմ, իշխան պատասխանեց Եղօն սառն կերպով:

— Ամենէն առաջ դուն պէտք է թունաւորես Մովսէս իշխան Ատովմը, յետոյ Մանաճիհր իշխանը, Գնուներն, Վանգի, իսկ վերջը Թլպաղտոյ բերդի իշխան Թորոսիկի որդին՝ Ստեփանիկը...:

— Ստեփանիկը... Լուսիկի նշանածին... ըսաւ Եղօն եւ ուրախութենէն վեր թռաւ,

— Այո՛, Ստեփանիկը, կը տեսնե՞ս, որ քեզի ալ կը մտածեմ: Սպաննելով Ստեփանիկը, քու ճամբադ կը հարթուի:

— Այո՛, իշխան, իմ ճամբաս կը հարթուի, բայց Վահրամ իշխանը կրկին արգելք պիտի ըլլայ:

— Անոր մասին մի՛ մտածեր:

— Ի՞նչպէս:

Անոր եւ Հարպիկին հոգը Գարակաման իշխանն է յանձ առած:

— Ի՞նչպէս իշխան:

— Ան զանոնք այնպիսի կողմեր կը զբոսէ: Երանգամ մըն ալ եա չեն վերադառնար: Սուրը անոնց կեանքը այնպէս մը կարծեցնէ, որ իրենք հայերն ալ չեն իմանար թէ՛ ի՞նչպէս և ուր տեղ ինկան անոնք: Շուտով մեր հակառակորդ իշխանները իրենց զօրքերովը կը ցրուին երկրին զանազան կողմերը և կամ կոչնչանան պատերազմներուն մէջ, Անոնց հոգւոյն ինքն Պարակաման իշխանը պիտի քաշէ:

— Ես պատրաստ եմ, իշխան, կատարել ձեր հրամանը, միայն յայտնեցէք ինձ թէ ե՞րբ և ո՞ւր տեղ պէտք է կատարել, ըսաւ Եղօն:

— Այդ ո՞րքը շատ դանդաղ կը ներկայործէ, բայց անվրէպ մա՛հ. ք հասնի ճաշակողին: Քեզ տեսնեմ, քանի մը օրէն ճանաճիհր իշխանին տունը հանգէս մը պիտի կատարուի: Այնտեղ պիտի ըլլան նաեւ Վահրամ եան իշխաններէն շատեր, ի միջի այլոց: Դուն թոյն պիտի թափես ճիշդ այդ իշխաններուն կերակուրին մէջ առանց վրիպելու, առանց մէկուան կերակուրը միւսին հետ խառնելու, հասկցա՞ր:

— Այո, իշխան, շատ լաւ հասկցայ:

— Դէ՛, զնա, ուրեմն նշանակուած օրը եկուր որ թոյնը միայն ստանաս, իսկ մնացածը գործդ է: Եղօն ելաւ և գոլրա զնա, քսակ մը ոսկի նուէր ստանալով:

Արեան փրկանքը առաջուց ստացաւ, այնպէս, ինչպէս Յուդան երեսուն դահեկան ստացաւ, իր Տէրը Յիսուսը մատնելու...:

ԻԱ.

ՄՐՏԻ ԿՍՍԻԾՆԵՐ

Լուսիկը Խենթին ձեռքով ազատուելէն յետոյ կը գտնուէր Վահրամի պալատը, անոր աղջկան Գոհարիկին հետ միասին: Երկուքը միասին ապրելով երջանիկ կը համարէին ինքզինքնին, իրարու հետ կը խօսէին, կը ծիծաղէին, բայց այդ ծիծաղը, ժպիտը դառն էր և կեղծ: Անտեսանելի որդ մը կը կրծէր երկուքին սիրտն ալ և չէր թոյլ տար որ անոնցմէ ո՛չ մէկը լիաթոք ժպտէր, ազատ ծիծաղէր և ուրախանար: Կարծես ծանր բան մը, սե ճիւղալ մը նստած էր անոնց մատաղ սրտերուն մէջ և իր անգուլթ ճնշումով կ'ուզէր թառամեցնել անոնց մատաղ կեանքերը: Եւ վարդի նորաբողոքով կոկոնները կարծես թէ թառամէին, և չորնային... Արդեօք ի՞նչ բան կը ճնշէր անոնց մատաղ սրտերը... ի՞նչ պիտի պատահէր քանի որ անոնք ծըլած էին ապրելու և վայելելու աշխարհը:

Ո՛հ, դառն է, խիստ դառն, երբ մատաղ սրտերէն կսկիծներ դուրս կը թռչէին, երբ անուշահոտ վարդը դեռ չբացուած կ'սկսի թառամիլ...:

Բայց ի՞նչ վիշտ ունէին Գոհարիկն ու Լուսիկը: Մի՞թէ անոնք կը վախնային որ չե՞ն արժանանար իրենց փափաքին, ո՛չ, քանի որ Վահրամ իշխանը կը

խոստանար շատ շուտով միացնելու իրենց սրտի սիրածներուն հետ: Հարպիկն ու Ստեփանիկը դեռ ողջ էին և սրտատրոփ կ'ըսպասէին, որ Ս. Պօսակի խորհուրդը կապէր այդ սրտերը վերջնականապէս, բայց չարաբաստիկ հանգամանքները Անիի գբաւումը, Գագիկի հեռանալը Անիէն և յունաց մուտքը արգելք կը դառնային անոնց:

Սակայն սպասելը վերջ մը ունէր և Վահրամ իշխանը վճռած էր կարճ ժամանակէ մը պակեկ զանոնք և սհա այդ առթիւ Մանածիհր իշխանը հացկերոյթ մը պատրաստած էր, ուր ներկայ էին Վահրամեանք, Հարպիկն ու Ստեփանիկը:

Եւ ահա մինչդեռ Հարպիկն ու Ստեփանիկը Մանածիհրի մօտ չ'ուրախանային, երկու օրի որդիները Վահրամի պալատէն դուրս կը նայէին և կը դիտէին հեռուն, Անիի կանաչապատ բլուրները, ուր բնութիւնը ուրախ ուրախ կը ժպտէր և ուր թռչունները կը ճըռռուղէին իրենց քաղցրաձայն դալլալիկները...

Սակայն երկու օրիորդներն ալ մտայլ էին եւ գուշատ:

Երկուքն ալ լուռ ու մտայոյզ էին:

Հեռուն բնութիւնը սիրուն և սքանչելի էր:

— Լուսիկ, ինչ հրաշալի է Անին, ինչ սքանչելի է բնութիւնը, ընդհատելով Գոհարիկ լուսիկները: Բայց Լուսիկը կարծես չլսեց զայն. ան դեռ տեսակ մը ապշութեան մէջ կը գտնուէր, երբ մալգ իր հոգին ձգելով իրական աշխարհը, ցնորքներու մէջ կը խորասուզուի:

— Լուսիկ, միթէ դուն չես լսեր ինձ, կրկնեց Գոհարիկ:

— Ինչ է քոյրիկ, պատասխանեց Լուսիկ, դեռ ապուշ կտրած ալքերով նայելով Գոհարիկին:

— Ես կ'ըսեմ որ հրաշալի է բնութիւնը, սքան

չելի է Անին:

— Այո՛, Անին, սքանչելի է, ինչ հոգ, երբ ան մերը չէ, մեզի ըմբար չի ժպտիր բնութիւնը, ալ մեզի համար ապաստանարան չէ սիրուն Անին, ա՛խ, սիրուն Անին... ամէն բան կորսուեցաւ մեզի համար:

— Ի՞նչպէս, Լուսիկ, ի՞նչպէս ամէն բան կ'որսուեցաւ, դուն շատ շուտով կը յուսահատուիս:

— Յուսահատուի՞մ... Բայց, քոյրիկ, միթէ պէտք չէ՞ յուսահատուիլ, երբ մարդ ծնած տեղէն հեռու կը քչես:

— Մեզ, ո՛չ ոք չի կրնար քչել, դուն զուր մի՛ յուսահատիր, ըսաւ Գոհարիկ, ինքն ալ իր խօսքերուն չհաւատարկով:

— Պարապ մի աշխատիր լըրախուսել զիս, Գոհարիկ, քանի որ սրտիդ մէջ աւելի դառն վիշտեր կան քան իմս, միթէ կը մոռնա՞ս հայոց ծերունի Վահրամը թէ՞ ի՞նչպէս ան անքուն գիշերներ կ'անցնէ և միշտ կուլայ ու կուլայ և հառաչանքներ կ'արձակէ, ինչո՞ւ համար, եթէ ոչ մեր սիրուն Անին համար, որ նենգութեամբ յափշտակեցին մեզմէ յոյները և այդ բաւական չէ, հիմակ ալ Պարակաման զօրավարը ինչեր չըներ:

— Ի՞նչ կ'ընէ,

— Ան հայ իշխանները զանազան կողմեր կը ցրուէ և մեր քաղաքները յոյն զօրքերով կը լեցնէ:

— Ծիշտ է, Լուսիկ, ճիշտ է, ախ, արդեօք ի՞նչ պիտի ըլլայ ատոր վերջը, ըսաւ Գոհարիկ ախ մը քաշելով:

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ, Միթէ պարզ չէ: Անիի մահը Հայաստանի մահը կը նշանակէ, կը մեռնի Անին, նոյնպէս կը մեռնի Հայաստանը:

— Բայց միթէ այդ չե՞ն տեսներ մեր իշխանները:

— Ո՛վ, Վեստ Սարգիսը... Անիծեալ ըլլայ ան, ինքն է, որ Հայաստանի կործանման ճամբան կը հարթէ,

— Տե՛ս, տե՛ս, Լուսիկ, ահա կարծես ինքը, Վեստ Սարգիսն է որ կ'անցնի, ըսաւ Գոհարիկ ցոյց տալով դէպի դուռս, ուր իրօք կ'անցնէր Վեստ Սարգիս քանի մը իշխաններու հետ:

— Այո՛, նա ինքն է, բայց ինչպէս մտայլ է իր գէմքը, սարսափ ի՛նչ է գէմքին արտայայտութիւնը... ինքը դժուար է սալսափի անոր գէմքէն և ես կը դողամ, ըսաւ Լուսիկ ցնցուելով:

Գոհարիկ բռնեց անոր ձեռքէն և նստեցուց զահաւորակին վրայ: Ճիշդ այդ միջոցին է որ նաժիշտը ներս մտաւ և յայտնեց որ Ստեփանիկ կը ցանկայ տեսնել օրիորդները: Լուսիկի սիրտը տրոփեց: Ոտքի կանգնեցաւ և շտկուեցաւ, իսկ Գոհարիկ դառնալով նաժիշտին հրամայեց ընդունիլ Ստեփանիկը:

Ստեփանիկ ներս մտաւ, բարեւեց օրիորդները և համարուեց անոնց ձեռքերը, յետոյ կանգնեցաւ առանց բառ մը անգամ արտասանելու: Իր գէմքը այլալուծած էր, աչքերը անսովոր կրակով մը լեցուած էին, արդեօք ի՞նչ կը նշանակէր այդ: Օրիորդները զինք բնաւ այդ դրութեան մէջ տեսած չէին:

Ասոնք զարմացած իրարու երես նայեցան:

— Նստեցէ՛ք, իշխան, ըսաւ Գոհարիկ:

— Այո, պէտք է նստիլ, հանգստանալ, ծունկերս կը դողան և սիրտս... ըսաւ Ստեփանիկ նստելով դահաւորակին վրայ լուռ, առանց խօսքը շարունակելու:

— Ի՞նչ է սիրտդ, իշխան, դուն ուրախութենէ կը դառնաս, ի՞նչպէս անցուցիր Մանածիհր իշխանին մօտ ըսաւ Լուսիկ դառնալով Ստեփանիկին և աչքը չըհեռացնելով անկէ:

Ան զգաց որ Ստեփանիկին չարագուշակ բան մը պատահած էր, բայց ի՞նչ— չէր կրնար հասկնալ: Լուսիկ անոր գէմքին այլալուծուքը գինիի շողիներուն կը վերագրէր:

— Օ՛րիորդ ուրախացանք, ուրախացանք, բայց սիրտս կուլայ: Մի՞թէ կարող ենք մենք ուրախանալ ներկայ պայմաններուն մէջ, Մի՞թէ Ստեփանիկի սիրտը կարող է ուրախանալ: Չէ՞ որ ան հիմակ կուլայ, կուլայ ո՛վ գիտէ ինչու համար... ինձ անհասկնալի է: օրիորդ, խրախճանքի կէսէն սիրտս տխրեցաւ, արցունքներ բղխեցան աչքերէս և դառն կակիծներ անողորմ կերպով քաղցին սիրտս ու հոգիս կարծես կ'ըսէին թէ ես պիտի մեռնիմ, թէ ես այլեւս չը պիտի տեսնեմ իմ Լուսիկս և ես շտապեցի վերջին անգամ զայն տեսնելու... ներէ՛ ինձ, ըսաւ Ստեփանիկը և ծունկ չօքելով օրիորդին առջեւ. համարոյններով սկսաւ թրջել անոր երկարած ձեռքը:

— Ի՞նչ կ'ընես, իշխան, ինքզինքիդ եկուր, ա՛յժօթ է քեզ նման կորովի երիտասարդին մահուան վրայ խօսիլը:

Ստեփանիկ չարագունեցաւ: Վեր թռաւ նստած տեղէն և կրկին նստեցաւ զահաւորակին վրայ: Ապա լուռ, դուռը ձեռքերուն մէջ դրաւ:

Օրիորդները չփոթուած զայն կը դիտէին, երբ Ստեփանիկը բարձրացուց գլուխը և ինքն ալ նայեցաւ օրիորդներուն:

Գոհարիկ և Լուսիկ գարհուրելով նայեցան անոր երեսը:

Ստեփանիկի գէմքը մեռելի գոյն մը ստացած էր, չըթունքները կապուտցած էին, իսկ աչքերը ակ-

նակապիճներէն դուրս թռած:

— Սիրտս կ'այրի, օրիորդ, և ահա ես կը մեռ-
նիմ, մնաս բարով, մի՞թէ չես հասնար թէ՛ ինչ կը
նշանակէ որտի կսկիծներ ունենալ... օ... սարսափելի
է, զարհուրելի է... բայց Ստեփանիկ չի վախար մա-
հէն... Լուսիկ, ո՛ւր ես...:

Վերջին անգամ մը համրուեմ քեզ... մնաս
բարով... մի մոռնար զիս, գերեզմանիս վրայ վարդեր
փռէ, խունկ ու մոմ վառէ... որ անուշահոտ բուր-
մունք մը տարածէ շուրջս... ա՛խ...:

Ստեփանիկ լռեց, վար պիտի իյնար, բայց վրայ
հասան օրիորդները և բռնեցին զայն: Այդ ժամանակ
սենեակին մէջ լեցուեցան ծառաներ, Գոհարիկի մայրը
Շուշանը և վերջը ներս մտաւ ծերունի Վահրամ իշ-
խանը:

— Հայր, օգնէ՛. Ստեփանիկին, ըսաւ Գոհարիկ
զողզոջիւն ձայնով մը:

Վահրամ իշխանը սոտեցաւ Ստեփանիկին, եւ
սառած մնաց:

Ամէն բան հասկցաւ: Ստեփանիկի բերնէն փրո-
փուր դուրս կը թափէր և աչքերը կատաղի էին:

— Հեռացէ՛ք այստեղէն, դարձաւ ըսաւ օրիորդ-
ներուն, իսկ ինքը ծառաներու օգնութեամբ պառկե-
ցուց Ստեփանիկը գահաւորակին վրայ:

— Ինչ է, հայր, մի՞թէ կը մեռնի, ըսաւ Լու-
սիկ և ծունկ չոքեց Ստեփանիկի առջեւ:

— Լուսիկ, Լուսիկ, հիւսէ պսակը, սիրուն պը-
տակ մը անթառամ ծաղիկներէ... օ... սրտիս կսկիծ-
ները, ո՛ւր է սուրս... առէ՛ք սուրը, ես, միւսմ սիր-
տըս... սարսափելի՛ կանչեց Ստեփանիկ և ուզեց ձեռ-
քերովը ճանկաւորել իր սիրտը, ուր հրդեհի անողորմա-
բար կը լափէր եւ սոսկալի տանջանքներ կը պատ-
ճառէր:

— Հայր, կ'աղիւսեմ, յայտնէ ինձ ի՞նչ պա-
տահած է անոր, մի՞թէ պիտի մեռնի, ըսաւ Լուսիկը
նորէն և արտասուքները հեղհեղացին իր աչքերէն:

— Արիացիր, աղջիկս տար ճակատագրին այս
դառն հարուածն ալ, Ստեփանիկ իշխանը կեանքի
բերել անհնար է, թու՛նաւորուած է ան ամենասոսկալի
թոյնով մը:

— Թո՛յն, թո՛յն, և պիտի մեռնի...: Ահա և
իմ թոյնը, որ ես իր պահէի դառն օրերու համար...:
Ես քեզի, հետ եմ, իշխան, և քեզ հետ ալ պիտի
երթամ միւս աշխարհը, ուր վիշտեր չեն կրճէր սիրտս
ըսաւ Լուսիկ և զգեստին քղանցքներէն հանելով սրուակ
մը, վայրկեանի մէջ պարպեց մէջի հեղուկ թոյնը:

Վահրամ և ներկայ եղողները վրայ ինկան խլելու
համար, բայց ուշ էր: Լուսիկ, գատարկ սրուակը մէկդի
նետեց և գրկեց Ստեփանիկի արդէն սառող մարմինը:

— Թաղեցէ՛ք միասին, յանկարծ լսուցաւ Լուսիկի
սրտակտոր ձայնը և ամէնքը հեկեկացուց: Քանի մը
վայրկեան վերջը թշուառ Վահրամ իշխանին առջեւ
երկու անշունչ դիակներ էին տարածուած...:

Խեղճ ծերուկի աչքերուն մէջ ցամքած էին
արցունքները և քար կտրած կը նայէր դաւաճանու-
թեան անմեղ զոհերուն:

ԻԲ.

ԿԸ ՔԱՆԴԵՆ

Դաւաճանին սիրտը դեռ չէր յաղեցած։ Ան դեռ ծաբաւի էր արեան, Յունաց աջ ձեռքը դառնալով շատ մը հայ իշխաններու մահուան պատճառ եղաւ։ Շատերը թոյնով սպաննեց, շատեր սուրով։ Ան խօսքին տէրը եղաւ։

Սուրը և թոյնը իրենց դերը կը կատարէին եւ վեստ Սարգիս իր դաշնակից Պետրոս գետադարձ կաթողիկոսին հետ կը հրճուէր և դափնիներու կ'սպասէր, երբ Հայաստանի սահմանները երեւցան Սելճուկեան թուրքերը։ Ներքին թշնամին՝ հարազատ որդին արդէն քանդած էր և կը քանդէր Հայաստանը, պէտք էր նաեւ ուրիշ արտաքին թշնամի մ'ալ։ Որ Հայաստանի աւերումը կատարեալ ըլլար։

Տուրքիւ շատոնց կ'ըսպասէր յարմար բոլակի մը և գտաւ այդ բոլակն Տեսաւ, որ Հայաստան անտէր է մնացած, յայնորդ միայն կը ճնշեն հայերը, կը հարըստահարեն խեղճ ժողովուրդը առանց զանոնք պաշտպանելու հոգը քաշելու, ուստի ինքն ալ ուզեց այդ համեմդ պատառին մասնակից ըլլալ։

Անիկա իր հրոսակները առաջ քնեց դէպի անտէր Հայաստանը։ Աւերուեցաւ Արծն բաղձամարդ և ճոխ քաղաքը։ Անոր բնակիչներ որոնք մօտ 150000 կը հասնէին, սուրով ջարդուեցան և դերի տարուեցան, իսկ քաղաքին տեղ մոխիրի կոյտ մը միայն թողուց։ Աւերու-

ուեցան իր հետ Արծնէ, Սմբատաբերդ քաղաքները եւ մոխիրի կոյտեր ձգելով, Սելճուկեան հրոսակները մօտեցան Պայպուրթ քաղաքին։

Ժողովուրդը կը հեծէր, կը ջարդուէր, բայց դաւաճանին սիրտը դեռ չէր յաղեցած իրեններուն արեան կր կարօտէր։

Վեստ Սարգիս մտածեց հանգամանքէն օգտուիլ։ Հայրենիքը պաշտպանելու պատրուակին տակ իր զօրքերով միացաւ Վտհրամին, անոր զաւկին Գրիգոր Մագիստրոսին, Լիբարիտ վրաց թագաւորին, Ահարոն վանայ վերակացուն ու յունաց զօրքերուն հետ և ճակատեցաւ Պայպուրթի մօտ թշնամիներուն դէմ առ դէմ։

Բայց վեստ Սարգիսի միտքը ուրիշ էր։ Հայրենիքը պաշտպանելու չէր եկած անիկա, Տուրքիւի գէմ կոռելու, այլ եկած էր Վահրամը և անոր զաւկին Գրիգոր Մագիստրոսի կեանքին թելը կտրելու։

Եւ դաւաճանին իղձը կատարուեցաւ։

Կռուի ամենատաք միջոցին, երբ որդին և հայրը առիւծաբար կը կռուէին Սելճուկեան թուրքերու դէմ, դաւաճանը իր սուրը Գրիգոր Մագիստրոսի կուրծքը մըխեց և տեղն ու տեղը սպաննեց զայն։ Իսկ ծերունի Վահրամը գերի ինկաւ թուրքերուն ձեռքը, որոնք անգործաբար տանջեցին և նահատակելով գիակը մէկ կողմ նետեցին։

Սակայն ծերունիին գեակը անթաղ չմնաց։ Կէս գիշերին մարդ մը կը պրպտէր անոր գիակը և արցունքը աչքերուն, մէկ գիակէն միւսը կ'անցնէր։ Ատիկա Խննթն էր, ծերունի հայրենասէրին օրերի ներսէսը։ Երկար, շատ երկար Խննթը կը պրպտէր իր տի-

րոջ գիակը և արդէն յուսահատուած արցունքեր կը թափէր երբ երկինքէն լոյս մը շողաց և լուսաւորեց ծերունիին գիակը։ Խենթը դէպի լոյսը դիմեց։ Աստուած ինքը ցոյց կուտար իր տիրոջ գիակը։ Առաջ գընաց և տեսաւ զայն, իր Վահրամ իշխանը երկնքի անսպառ լոյսով շրջապատուած։

Խենթը ծունկ չոքեց և համբուրեց ծերունի Վահրամին սպիտակ ճակատը։ Ա՛խ, կարծես ան քնացած բլար, կարծես թէ դեռ ողջ ըլլար անիկա, սակայն մահաբեր սուրը մխուած էր անոր կուրծքին մէջ և լուռ էր, սիրտը ալ չէր բաբախեր։

— Իշխա՛ն, Խենթդ է, լսէ ինձ, ըսաւ Խենթը և կրկին համբուրեց անոր ալեզարդ դէմքը։

Բայց իշխանը լուռ էր. չէր պատասխանէր, իսկ երկինքի լոյսը աւելի և աւելի կը պայծառանար։

Խենթը չալկեց դիակը և տարաւ հեռու, հեռու...

Քանի մը օրէն ծերունի Վահրամին դիակը ուղիւն յանձնուեցաւ Մարմաշէնի մէջ, ուր եօթը գիշեր չարունակ անոր գերեզմանին վրայ կ'իջնէր երկինքին լոյսը։

Այդպէս կը պատմեն պատմիչները, այդպէս կը նկարագրեն հին հին դարերու գրողները, անոնք, ուրոնք տեսած են Վահրամը, որոնք արժանացած են անոր սուրբ դէմքը գիտելու...

Մինչեւ այսօր ալ կայ այդ սուրբ գերեզմանը, անիկա կարծիք սիրուն քարէ տապալն մը Մարմաշէնի եկեղեցիին մօտ, որուն հիւսիսային երեսին վրայ համեստ խաչ մը նկարուած է, իսկ վրան արձանագրուած «Աստ ամփոփին Եփսարմ Վահրամայ իօխանայ, իօխանի Հայոց Մեծանց ի ցեղե Պահլաւունի, որ Գահասակունցաւ ի քուրմաց պաստրազմին ի Մարմաշէնի հայոց Թուի ՆՇԴ» (1047 թ. Ք.)

ԻՊՐ.

ՅԱՆԱԾԸ ԿԸ ՀՆՁԷ . . .

Ահռելի էր թնութիւնը...

Երկինք ու երկիր խռնուած էին իրար, իսկ գետները կարծես բացած էր իր մահաշունճ բերանը եւ կրակէ շանթեր կարձակէր չորս կողմը։ Ախուրեան գետը կամաց կամաց կը վշկշար, ծաղկածորը ծանր ծանր կը հեծեծէր, մինչդեռ Անին իր բրգերով և աշտարակներով, իր պալատներով ու մուգայիկներով ծանր կերպով կը հեկեկար։

Մութը պատած էր չորս կողմը և բան մը չէր երեւար։ Ամէն ինչ պատած էր խորին, անթափանցելի խաւարով, երբեմն երբեմն միայն, փայլակներու լոյսէն վայրիւնաբար կը լուսաւորէին Անիի աշտարակները ու շրջակայքը և յետոյ կրկին կընկղմէին խորին խաւարին մէջ, ու որոտման ահռելի զղըրդիւնը կը լսուէր։ Կարծես գետնին դեւերը միասին կը գոռային և կամ թէ սանդարամէտը կը խորասուզուէր գէպ անյատակ անդունդը...

Կէս գիշեր էր արդէն երբ ահռելի որոտութեամբ մը վեր թռաւ իշխան Վեստ Սարգիս իր փափուկ անկողնէն եւ վարիւնաբար չորս կողմ նայեցաւ։

Բան մը չէր հասկնար թէ ի՞նչ կը կատարուի իր շուրջը։ Գիտակցութիւնը կարծես փախած էր իրմէ ու տեղի տուած տեսակ մը անմիտ տենդային դրութիւն։

Ահա քանի մը օրէ ի վեր էր որ անիկա կորսնցուցած էր իր քուռը, նոյնպէս իր հանգստութիւնը, Հաղիւ թէ աչքը զոցած էր, երբ զարհուրելի ոստումը վեր թռցուց զայն իր քուռէն:

Վեր թռաւ և ապուշի մը պէս կանթեղին ազօտ լոյսով լուսաւորուած պատերուն կը նայէր, երբ դըզրդաց երկրորդ որոտում մը:

Վեհա Սարգիսը մեքենաբար երեսը խաչ հանեց և այդ առաջին քաշին էր, որ քսան տարուան ընթացքին մէջ ան երեսը խաչը կը հանէր: Արդեօք ի՞նչ էր պատահած իրեն: Յանկարծ անկողնէն դուրս թռաւ, գլուխը ձեռքերովը ամուր մը բռնեց և սկսաւ արագ արագ շրջիլ ննջարանին մէջ. այնպէս ամուր բռնած էր գլուխը կարծես թէ գայն կը բաժնէին իր մարմնէն և կ'անջատէին իր իրանէն նետելով հեռու հեռու:

Ժիշտ ալ այդպէս էր: Այդ վայրկեանին անոր ուղեղն ընդհատուած էր, մազերը փուշ փուշ կ'ըլլային, իսկ աչքերը ակնակապիճներէն դուրս կը թռչէին և կ'զգար թէ իր գլուխը իրաւի կ'ուզէր անջատուիլ իր մարմնէն և փախչիլ հեռու և հեռու, ո՞վ գիտէ, դէպի գեհնէի բոցը կամ դէպի անյատակ անդունդը, իսկ ինքը կը մաքառէր այդ գլուխը իր մարմնին վրայ հաստատ պահելու:

Վեհա Սարգիսը մեռնիլ չէր ուզեր դեռ ապրի կ'ուզէր:

— ... Ո՞ր է գահս, արքայական գահս... ինչ խաբեցին յոյները, երեսայիմըպէս խաղցուցին և հիմակ կը ծիծաղին վրաս, կը ծաղրեն ինչ... և որո՞ւ իշխան Վեհա Սարգիսին, որմէ կը դողար ամբողջ Հայաստանը... օ՛... սարսափելի է... զարհուրելի է... խարոտած ըլլայ: Ամէն յոյս կորսուեցաւ, ամէն նպատակ փշրուեցաւ, խորտակուեցաւ սնոտի երազի մը պէս... ի՞նչ չահեցայ ես—Անիի կործանումը: Հայաս-

տանի աւերումը և անթիւ զոհերու տանջանքը... ո՞հ ապերախտ յոյնի՛ր տուէ՛ք ինձ գահս, խոտապցուած գահը, թէ չէ՛ երկինքը վրայ կը կանչեմ, կը խորտակուի ձեր զիւրու, բարկութեանս բոցը: Ինչո՞ւ փախուտ տոռին Սելուկեան թուրքերու երեսէն, վախկոտ չուներու պէս և թողուցին զիս մինակ, ինչու չէք պատահաւորներ, ... Տուէք ինձ խոտապցուած գահը որ ես իմ հարսգատներուս արիւնով դնեցի զայն... Արիւն... արիւն... ո՛հ, սոսկալի է...:

Որոտը մէյ մըն ալ որոտաց և խուլ դղրդիւնով մը անցաւ օննեակներուն մէջէն:

Վեհա Սարգիս լռեց և Արձանի պէս կանգ առաւ և դէպի իր քնարանին մէկ անկիւնը նայեցաւ: Այնտեղ կարծես կանգ առաւ որոտը և տեսակ մը սուլում հանեց:

Վեհա Սարգիս ուշադրութեամբ այնտեղ նայեցաւ և սարսափով կարծես շարժուն առարկաներ մը նկատեց. որոնք ոչ կ'մտնէին և ոչ իսկական մարդիկ: Վեհա Սարգիս չփեց իր ճակատը, աչքերը աւելի լայն բացաւ, որ որոշէ անոնց ինչ ըլլալը և յանկարծ մազերը ցիւցից կայնեցան, քանի մը քայլ ետ ետ երթալով զարհուրելի ձայնով մը կանչեց:

Ե՛յ, հեռացէ՛ք ինձմէ, պարապ տեղը դուք գերեզմաններէն դուրս էք եկած և ձեր լալկան աչքերը դարձուցած էք դէպի ինձ... Բայց Վեհա Սարգիս զարհուրանքով կը գիտէր, որ այդ շարժուն առարկաները հեռագնեւէ կտտուարանային և կը մօտենային իրեն: Ու՛ֆ, որչափ ալ շատ են ատոնք և ինչպէս ալ զարհուրելի: Անոնք բոլորն ալ մոլի նայուածքով կը գիտէին Վեհա Սարգիսի վրայ: Օ՛... սարսափելի է... սար-

սափելի: Եւ Վեստ Սարգիսը կը նայէր ու կը ճանչնար
անոնք, այդ ուրուականները... Այնտեղ էր Մանածիհ
իշխանը, դարբին Ղեւոնդը, որ իր վայրենի աչքերով
վրէժխնդրութեան բոցեր կ'արձակէր... Իսկ Վահրամը
Գուրգէն իշխանը, կիներ. երեսխաներ, ծերեր ու երի-
տասարդներ... Ախ, անոնք ամբողջ լէզէոն մը կազ-
մած են և ինչ կ'ուզեն արդեօք Վեստ Սարգիսին...:

— Ո՛յ, Հայաստանի գահը ինչ կը պատկանի:
Եւ ձեր ոսկորներուն վրայ չինել տուի այդ գահը
և մէկը չի կրնար խել ձեռքէս, կը գոռար Վեստ Սար-
գիս և ետ ետ կ'երթար: Կամաց կամաց մօտեցաւ
պատին և կրթնեցաւ անոր: Իր շնչառութիւնը ծանր
էր, աչքերը կատաղի, իսկ դէմքը զարհուրելի: Ճիշտ
այդ ժամանակ իրեն կը թուէր թէ նոյնինքը՝ Յովհան-
նէս Սմբատ Թաղաւորը, որ ժամանակ մը իր ձեռքին
խաղալիք էր դարձած, արքայական զգեստներ հագած
ձեռքը կ'երկնցներ իր գլխէն երեւակայական Թաղը
յափշտակելու:

Վեստ Սարգիս ձեռքը դէպի գլուխը տանելով և
ամուր մը բռնելով երեւակայեալ Թաղը՝ հեգնօրէն կը
գոռայ:

— Թուլասիրտ Թաղաւոր, հեռո՛ւ ինչմէ, հե-
ռո՛ւ, ինչու գուն նորէն կը ձգտիս այն բանին, որուն
արժանի չէիր: Խօսքը կիսատ կը մնայ Վեստ Սարգիսի
բերանին մէջ:

Ան տեսաւ թէ ինչպէս ամէն կողմէ կը յարձա-
կին իր զոհերը և կ'ուզեն խեղդել զինք: Զարհուրած
աջ ու ձախ կը նայի և պատէն կախուած սուրը տես-
նելով, կը թռչի դէպի այն կողմը, մերկացնելով՝ կը
յարձակի իր զոհերուն վրայ:

Այդ աղմուկէն, կը բացուի Վեստ Սարգիսի նըն-
ջարանին դուռը և ներէ կը մտնէ մարդ մը զարհու-
րած կանգնելով դռան մէջ:

Վեստ Սարգիս կայծակի արագութեամբ կը յար-
ձակի անոր վրայ և սուրը մխելով անոր կուրծքը՝ կը
պոռայ:

— Երկրորդ անգամ մեռի՛ր, անիծեա՛լ Յովհան-
նէս Սմբատ...:

— Դուն սպաննեցիր ինչ, իշխան, անիծեալ ըլ-
լառ յաւիտեան, կը ձայնէ ինկած մարդը և վերջին
շունչը կը փչէ...:

Վեստ Սարգիս վայրկենաբար կը ծնցու: Կը
ճանչնայ այդ ձայնը: Որո՞ւն սպաննեց—Յովհաննէս
Սմբատ Թաղաւորին. թէ՛ ուրիշ մը...:

Վեստ Սարգիս կը նայէր իր զոհին եւ կը սար-
սափէր:

Իր առջեւ տարածուած էր իր հաւատարիմ ծա-
ռային՝ Եղօյի արիւնաթաթաւ դիակը:

Որոտումը կրկին գոռաց և որոտումով կրկին
գղրղեցուց Անիի շրջակայքը, իսկ Վեստ Սարգիս դեռ
խելազարի մը պէս կանգնած էր Եղօյի անշարժ դիա-
կին մօտ...:

ԻՊԻ.

ԱՆԻԻ ԿՈՐԾԱՆՈՒՄԸ

Մանր, արհաւալից տարիներ անցած էին...

Քրիստոսի 1064 թուականն էր:

Մինչդեռ Հայաստանի բնութիւնը ուրախ ու-
րախ կը ժպտէր. մինչդեռ առուները ձմրամ կապանք-
ներէ նոր ազատուած ուրախ ուրախ կը խոխոջային և
քշքշալով ու կ'երգէին հին դարերու վիշտն ու խինդը
ժպիտն ու արցունքը, այդ միջոցին Անին օն սուգ էր

«Տէ՛ր փրկէ մեզ, մի թողուր մեզ փճա՛նալու»
կանչեցին քաղաքացիք եւ խուժեցին գէպի կործան-
ուած պարիսպը:

Թշնամին չգի՛տացաւ այդ բուռն հոսանքին, ուր
յուսահատութիւնը եւ վրէժխնդրութիւնը իրար խառ-
նուած հրաշքներ կը գործէր:

Եւ Ալիփասլանը նահանջեց ետ ետ, փախչելով
պարիսպներուն տակէն: Հասկցաւ, որ իր գործը չէ Ա-
նին գրաւել:

Փռքիկ բերդապահ գունդը եւ քաղաքացիք փը-
լած պարիսպին մօտի կուռէն նոր էին վերադարձած,
երբ քաղաքի փողոցներէն մէկուն մէջ երեւաց մեզի
ծանօթ խենթը:

Անոր աչքերը կատաղի էին, մազերը ցրուաց,
գէմքը այլայլած եւ հագուստները պատռուած: Ձեռ-
քին մէջ մերկ սուր մը ունէր, որմէ դեռ կը կաթկթէր
ալիւնը:

Քաղաքացիներէն մէկը տեսնելով զայն հար-
ցուց.

— Հը՛, խենթ, ի՞նչ կընես:

Ինչ որ դուք կընէք, պատասխանեց խենթը
լրջմտութեամբ սուրին վրայէն արիւնը սրբելով, սու-
րը պատեանը դրաւ:

— Շատ մարդ սպաննեցի՛ր. հարցուց նոյն
մարդը:

— Բայց, մէկ հոգի պակաս է:

— Ի՞նչպէս թէ մէկը պակաս էր, խենթ՝ գուն
կրկին սկսաւ քու խենթութիւնը:

— Խենթը իր խենթութիւնը կընէ, բայց ես մէկ
հոգի պակաս սպաննեցի: Շուտով ամէն բանի վերջ
կըլլայ, բաժակը լեցուած է եւ համբերութիւնս հատած:

— Ի՞նչպէս, խենթ, սո՛ր բան չիմ հասկնար, ք-
սաւ խօսակիցը՝ եւ խենթին առանձնացնելով հարցա-

ան կերպով աւոր երես նայեցաւ,

— Լոյսի նման պարզ է, որ շուտով Անին կը
կործանուի, բայց Անին կործանուելով՝ ան ալ կը կոր-
ծանուի, ողջ պիտի չլնայ:

— Ո՞վ խենթ, ո՞վ չի պիտի մնայ:

— Իշխանը, մատնիչ իշխանը:

— Վեսա Սարգի՞սը... Բայց ան ի՞նչով մե-
ղաւոր է:

— Հը՛մ... ի՞նչու մեղաւոր է: Մի՞թէ ձեզ յայտ-
նի չէ, որ ան եղաւ պատճառ Անիի կործանման: Մի՞-
թէ չգիտէք, որ ան յանձնեց Անին յոյներուն, իսկ
հիմակ ալ կը բանակցի Ալիփասլանին հետ, որ քաղաքը
մատնութեամբ անոր յանձնէ, եթէ թոյլ տայ որ ինքը
Անիէն ողջ հեռանայ:

— Մի՞թէ այդ ձիշտ է խենթ, բայց ատիկա
սարսափելի է՝, մենք կը կործանուինք:

— Ինքն ալ մեզի հետ, պատասխանեց խենթը
եւ աչքերէն կայծակներ թռան:

— Ի՞նչպէս, գուն մտադիր ես զայն սպաննել:

— Անպտճառ, Ան այս բազկէն պիտի ստանայ
իր մահը, քսաւ խենթը եւ մտամոլոր առաջ անցաւ:

Խօսակիցը երկար նայեցաւ անոր ետեւէն եւ
յետոյ գլուխը օրօրելով մրմնջաց:

— Արժանի է՛...: Շան մը պէս պէտք է սատկի
դաւաճանը:

Այս խօսակցութեան վրայ քանի մը օր անցած
էր: Մութ գիշեր մը ոչինչ չէր երեւնար Անիի շուրջը,
միայն քանի մը լոյսեր կը շողային: Քուռի մէջ իւր Ալ-
փասլանի բանակը եւ այնտեղ շարժողութիւն մը իսկ
չկար, ոչ մէկ շշուռն չկար: Պահապանները միայն լուռ
կը հսկէին բանակը, երբ ազդիողորմ ձայն մը հասաւ
անոնց ականջին:

Անոնք գէպի Անի նայեցան ուր խաւարը կը տի-

բէր և որտեղէն կը լսուէր յոսանատութեան աղաղակ մը, լացի ու կոծի ձայներ: Արդեօք ի՞նչ էր պատահած անեցիներուն: Ի՞նչու անոնք կ'ողբային, քանի որ իրենք, յոսանատուած անեցիներու յամառ դիմադրութենէն վճռած էին ձգել Անին և հեռանալ այգտեղէն:

Լուրը հասցուցին Ալփասլանին: Ան լրտեսներ զրկեց հղիութիւնը իմանալու, որոնք լուր բերին թէ Անիի աշտարակներուն վրայ այլեւս պահապաններ չեն երեւար և թէ պահապան զօրքը քաշուած էր միջնաբերդը, անպաշտպան դրութեան մէջ ձգելով քաղաքացիները:

Ալփասլանը ճիշտ ատոր կ'սպասէր: Շուտով հըրաման ըրաւ իր գունդերուն պատրաստուելու և յարձակելու անպաշտպան քաղաքացիներուն վրայ:

Բոպէի մ' մէջ փողերու ձայնը, զօրականներուն գոռում չիւնը դղրդեցուց Անիի շրջակայքի լուսթիւնը և անեցիներուն մարմնէն սարսուռ մը առնցուց: Անեցիները լսեցին այդ գոռ ձայնը և լացի ու հեծկտանքի ձայները աւելի սաստկացուցին: Կուլային երախաներ, ծերեր ու պատանիները և իրենց աղաչաւոր ձեռքերը երկինք կը բարձրանացնէին:

Անիի մէջէն, երբ Ալփասլանի հրոսակները ներս խուժեցին քաղաքը և կոտորածը սկսան, արիւնալի, զարհուրելի կոտորածը...

Կը ջարդէին երախաները, ծերերը ու պատանիները, իսկ շատերը անոռի բարձրութիւններէ դէպի Ախուրեանի քարքարուտ ժայռերը կը ձգէին: Եւ անոնց զուլնները ժայռերու, սուր սուր քարերու զարնուելով, անոնց ուղեղը կը ցրուէին և արիւնով կը ներկէին շրջակայքը:

Յանկարծ Անիի զանազան անկիւններէն սկսան կրակէ լեզուներ երեւնալ, որոնք հեռզհեռէ սաստկանալով սկսան լափել հրաշակերտ շինութիւնները և

լուսաւորել արիւնալի տեսարանը: Գեհենի դեւերու պէս մերկ սուրբը ձեռքերնին, աչքերը արիւնով լեցուն Ալփասլանի հրոսակներն անխնայ կը ջարդէին և կը կոտորէին անեցիները իսկ կրակը կը լափէր շինութիւնները:

Չկար փրկութիւն, չկար ճար մը ազատուելու:

Խելագարի պէս կիներ, երախաներ, մեծ թէ փոքր կը վազէին Անիի փողոցներէն, բայց ամէն տեղ իրենց մահը կը գտնային փողոցներու մէջ առուի իրենց մահը կը գտնային փողոցներու մէջ առուի պէս արիւն կը վազէր և այդ արիւնը քչքչալով եւ ցած վազելով կը ներկէր Ախուրեանի ջուրերը: Արիւն կտրած էր Անին, դիակներով լեցուած էր Ծաղկաձորը, իսկ գետը կարմրած էր, ամէն կողմ դիակներ, ամէն կողմ սուր ու կրակ: Յանկարծ Անիի միջնաբերդին դռները ջարդ ու փշուր եղան և այնտեղ սկսաւ սոսկալի կոխը:

Խնայեցէ՛ք, կ'աղաղակէին շատեր ծունկ չոքած իրենց դահիճներուն առջեւ և զրկած իրենց սուրն ու անմեղ մահուկները, սակայն դահիճները մէկդի կը նէտէին զանոնք և իրենց տեղերը անոնց մօր կուրծք կը մխէին:

Սոսկալի և զարհուրելի էր տեսարանը:

Բոցերը կը ճորճատէին, աշտարակներն ու բլրջիւրը կը կործանէին և իրենց փլատակներու տակ կը թաղէին հարիւրաւոր մարդիկ:

Կոտորածին ժամանակն էր, երբ մարդ մը մերկ սուր մը ձեռքին մէջ կը վազէր: Ան չէր նայեր ոչ իր ոտքերուն տակ հառաչող դիակները, և ոչ աշտարակներուն, ոչ վայրերի աղաղակները, այլ դիակէ դիակ թռչելով ան կանցներ դէպը միջնաբերդը, ուր կոխը

չատ տաք կերպարանք մը առած էր :

Այդ մարդը զարհուրելի էր : Քանի մը թուրքեր իր առջեւ ելան զայն սպաննելու համար, սակայն իրենք արիւնաթաթաւ վար գլորեցան : Այդ մարդը առաջ անցաւ և տեսաւ խուճար մը հայ զինուորներ, որոնք շրջապատած են իշխան մը և ամէն կերպով կ'աշխատէին պաշտպանել զայն, խոյս տալու կռուի դաշտէն :

Ան մօտեցաւ այդ փոքրիկ խուճարին և զարհուրելի կերպով մը դռնաց :

— Իշխան՝ Վեստ Սարգիս, ինծի նայէ... :

Իշխանը նայեցաւ դէպի ան կողմը և սարսափեցաւ : Իր դէմ կանգնած էր Խենթը, որ իր մոլի նայսւածքը չնշտակի ուղղելով՝ արագութեամբ կը մօտենար :

— Վատ և անարգ մարդ, ո՛ւր կը փախչիս... : ասոնք բոլորը քու զոհերդ են. տես և կշտացիր ըսաւ Խենթը մէկ ոստումով հասաւ դէպի Վեստ Սարգիս իշխանը, որ քարացածի պէս կանգնած էր նոյն տեղը :

Խենթին չարժուճը նկատելով հրկու զինուորներ Խենթին առաջը կտրեցին, սակայն Խենթը այնպէս օրօրեց սուրը անոնց վրայ, որ ետ ետ քաշուեցան իսկ ինքը առաջ ցատկեց և իր սուրը այնպիսի ուժգնութեամբ մխեց որ Վեստ Սարգիս ինկաւ և մահու տաղանապի մէջ էր, երբ ամէն կողմէ երեւցան Ալփասլանի հրոսակները և շրջապատեցին Խենթը : Խենթը վայրենի կերպով վեր թռաւ Վեստ Սարգիսի դիակէն և կուրծքը բանալով պոռաց :

— Շունը սատկեցաւ, այժմ կարող էք... :

Խօսքը կիսատ մնաց բերնին մէջ, երբ քանի մը տեղեր մխուեցան իր կուրծքը և վար գլորեցաւ :

Այդ ժամանակ մօտակայ աշտարակ մը փլաւ և հազին գղրգիւնով և ամէն ինչ ծածկեց փոշիի և քարերու կոյտի մը տակ :

Երկար ժամանակ ա՛յ ոչինչ չէր երեւար... :

ԻԵ.

ԴԱՐԵՐԷ ՎԵՐՉ

Ապառաժուտ և քարքարուտ տեղ... :

Երկու կողմէն ձոր, մէկը ծաղիկներով զարդարուած բայց քարերու կոյտերով լեցուն, իոկ միւսը խոր անոսելի, ուր հանդարտիկ կը սողար գետը և քերելով ժայռերու ստորոտները : Զորերու գլխուն վերեւ տափարակ հարթ տարածութիւն մը՝ ուր տեղ տեղ, հին հին դամբարաններու պէս սփռուած են աւերակ պարիսպներու վիթխարի շինութիւններու բեկորներ, որոնք սարսուռ կ'ազգեն մարդուն սրտին : Այդ աւերակ պարիսպներու, բրջերու աշտարակներու մէջ, տեղ տեղ թափուած են աւերակներու կոյտեր, իսկ տեղ տեղ ալ բուսած են կանաչ խոտ և տառասկ :

Հուսին է : Առատապէս կը սփռէ իր տփուին եւ պաղ ճառագայթները և կիսակործան աւերակները կ'եւան :

Հանդարտիկ քամին հեռուէն կը հնչէր, կ'ուզար և կը համբուրէր աւերակները, քնքուշաբար կ'օրօրէ աւերակներու մօտիկ խոտերն ու փուշերը և յետոյ, յանկարծ խելագարի մը պէս ուժգին շառաչելով, զարհուրելի հառաչանք մը կը 'անէ անկա և կը կորսուի հեռու հեռու... :

Ի՞նչէն վախցաւ ան, ի՞նչէն սարսափեցաւ — յայտնի չէ, միայն թէ քամին աւերակներուն ետ գրկուելէն յետոյ հառաչեց ու փախաւ : Ան զանոնք

այդպէս չէր տեսած, անոնց հետ այդպէս չէր զրկուած Ան տեսած էր զանոնք չէն ու պայծառ, սիրուն ու կոկիկ, իսկ հիմակ ի՞նչի կը հանդիպէր...: Քամին կուգայ, քամին լայ ու կ'երթայ, ոչ ոք անոր հետ կը խօսի, ոչ ոք պատասխան կուտայ անոր:

Այստեղ խորին, սարսափեցնող լուսթիւն մը կը տիրէ: Գերեզմանական անդորը լուսթեան կը նմանի անիկա, ուր վիթխարի բըջերու մէջ ոչ մէկ շշուէ չի լսուիր, ոչ մէկ ձայն չի հաներ: Ամէն ինչ մեռած է եւ տնշարժ, լուռ եւ անխօս: Կը խօսի միայն քամին եւ այն ալ կը հառաչէ, իսկ ձորերու մէջ հոսող գետը լուռ կը հեծկտայ: Եւ քամիի այդ հառաչանքը ու գետին հեծկտանքին հետ միասին երբեմն երբեմն կը լսուէր բուրի չարագուշակ ձայնը, որ իր վայելով կը սարսափեցնէր աւերակներն անգամ...:

Անցած են դարեր եւ այդ պատկերը կայ եւ կը մնայ: Բայց առաջ այդպէս չէր: Առաջ այդտեղ կեռար կեանքը, կը բարախէր սրտերը. իսկ հիմակ լուռ էր եւ անշարժ:

Յանկարծ այդ ամայի եւ վայրենի տեղը, աւերակներուն վրայ երեւաց մարդկային արարած մը: Ան գլուխը սաղաւարտ ունէր, մէջքէն սուրը կախ: Գլխիկը առաջ կուգար կոխկրտելով աւերակներուն բեկորները եւ ալ արագ ոտքը կը փոխէր մէկ աւերակէն միւր: Ժես անոր ոտքերուն տակ աւերակներու պատկոյտ շրջային, այլ տաքցած կրակներ կամ ահագին անուններ. ան այդպէս կ'աշխատէր ոտքը շուտ հեռանալու գետնէն:

Ո՞վ էր այդ մարդը, ի՞նչ կը շինէր գիշեր ատեն այդ ամայի աւերակներուն մէջ ուր մարդկային արարածը ցերեկն անգամ չի համարձակիր ոտք դնելու. — յայտնի չէր:

Մի քան գիշերային այցելուին դէմքը տոգոյն էր,

խիստ տոգոյն եւ անոր նիհար, թուի դէմքին վրայ կարտացոլար տանջանքի եւ յուսահատութեան խորունկ դրոշմը...:

Այդ մարդը, ինչպէս կ'երեւար, կը տանջուէր, անաւոր տանջանքով մը եւ ծանր վիշտը կը կրծէր սիրտը:

Եւ դարէ դար կարծես դատապարտուած էր ան տանջուելու, չարչարուելու, մէկ րոպէ, մէկ վայրկեան անգամ միջոց չունենալով հանգստացնելու իր յոգնած անգամները...:

Ջարհուրելի էր այդ մարդուն տանջանքը: Ամէն տեղ ուր ոտքը կը դնէր օձերը կը բարձրացնէին իրենց գլուխները եւ յառելով իրենց ցուրտ, մագնիսական նայուածքները կը սարսափեցնէին այդ մարդը:

Անիկա կը վազէր, առաջ կը շտապէր, բայց ամէն տեղ, ամէն անկիւն օձերը կը հալածէին եւ կը սարսափեցնէին զինքը: Յուսահատութենէն իր ատամները կը կճրտեցնէր, կը կանգնէր բեկորի մը վրայ րոպէ մը, վայրկեան մը միայն եւ սիրտ կտրտող ձայնով մը կը կանչէր.

— Ո՛հ, սարսափելի է... սարսափելի...:

Բայց երբ այդ խօսքերը կ'ըսէր, աւերակները կարծես տեղերնուն կ'ելլէին կը շարժէին, լեզու կ'առնէին եւ ամէն մէկ քարի, ամէն մէկ աւերակի տակէն կը լսուէր:

— Տանջուէ՛ր յաւիտեան, օտոր դաւաճան, որ մեր կործանման պատճառը դո՛ւն եղար:

Գիշերային այցելուն կը լսէր այդ խօսքերը եւ իր մազերը փուշ փուշ կ'ըլլային եւ խելագարի մը պէս առաջ կը վազէր...:

Դէպի ո՛ւր, ինքն ալ չգիտեր, սակայն որչափ
ան վազէր, այդ աւերակներէն դուրս չէր կրնար ել-
լել:

Այդ տենդային փախուստի ժամանակ յանկարծ
կանգ կ'առնէ եւ հեռուն կը գիտէ:

Այնտեղ՝ կիսակործան տաճարին առջեւ, այն-
տեղ ուր օծուած էր պատանի Գագիկ Հայոց Թագաւո-
րը, կ'երեւար ուրիշ մարդ մը, որ ծունկ չոքած մո-
խրէ կոյտի մը առջեւ, մոխրը և մոխրին տակէն
մնացած վերջին կայծը, մէկդի կ'ընէ: Ի՞նչ կ'ընէ ան,
և ի՞նչու կրակը աւելի կը տաքցնէ կը բորբոքեցնէ,
չէ՞ որ առանց անոր ալ աւերակներու քարերը տաք են
և գիշերային այցելուին ոտքերը կ'այրին տաքութե-
ւէն:

— Է՛յ, հեռացիր այստեղէն, հեռացի՛ր, կը պո-
ռայ գիշերային այցելուն եւ սուրը պատեանէն կը
հանէ:

Անոր ձայնը կը գղրղացնէ աւերակները և թըն-
դիւններ կը հանէ:

Եկեղեցիին մօտ ծունկ չոքած մարդը կը լսէ
անոր ձայնը և կը ցցուի Կը Նայի դէպի ձայնը եւ
երկուքին Նայուածքները իրարու կը հանդիպին:

Ջարհուրանքի, վրէժխնդրութեան մօլի կրակ-
ներ կը ժայթքեն երկուքին ալ աչքերէն:

— Խենթն է, զարհուրելով կը բացականչէ գի-
շերային այցելուն և իր մարմինը կը ցնցուի:

Յանկարծ ծունկ չոքած մարդը վեր կը նետուի
տեղէն, ինքն ալ սուրը մերկացնելով կը գոռայ:

Ա՛... Վե՛տ Սարգիս, արեան Թագաւոր, ող-
ջոյն քեզ, կ'ըսէր Խենթը եւ անոր վրայ կը վազէ:

Երկուքին սուրերն ալ իրարու կը մխուին, կը
զարնուին եւ լուսնի թոյլ ճառագայթներուն տակ կայ-
ծակներ կը հանեն:

Անոնք կը կռուին անվերջ և ոչ մէկը չի կրնար
յաղթել միւսին: Երբեմն երբեմն անոնք կանգ կ'առ-
նեն չունչերնին բերելու, յետոյ կը գոռան զարհուրե-
լի ձայնով եւ կրկին իրարու վրայ կը վազեն...

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ վերջը, ո՞վ պիտի յաղթա-
կան դուրս գայ—յայտնի չէ: Միայն թէ անոնք կը
կռուին անվերջ, մինչեւ որ առաւօտեան կենարար
անդրանիկ լոյսին հետ անհետանան երկուքն ալ,
բայց երբոր գիշեր կ'ըլլայ, երբոր մութը կը պատէ
գետինը, անոնք դարձեալ կը հանդիպին իրարու և կը
չարունակեն իրենց անվերջ կռիւը... զարեր անցած
անոնք դեռ կը կռուին անվերջ եւ ոչ մէկը անոնցմէ
յաղթական չէ ելած:

Ի՞նչ պիտի ըլլայ ասոր վախճանը, Առաւօտած
միայն գիտէ...

ՎԵՐՋԱՐԱՆ

Ալփասլանի ձեռքով Անին կործանուելէ վերջ
Հայաստանը կորսնցուց իր անկախութիւնը և ինկաւ
Սելճուկեան թուրքերուն տիրապետութեան ներքեւ։
Յոյները, որ հայոց թագաւորութիւնը կործանած էին
և գրաւած՝ երկիրը, շատ կարճ ժամանակ վայելեցին
իրենց յաջողութեան պտուղը և տեղի տալով Սելճուկ-
եան թուրքերուն, իրենք ալ տուհեցին կորսնցնելով
նախ արեւմտեան նահանգները իսկ վերջը իրենց
անկախութիւնը։ Տարաբազմ Գաղիկը որ շնորհիւ զա-
ւաճանութեան կորսնցուցած էր իր թագաւորութիւնը,
երկար ժամանակ հապաթովիոյ մէջ թափառեցաւ որ-
պէսպի մէկ հնար մը գտնէ նորէն ձեռք ձգելու իր
թագաւորութիւնը, սակայն բան մը չկրնալով ընել
յաւատարմութենէն կը տանջուէր և ականատես կ'ըլ-
լար այն նախատինքներուն որ յոյները կը թափէին
իր հայրենակիցներուն գլխուն։ Բայց Գաղիկի համբե-
րութեան բաժակը լեցուեցաւ և ան իր վրէժը կ'ստա-
րիոյ Մարկոս մետրապոլիտէն հանեց։ Այս հայատեաց
եկեղեցականը Գաղիկին աւելի նախատելու համար իր
շան անունը «ԱՐՄԷՆ» դրած էր։

Գաղիկ երբ իմացաւ այդ գնաց այդ մետրո-
պոլիտին մօտ, կանչեց շուներ եւ երկուքն ալ պարկի
մը մէջ դնելով կապեց եւ այնքան ծեծել տուաւ շուներ
պարկին մէջ, նչեւ որ անասունը կատուեցաւ եւ
խածնելով սպան եր իր տէրը։

Այդ լուրը յոյներու ականջը հասաւ և երեք եղ
բայներ՝ Մանտալեանը անունով, դաւաճանութեամբ
բռնեցին Գաղիկը և Կիզիստրիայի բերդին վրայ կա-
խեցին, (1079)

Այսպէս եղերակոն վախճան մը ունեցաւ Բագ-
րատունեաց վերջին թագաւորը, որ զոհ գնաց վառ
խորամանկութեան մը։

Գաղիկ ամուսնացած էր Սեբաստիայի Դաւիթ
թագաւորին աղջկան հետ և երկու զաւակ ունէր։ Սով-
հանէս և Դաւիթ անուններով։ Ասոնք ալ մէկը միւ-
սին ետեւէն թուսաւորելով մեռան և իրենց հետ թա-
ղեցին Բագրատունեաց տոհմը։

Իսկ Անի քաղաքը, Ալփասլանի ձեռքով կոր-
ծանուելէն վերջ ամայի մնաց 300 տարի չափ և խա-
ղալիք դարձաւ այլ և այլ կուսակցութեանց, որոնք
հետզհետէ իրարու ձեռքէ կը յափշտակէին մինչեւ որ
Ժ. Դ. րդ դարուն մէջ զօրեղ երկրաշարժ մը վերջ դրաւ
անոր տանջալից կեանքին։

Այդ միջոցին ալ կենդանի չէին անոնք որոնք
Հայաստանի կործանմանը նպաստեցին։

Վեստ Սարգիս՝ ինչպէս յայտնի է, ստացաւ իր
արժանաւոր հատուցումը՝ զահին փախարէն հոգեկան
տանջանք իսկ Կիրակոս քահանան, որ ոսկիները ստա-
նալէն յետոյ անհետ կորսուեցաւ, իր անարժան մար-
մինը հայրենի հողը չընդունեց իր գիրկը և զազանե-
րու կերակուր դարձաւ։

Հարպիկն ալ, Հաբելի որդին, որ մինչեւ խոր
ծերութեան հասնիլը, կ'ապրէր մութ լեռներու հայրե-
նի Արդնոյ բերդին մէջ իր գիրկին մէջ ունենալով
Վահրամին աղջիկը Գոհարիկը։

Հեռներու աւազակը արդէն զաւակներու տէր էր, որոնք սեծնալով մութ լեռներու վայրերի ծեր-պերերուն մէջ, կամաց կամաց կը հասկնային յարն ու բարին, և իրենց ծնողաց չնչովը կը սնանէին:

Այդ շուշին մէջ կար հայրենիքին սէրը և վերէժխնդրութեան սոսկալի բոցը. իսկ այդ բոցը աւելի կը սաստկացնէր Հարպիկի եղբայրը՝ Հարաբառտիկ անցքերու ականատես վշտաբէկ Լեւոնիկը...

1-րդ. մշակում.

150

150

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0322869

